

**ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ของชุมชนป่าต้นน้ำ
อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร**

**INDIGENOUS KNOWLEDGE FOR CONSERVATION AND
TREATMENT FOREST OF WATERSHED POPULAR IN
AMPHOE PHATO, CHUMPHON**

นางสาวศรีสุภา รัตนะ

**งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย
จากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ 2548**

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ของชุมชนป่า คันท้ง อำเภอน้ำโสม จังหวัดชุมพร มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาบริบท ศักยภาพ ปัญหาและสภาพ สาเหตุ ปัจจัย / เงื่อนไขและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ สังเกตแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ใช้แบบสอบถามและการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับบุคคลที่เกี่ยวข้อง การประชุมกลุ่มย่อยเพื่อหาข้อมูลและตรวจสอบข้อมูล

การศึกษาวรรณกรรมชุมชนหมู่บ้านคลองเรือ หลักเหล็ก หลางตางและห้วยค้อ ทำให้พบศักยภาพของชุมชน คือ ทูตทางวัฒนธรรมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการแก้ไขปัญหา มีผู้นำที่เป็นตัวจักรสำคัญในการเปลี่ยนแปลงชุมชนดังกล่าว ซึ่งอยู่บนฐานของหลักพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีทูตทางด้านวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งเป็นพื้นฐานในการขัดเกลาทางด้านอุปนิสัย ด้านจิตใจและทุนภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้น พบว่ามีปัญหาทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ปัญหาสาธารณูปโภค ปัญหาหนี้สิน ปัญหาเอกสารสิทธิ์ที่ดินทำกิน ปัญหาการศึกษาและสารเคมีตกค้าง ซึ่งเดิมมีความรุนแรงมาก ปัจจุบันปัญหาต่าง ๆ มีน้อยมาก สาเหตุมาจากกลุ่มนายทุนผู้มีอิทธิพล กลุ่มข้าราชการ และกลุ่มชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอาศัยทำกิน ซึ่งชุมชนมีปัจจัย/ เงื่อนไข ทั้งภายในและภายนอก คือ องค์กรผู้นำ องค์กรที่ปรึกษา กติกาชุมชน จิตสำนึกจากพื้นฐานเดิม สภาพทางสังคมและการมีส่วนร่วม

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในชุมชนป่าคันท้งน้ำโสมมีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าคันท้งและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูป่าคันท้ง ทั้งที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม ภูมิปัญญาที่ปรับเปลี่ยนจากดั้งเดิมเป็นสมัยใหม่ และภูมิปัญญาเกิดขึ้นใหม่ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้ เป็นกลไกสำคัญในการแก้ปัญหาชุมชน จนกระทั่งชุมชนพึ่งตนเองได้

ABSTRACT

The research of indigenous knowledge for conservation and treatment forest of watershed popular in photo Chumphon , in order to study about the context and potential, condition, factor and indigenous for conservation and treatment of the forest. The researcher gathered with information by using: interviewing , formal and informal observation, questionnaires , talking to the domestic people and small meetings to find and check this information.

According to the study of community context in Klong Rue Eak Lak , Lang Tang and Khoa Kou villages , shows the primary ways of helping with community , resources and environment that can solve the problems easier. The leader of the community is the most important factor for changing the community . Moreover , religion , tradition and culture are also influences in the way of life. The original indigenous knowledge.

The community 's problems are the decreasing of resources , public utility, less income , title dead , education , left-over remaining chemicals. These problems came from government official , person of influence and person to move to get in watershed photo Chumphon. The problems in the past were extremely serious. But things have gotten better and there are only a few remaining problems. These problems came from inside and outside conditions.

The indigenous knowledge for conservation and treatment forest that takes place in the community consists of original ideas consensual ideas and the last is new idea . These are the most important factors to solve the problems and to lead the people can stand on their feet.

ประกาศคุณูปการ

งานศึกษาวิจัยชิ้นนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือ คำแนะนำ และที่ปรึกษา เป็นอย่างดีจาก ศาสตราจารย์ชวน เพชรแก้ว คณะอนุกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ประจำภาคใต้ และที่สำคัญ ขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติที่ให้ โอกาส สนับสนุนการทำวิจัย รวมทั้งผู้ที่ช่วยประสานติดตามและอำนวยความสะดวก ระหว่างผู้วิจัยกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติด้วยดีตลอดเวลา

นอกจากนี้ ขอขอบคุณหน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ-แกนนำชาวบ้านหลัก เหล็ก หลางตาง กลองเรือ และห้วยค้อ ที่ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อข้อมูลภาคสนาม อันเป็น ประโยชน์อย่างยิ่ง ที่ทำให้งานวิจัยครั้งนี้สำเร็จลงได้ ซึ่งผลงานนี้จะเป็นประโยชน์ใน ด้านการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อไป

นางสาวศรีสุดา รัตนะ

10 กันยายน 2549

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
ประกาศศุณฺญปการ	ค
สารบัญ	ง
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาของปัญหางานวิจัย	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
1.3 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	4
1.4 คำตามหลักในการวิจัย	5
1.5 ระเบียบวิธีการศึกษาวิจัย	5
1.6 ขอบเขตของการวิจัย	7
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	10
2.1 เอกสารที่เกี่ยวข้อง	10
2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น	11
ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น	11
ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น	12
กระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น	12
คุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น	18
ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้	20
2.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ	30
ความหมายของการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ	30
ความหมายของป่าชุมชน	31
ลักษณะป่าชุมชน	32
ประเภทป่าชุมชน	34

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ความสำคัญของป่าชุมชน	35
การจัดการป่าชุมชน	36
2.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ	38
2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	42
บทที่ 3 บริบทชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ	47
3.1 บริบทชุมชน	48
ที่ตั้งและประชากร	48
ความเป็นมาของชุมชน	50
การเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากอดีต - ปัจจุบัน	52
สภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ	60
วัฒนธรรมประเพณี	62
ความเชื่อ	64
การศึกษาของชุมชน	65
อาชีพและรายได้	66
กิจกรรมของชุมชน	67
ศักยภาพของชุมชน	84
3.2 ปัญหาและสภาพปัญหา สาเหตุ ปัจจัย เงื่อนไข	86
ปัญหาและสภาพปัญหา	87
สาเหตุของปัญหา	91
ปัจจัย /เงื่อนไข	93
บทที่ 4 ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำพะโต๊ะ	97
4.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ	97
ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม	97
ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นสมัยใหม่	101
ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คิดค้นขึ้นมาใหม่	104
4.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำพะโต๊ะ	107
ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม	107

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นสมัยใหม่	107
ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คิดค้นขึ้นมาใหม่	109
บทที่ 5 สรุปผลการศึกษา อภิปรายและข้อเสนอแนะ	111
5.1 สรุปผลการศึกษา	111
5.2 อภิปรายผลการศึกษา	114
5.3 ข้อเสนอแนะ	120
บรรณานุกรม	124
มุลตานุกรม	127
ภาคผนวก ก	131
ภาคผนวก ข	141
ประวัติผู้วิจัย	162

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหาการวิจัย

ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่สำคัญของประเทศ เพราะนอกจากจะมีคุณค่าทางเศรษฐกิจ การบริโภคและการใช้สอยผลผลิตจากป่าเพื่อการดำรงชีวิตขั้นต้นแล้วยังมีค่าต่อสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ กล่าวคือ ป่าไม้เป็นตัวรักษาสมดุลธรรมชาติ ควบคุมสภาพดินฟ้าอากาศให้อยู่ในภาวะปกติ ช่วยทำให้ฝนตกตามฤดูกาล เป็นฉากกำบังลมลดความรุนแรงของน้ำป่าและการสึกกร่อนพังทลายของหน้าดิน นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และเป็นที่พักอาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร

ป่าต้นน้ำเป็นพื้นที่ป่าที่เป็นต้นกำเนิดของสายน้ำ เป็นแหล่งหล่อเลี้ยงลำห้วยลำธารและแม่น้ำลำคลอง ซึ่งนอกเหนือจากประโยชน์ของป่าโดยทั่วไป โดยธรรมชาติป่าต้นน้ำจะอยู่บนภูเขาสูง ที่เนินเขา หรือที่ราบเนิน แต่โดยหลักการแล้วที่ใดก็ตามที่มีศักยภาพในการให้น้ำต่อลำห้วยลำธาร อาจจะมีไม้ปกคลุมหรือไม้ก็ตาม คือพื้นที่ต้นน้ำทั้งสิ้น

ป่าต้นน้ำของภาคใต้ตอนบนเป็นป่าชุมชนประเภทป่าดิบชื้น ซึ่งอยู่ในเขตร้อนชื้น ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด คือ อำเภอหลังสวน อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานีและอำเภอเกาะเปอร์ จังหวัดระนอง เป็นพื้นที่ทั้งหมดที่รองรับน้ำฝนแล้วไหลลงสู่แม่น้ำหลังสวน ออกสู่ทะเลที่ตำบลปากน้ำหลังสวน (ขจิต สิกขมัตและคณะ. 2542 : 67) จะเห็นว่าถ้าหากป่าต้นน้ำมีปัญหา ชาวบ้านที่เดือดร้อนมากที่สุดจะเป็นชาวบ้านอำเภอพะโต๊ะ อำเภอหลังสวนและชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับแหล่งป่าต้นน้ำ

จากข้อมูลในการประชุมกองตำรวป่าไม้ (2542 : 24) พบว่า การบุกรุกทำลายป่าพะโต๊ะะขยายวงกว้างรวม 4 ตำบล เนื่องจากทุกตำบลมีพื้นที่ทำกินของประชาชนติดต่อกับพื้นที่ป่า มีการบุกรุกรอยต่อจังหวัดระนองและเพิ่มพื้นที่มาที่อำเภอพะโต๊ะะ เช่น บริเวณปลายคลองนูน คลองทับซอน ในหมุก บางนาวปลายเสาะ การลักลอบแปรรูปไม้เป็นอาชีพ บริเวณบ้านบึงซุด ในแจะ ในโหมง ในแหวดและปลายคลองเสาะ

วิธีการบุกรุก มีการถางและโค่นไม้ทั้งแปลง โค่นไม้ใหญ่สุดโดยไม่เผาข้างล่าง ถางไม้พื้นล่างและจุดไฟเผาให้ไม้ใหญ่ขึ้นตาย โค่นไม้ใหญ่ทิ้งไว้เพื่อทำการแปรรูป นอกจากนี้ยังมีการสร้างปัญหาให้กับเจ้าหน้าที่โดยร้องเรียน ชุมชุม ใบปลิว โจมตี ฟังนักการเมือง ผู้บุกรุกเป็นคนในพื้นที่ที่ต้องการขยายพื้นที่ทำกิน ผู้อพยพเข้ามาขยายพื้นที่เพิ่ม กลุ่มราษฎรใกล้เคียงรุกล้ำข้ามรอยต่อจังหวัด กลุ่มตัดไม้เป็นอาชีพ เชื่อมโยงถึงกัน ปริมาณการบุกรุกจากกรณีศึกษาของหน่วยคั้นน้ำพะโต๊ะะ พบว่าปีพ.ศ. 2539-2540 ป่าสมบูรณ์ถูกบุกรุก 162 แปลง เนื้อที่ 1,837 ไร่ คั้นไม้ขนาดใหญ่ถูกโค่น 50,517 ต้น จากการดำเนินคดี ปีพ.ศ. 2541-2542 พบผู้กระทำผิดจำนวน 64 ราย เนื้อที่ 436 ไร่ เสียหายต่อรัฐ 65,072,498 บาท (พงศา ชูแถม. 2542 : 1) จะเห็นว่าปัญหาการบุกรุกทำลายป่าเกิดขึ้นต่อเนื่องและปริมาณมาก

จากการบุกรุกดังกล่าว สาเหตุปัญหาการขยายพื้นที่ทำกินของราษฎรเนื่องจาก ราคาแก๊สและปาล์มน้ำมันเป็นตัวกระตุ้น มีการซื้อขายที่ดินและบัตินที่ดินเพื่อล้างหนี้ นายทุนเข้ามาดำเนินการเป็นจำนวนมาก กลุ่มผู้ขายจะเคลื่อนย้ายไปที่อื่นหรือขยายพื้นที่เพิ่ม การคัดถนนเข้าไปโดยไม่ได้ขออนุญาต ไม่มีขอบเขตการทำมาหากิน (ชัยรัตน์ แวนแก้ว, สัมภาษณ์)

ผลจากการบุกรุกดังกล่าวเห็นชัดเจนว่าปริมาณน้ำในแม่น้ำหลังสวนมีปริมาณลดลง หน้าแล้งลำคลองบางแขนงไหลริน ๆ อุทกภัยครั้งที่ผ่านมา กระหน้าเรียกสวนไร่นาจนพังย่อยยับถ้าเมื่อยามฝนตกหนักกลุ่มน้ำใดไม่สามารถกักเก็บคูดน้ำไว้ได้ถือว่าลุ่มน้ำนั้นกำลังบกพร่องนอกจากนี้ เมื่อเกษตรกรคั้นน้ำทำการเกษตรมาก การใช้สารเคมีมาก ทำให้สารเคมีลงสู่แม่น้ำลำคลอง ส่งผลเกี่ยวโยงไปถึงคนปลายน้ำ

ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทำให้หลายฝ่าย ได้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยเฉพาะหน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ ที่มีนายพงศา ชูแถม เป็นหัวหน้า ซึ่งเป็นบุคคลที่ริเริ่มประสานงานกับชาวบ้านในการร่วมมือกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยเริ่มจากการแบ่งที่ดินทำกินอย่างชัดเจน และรวมกลุ่มชาวบ้าน โดยวิธีการประชุมพูดคุย เพื่อให้เห็นความสำคัญของป่าไม้ การศึกษาดูงานที่ต่าง ๆ เพื่อมาทำโครงการอนุรักษ์ จนกระทั่งปัจจุบันมีโครงการต่าง ๆ มากมาย เช่น คนอยู่ - ป่ายัง การฟื้นฟูระบบนิเวศปลูกสร้างสวนป่าห้วย ก่อสร้างฝายต้นน้ำ ส่งเสริมการปลูกหญ้าแฝก จัดฝึกอบรมกลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น

กระบวนการในการแก้ปัญหาของชุมชน อยู่ภายใต้บริบทที่ตนเองอาศัยอยู่ เกิดจากการคิด ทักทายการเจอปัญหาและค้นพบวิธีแก้ปัญหาด้วยตนเอง เทคนิคหรือองค์ความรู้ที่ใช้ถ่ายทอดต่อกันมา และที่สำคัญจิตสำนึกของแต่ละคน ผลักดันให้เกิดขึ้นมาเป็นกระบวนการ หรือกลายเป็น ภูมิปัญญาขึ้น นอกจากนี้ยังมีการสร้างเครือข่ายให้ชุมชนอื่นรับทราบ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นแกนหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งมีความหมายในแง่ปัจเจกบุคคล และแง่สังคมหมู่บ้านที่เป็นเอกภาพ ได้ธำรงความเป็นตัวของตัวเองและปรับเปลี่ยนสภาพให้สอดคล้องกับความเป็นจริง ซึ่งมี 3 ลักษณะ คือ ลักษณะที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ (สหัชยา วิเศษ. 2540 : บทคัดย่อ) ซึ่งชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะที่ประกอบด้วย หมู่บ้านกลางดง ห้วยค้อ หลีกเหล็ก และคลองเรือ มีแนวคิดเป็นของตนเองและมีกระบวนการในการจัดการป่า ต้นน้ำได้ผลสำเร็จ โดยมีลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านทั้ง 3 ลักษณะ จนได้รับพระราชทาน ธงพิทักษ์ป่ารักษาชีวิตจากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ

ความสำเร็จในการพึ่งตนเองได้ของทั้ง 4 หมู่บ้าน เกิดมาจากภูมิปัญญาอันล้ำค่าของท้องถิ่นนั้น ๆ ถ้ามีการสร้างเครือข่ายเพิ่มขึ้นสู่หมู่บ้านอื่น ๆ การพัฒนาประเทศจะสามารถทำได้รวดเร็ว มีประสิทธิภาพ การอนุรักษ์ภูมิปัญญาของชาติไว้ จะแสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ความเป็นไทยไว้ได้อย่างสมบูรณ์ ดังนั้นในฐานะที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ และเป็นคนไทยที่ต้องการรักษาเอกลักษณ์ของคนไว้ให้นาน

ที่สุด จากเหตุผลดังกล่าวแล้ว จึงสนใจทำงานวิจัย เรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ของชุมชนป่าต้นน้ำ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบทและศักยภาพของชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ
2. เพื่อศึกษาปัญหาและสภาพปัญหา สาเหตุ ปัจจัย/เงื่อนไข ของชุมชนป่าต้นน้ำ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร
3. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ของชุมชนป่าต้นน้ำ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร

นิยามศัพท์เฉพาะ

การอนุรักษ์ หมายถึง การบำรุงรักษาสิ่งที่มีค่าไว้เช่น ประเพณีต่าง ๆ ทัศนคติ และคุณค่าหรือการปฏิบัติตนเพื่อความสัมพันธ์อันดีกับคนและสิ่งแวดล้อม

การฟื้นฟู หมายถึง การรื้อฟื้นสิ่งที่สูญหาย เลิกไป หรือกำลังจะเลิก ให้กลับมาเป็นประโยชน์

การประยุกต์ หมายถึง การปรับ หรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่ เข้าด้วยกัน ให้เหมาะสมกับสมัยใหม่

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะ เทคนิคและวิถีคิดอย่างเป็นระบบ อันเกิดจากการสะสมองค์ความรู้มวลรวมทุกด้านที่ผ่านกระบวนการสืบทอด ปรับปรุง พัฒนา และเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดี ในการสร้างผลงาน แก้ปัญหา และพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ หมายถึง ป่าชุมชนที่เป็นแหล่งต้นน้ำ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เป็นหมู่บ้านคลองเรือ หลักเหล็ก หลางตาง และห้วยค้อ

คำถามหลักในการวิจัย

1. ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะมีบริบทและศักยภาพอย่างไร
2. ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะมีปัญหาและสภาพปัญหา สาเหตุ ปัจจัย / เงื่อนไข
อย่างไร
3. ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะมีภูมิปัญญาท้องถิ่นอะไรที่ช่วยในการแก้ไขปัญหาค
เกิดขึ้น

ระเบียบวิธีวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร ได้แก่ ชาวบ้านในชุมชนบ้านคลองเรือ ม.2 ตำบลปากทรง
บ้านหลักเหล็ก ม.6 ตำบลปากทรง บ้านกลางตาง ม. 19 ตำบลพะโต๊ะ บ้านห้วยค้อ
ม. 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพรและหน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ ซึ่ง
มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้

กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นแกนนำ เป็นผู้มีส่วนใน
กลไกดำเนินงานและปฏิบัติการทั้งหมด ประชากรในชุมชนที่เป็นหมู่บ้าน หรือกลุ่ม
ครอบครัวที่อยู่ร่วมกันและมีกิจกรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน
เคียวจนถึงเครือข่าย และเจ้าหน้าที่ของหน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ

การเก็บรวบรวมข้อมูล

เพื่อให้ได้ข้อมูลทั้งแนวกว้างและแนวลึก มีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล
ดังนี้

1. การศึกษาเอกสาร ในขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาข้อมูลของพื้นที่และประชากรเป้าหมาย รวมทั้งแนวคิดที่ใช้ในงานวิจัยเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง งานวิจัย และวิทยานิพนธ์ในสาขาที่เกี่ยวข้อง

2. การเก็บข้อมูลภาคสนาม ขั้นตอนนี้เป็นการลงพื้นที่เป้าหมายเพื่อเก็บข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยใช้วิธีเก็บข้อมูล 3 ลักษณะ ได้แก่

2.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยและคณะได้เดินทางเข้าไปในชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะเพื่อสังเกตรูปแบบการจัดการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำพะโต๊ะ

2.2 การสัมภาษณ์ ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ เป็นการพูดคุยสนทนากับชาวบ้าน หัวหน้าหน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ นักท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ เพื่อให้ได้ข้อมูลเปิดกว้างโดยไม่ต้องชี้นำคำถาม อันจะทำให้ได้ข้อมูลเสริมและเป็นประโยชน์ในการวิจัย และการสัมภาษณ์ในแนวลึก เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกลุ่มเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ได้แก่ แกนนำหมู่บ้านหลักเหล็ก คลองเรือ หลางตาง และห้วยค้อ เกี่ยวกับกิจกรรมของชุมชน ประเพณีและความเชื่อ รายได้ การศึกษา

2.3 การสนทนาเชิงปฏิบัติการกับแกนนำหมู่บ้านหลักเหล็ก คลองเรือ หลางตางและห้วยค้อเกี่ยวกับ ปัญหา สาเหตุปัญหา ปัจจัยเงื่อนไขและสภาพปัญหา และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ

การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและวิจัยภาคสนามมาพิจารณาสังเคราะห์ วิเคราะห์ ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย โดยใช้แนวคิดหลักภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวคิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำพะโต๊ะ และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำประกอบกรวิเคราะห์ โดยใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาของการวิจัยประกอบด้วย บริบทชุมชนและศักยภาพ ปัญหาและสภาพ สาเหตุ ปัจจัย/เงื่อนไข และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ของชุมชนป่าต้นน้ำ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1.1 บริบทชุมชนและศักยภาพของชุมชนที่ตั้ง

ความเป็นมาของชุมชน

การเปลี่ยนแปลงชุมชนจากอดีต - ปัจจุบัน

สภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ

วัฒนธรรมประเพณี

การศึกษาของชุมชน

อาชีพและรายได้

กิจกรรมของชุมชน

ศักยภาพของชุมชน

1.2 ปัญหาและสภาพปัญหา สาเหตุ ปัจจัย เงื่อนไข

ปัญหาและสภาพปัญหา

สาเหตุของปัญหา

ปัจจัย/เงื่อนไข

1.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ของชุมชนป่าต้นน้ำ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร

1.3.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นสมัยใหม่

- ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คิดค้นขึ้นมาใหม่
- 1.3.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำพะโต๊ะ
ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม
ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นสมัยใหม่
ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คิดค้นขึ้นมาใหม่

2. ขอบเขตประชากร/พื้นที่

2.1 ประชากร ได้แก่ ชาวบ้านในชุมชนบ้านคลองเรือ ม.2 ตำบลปากทรง บ้านหลักเหล็ก ม.6 ตำบลปากทรง บ้านกลางตาง ม.19 ตำบลพะโต๊ะ บ้านห้วยค้อ ม.19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร และหน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ ซึ่งมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้

2.2 กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นแกนนำ เป็นผู้มีส่วนในกลไกดำเนินงาน และผู้ปฏิบัติการทั้งหมด ประชากรในชุมชนที่เป็นหมู่บ้าน หรือกลุ่มครอบครัวที่อยู่ร่วมกันและมีกิจกรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน เดียวจนถึงเครือข่าย และเจ้าหน้าที่ของหน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้มีองค์ความรู้เกี่ยวกับบริบทและศักยภาพของชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ
2. ทำให้ทราบปัญหาและสภาพปัญหา สาเหตุ ปัจจัย/เงื่อนไข ของชุมชนป่าต้นน้ำ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร
3. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ของชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร
4. องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาเป็นแนวทางแห่งการเรียนรู้แก่ชุมชนอื่นและใช้เป็นฐานหรือทุนทางวัฒนธรรม ในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง

5. องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาเป็นแนวทางแห่งการเรียนรู้แก่ชุมชนอื่นเพื่อใช้
ทรัพยากรอย่างยั่งยืน

6. องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาฐานในการพัฒนาการศึกษาหรือนำไปใช้ในการ
การเรียน การสอน

7. ช่วยอนุรักษ์และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นอันมีคุณค่าให้คงอยู่และสืบทอดสู่
ลูกหลานต่อไป

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ของชุมชนป่าต้นน้ำ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร ในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารต่าง ๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

1.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

กระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

คุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้

ความหมายของการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ

ความหมายของป่าชุมชน

ลักษณะป่าชุมชน

ประเภทป่าชุมชน

ความสำคัญของป่าชุมชน

การจัดการป่าชุมชน

1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ

2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

1.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึง ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ของชาวบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมา เพื่อแก้ปัญหาและปรับตัว ให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่เพื่อการดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์ จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ภูมิปัญญานั้นไม่ได้หมายถึง การศึกษาอดีต ความคิดของคนในอดีตเท่านั้น แต่ยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้และประสบการณ์ใหม่ ๆ เพื่อให้เกิดทางเลือกใหม่ ๆ นั่นคือ ภูมิปัญญาชุดหนึ่ง สมัยหนึ่ง ข้อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนา ความรอบรู้ของสังคม (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2541:57) และ ชศ สันตสมบัติ. (2542 : 47) ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้ของมนุษย์มิได้เกิดขึ้นลอย ๆ แต่ภูมิปัญญาก่อกำเนิดขึ้นภายในระบบนิเวศท้องถิ่น ภูมิปัญญาเกิดและพัฒนาขึ้นในกระบวนการที่คนและชุมชนปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศชุดหนึ่ง ด้วยเหตุนี้เองในระบบนิเวศท้องถิ่นที่อาจมีต้นไม้ พืช สัตว์ แมลง หรือสิ่งมีชีวิตเฉพาะถิ่น ที่สั่งสมและพัฒนา กลายเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้หรือภูมิปัญญาของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ วิจิต นันทสุวรรณ อ้างถึงใน กุลวิตรา กังคานนท์. (2531 : 2 – 9) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึง แกนหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุขซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคล และในแง่ของสังคมหมู่บ้าน ไม่ใช่ปัจเจกบุคคลในลักษณะของจิตนิยม แต่เป็นปัจเจกบุคคลที่เป็นเอกภาพกับสังคมหมู่บ้าน การอธิบายชีวิตของชาวบ้านเกี่ยวเนื่องไปถึงครอบครัว เครือญาติ สิ่งแวดล้อม การทำมาหากิน และอื่น ๆ ภูมิปัญญาชาวบ้านได้พยายามธำรงความเป็นตัวของตัวเองและปรับเปลี่ยนสภาพอย่างสอดคล้องกับความเป็นจริง (อภิชาติ ทองอยู่. 2528 : 18 - 19)

ดังนั้นภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะ เทคนิค และวิธีคิดอย่างเป็นระบบ อันเกิดจากการสะสมองค์ความรู้มวลรวมทุกด้านที่ผ่านกระบวนการสืบทอด ปรับปรุง พัฒนา และเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดี ในการสร้างผลงาน แก้ปัญหา และพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง ทั้งที่เป็นความรู้ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรม ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิตของคน การแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว และการเรียนรู้ เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม เป็นพื้นฐานสำคัญในการมองชีวิต ความรู้ในเรื่องต่าง ๆ (อภิชาติ ทองอยู่. 2528 : 20) สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2534 : 3 - 4) ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า ภูมิปัญญาที่มีลักษณะที่เป็นวัตถุและพฤติกรรม อีกทั้งมีวัฒนธรรมเป็นฐาน ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ มีการบูรณาการสูง ความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุ (ประเวศ ะสี. 2530 : 76)

ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีหลายลักษณะทั้งที่เป็นทางกาย ทางจิตใจ อารมณ์ สังคม สติปัญญา และจิตวิญญาณ หรือทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องในวิถีชีวิตที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ

กระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดขึ้นมาจากประสบการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับชีวิต สังคมสิ่งแวดล้อม วิถีชีวิตทั้งหมด และถ่ายทอดกันต่อ ๆ มาเป็นวัฒนธรรมเช่น

เครื่องมือ เครื่องใช้ ขนบธรรมเนียม ศาสนา จารีตประเพณี พิธีกรรม ศิลปะ วรรณคดี เป็นต้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีวัฒนธรรมเป็นฐาน ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ประการคือ วัฒนธรรมที่เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ โดยผ่านการกระทำระหว่างกันทางสังคมกับมนุษย์คนอื่น ๆ ในสังคม วัฒนธรรมมีการถ่ายทอดทางสังคมจากคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และวัฒนธรรมมีระบบการปรับตัว เพื่อคงอยู่ในชุมชน หรือสังคม มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เพื่อการอยู่รอด และลูกหลานสืบทอด(งามพิศ สัตย์ สวณ. 2532 : 33 - 41) ถึงแม้ว่าจะมีการถ่ายทอดรักษาวัฒนธรรมนั้นไว้ย่อมไม่เป็นการเพียงพอสำหรับการดำเนินชีวิตในสังคมเพราะสภาพแวดล้อม และสังคมเปลี่ยนแปลงไปคนรุ่นหลังจึงจำเป็นต้องคิดสร้างสรรค์และตั้งสมมติวัฒนธรรมที่เหมาะสมไว้เป็นมรดกของชุมชน ปัจจัยที่ทำให้วัฒนธรรมมีพัฒนาการขึ้นมี 3 ประการคือ การสะสมด้วยการเรียนรู้จากคนอื่นถ่ายทอดให้หรือจากประสบการณ์ของตนเองสะสมเอาไว้ การปรับปรุง เพื่อเสริมสร้างสิ่งใหม่ ๆ สืบต่อกันมา การถ่ายทอดวัฒนธรรมจะงอกงามเพราะมีการเผยแพร่ให้แพร่หลายด้วยการถ่ายทอดทั้งทางตรงและทางอ้อมเพื่อให้สืบต่อเนื่องกันไปไม่ขาดตอน (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2533 : 16 - 17) นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากกระบวนการดังต่อไปนี้

1. การเรียนรู้วัฒนธรรม

การเรียนรู้ หมายถึงการเปลี่ยนแปลงในด้านความรู้ ทักษะคิด และพฤติกรรมของมนุษย์อันเป็นผลมาจากประสบการณ์ และการฝึกหัดโดยผ่านกระบวนการ 3 อย่างตามหลักพุทธศาสนา คือ ปรียัติ ปฏิบัติ และปฏิเวท (อนุช นาคะบุตร. 2533 : 22) กระบวนการเรียนรู้ เป็นการสืบสานถ่ายทอดความรู้ ผ่านพิธีกรรม ประเพณี ค่านิยมและการร่วมวิถีชีวิตหาทางรอดต่อปัญหาาร่วมกันโดยการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลอง และสรุปบทเรียนผสมผสานกับความรู้ และเทคโนโลยีภายนอก นอกจากนี้ (จันทร์พนิต สุระศิลป์ : อัคราเสนา) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ และการถ่ายทอดภูมิปัญญา สรุปได้ว่าภูมิปัญญาสะสมมาจากประสบการณ์ชีวิต การอยู่

รวมกันในสังคม และสภาพที่เปลี่ยนแปลงได้ มีการลองผิดลองถูก มีการสืบทอดกันในรูปของวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน

2. การสั่งสมวัฒนธรรม

การที่มนุษย์เกิดมาและอยู่ในสังคมใดก็มีวัฒนธรรมนั้นเป็นประการแรกเท่ากับคนได้รับมรดกของสังคมไว้และมรดกสังคมนี้คนจะเข้าร่วมอยู่ด้วย โดยเรียนรู้จากคนอื่นถ่ายทอดให้ หรือเรียนจากประสบการณ์ของตนเองสร้างและสะสมไว้และมีการปรับปรุงเสริมสร้างสิ่งใหม่สืบทอดกันมาทุกชั่วอายุคน (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. 2533 : 16)

3. การถ่ายทอดวัฒนธรรม

จูลี จุลละเกศ. (2516 : 109 – 110) กล่าวถึงการถ่ายทอดวัฒนธรรม (Cultural Transmission) สรุปได้ว่าวัฒนธรรมเป็นผลของการถ่ายทอดและการเรียนรู้โดยมีเครื่องมือคือการสื่อสารวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ถ่ายทอดให้คนรุ่นต่อไป สมาชิกของสังคมที่เกิดขึ้นมาใหม่จะได้รับการอบรมสั่งสอนวัฒนธรรมนั้น ๆ ต่อไป

สามารถ จันทรสุรย์. (2533 : 73 – 85) กล่าวถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของการถ่ายทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง ไม่ขาดสาย การถ่ายทอดภูมิปัญญาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งสามารถกระทำได้ในหลาย วิธีการที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรง และทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธาความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผี รวมทั้งความเชื่อ และความเคารพในสติปัญญาของบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอด การถ่ายทอดภูมิปัญญามี 2 รูปแบบ คือ

1. แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร จะออกมาในรูปของการบันทึกที่ สอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหาหรือคำร้องของบันทึกเช่น ลิก ลำตัด โนรา หนังตะลุง สะล้อ ซอซึง คำร้องเหล่านี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียม คติธรรม คำสอน ศาสนา การเมือง การปกครอง การรักษาโรคพื้นบ้าน รวมทั้งการ ปฏิบัติคนตามจารีตประเพณี

2. แบบเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ในศิลาจารึก ใบลาน สมุดข่อย การบันทึกลงสมุด หรือพิมพ์เป็นคำรา เนื้อหาเหล่านี้มีความหลากหลายทั้งประวัติศาสตร์ เหตุการณ์บ้านเมือง คำราชา นิตานพื้นบ้าน วรรณคดี คำกลอน คำผญา เป็นต้น โดยผู้ ที่สามารถถ่ายทอดเชื่อมโยงคุณค่าของอดีตกับปัจจุบันจะถูกเรียกว่าปราชญ์ชาวบ้าน (ชาวบ้านผู้มีภูมิปัญญา)

3. การถ่ายทอดวัฒนธรรมเป็นกระบวนการการสื่อความหมาย เพื่อให้บุคคลในชุมชนเข้าใจในเหตุผล และเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมนั้น ๆ และยึดเป็น แบบแผนสืบต่อกันไป การถ่ายทอดอาจเกิดขึ้นโดยตรงคือเจตนาถ่ายทอด เช่น จากพ่อ แม่ไปยังลูก หรืออาจเกิดขึ้นได้โดยทางอ้อมเช่นการกระทำเลียนแบบอย่างของคนอื่น (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2533 : 76)

4. การประยุกต์วัฒนธรรม

เสรี พงศ์พิศ. (2536 : 52 - 54) กล่าวถึง การประยุกต์ วัฒนธรรมสรุปได้ว่า วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงโดยธรรมชาติ การ ประยุกต์เป็นลักษณะหนึ่งที่มีมาตลอด เป็นการผสมผสานระหว่างของเก่ากับของใหม่ กลายเป็นเทคโนโลยี วิธีการหรือรูปแบบใหม่ที่เหมาะสมเพื่อเพิ่มคุณภาพ โดยไม่ทำลาย ล้างคุณค่าเดิมหรือการรักษารากเหง้าเดิมเอาไว้กระบวนการประยุกต์เกิดจากการสัมผัส ระหว่างวัฒนธรรมที่แตกต่างกันหรือการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางสังคม การ ประยุกต์วัฒนธรรมมี 2 ประเภท

1. การประยุกต์วัฒนธรรมส่วนที่มองเห็น เช่น การทำมาหากินและการอยู่ร่วมกันในสังคม

2. การประยุกต์วัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็นเช่นศาสนาและความเชื่อโดยผ่านทางพิธีกรรม และประเพณีต่าง ๆ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดขึ้นมาจากประสบการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับชีวิต สังคม สิ่งแวดล้อม และถ่ายทอดกันเป็นต่อ ๆ มาเป็นวัฒนธรรม เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ ศาสนา จารีตประเพณี พิธีกรรม ศิลปะ เป็นต้น ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงมีวัฒนธรรมเป็นฐานซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ (งามพิศ. 2532 : 33 - 34)

1. วัฒนธรรม คือ พฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ โดยผ่านการกระทำระหว่างกันทางสังคมกับมนุษย์คนอื่น ๆ ในสังคม

2. วัฒนธรรมมีการถ่ายทอดทางสังคม จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่ง

2. วัฒนธรรมมีการปรับตัว เพื่อคงอยู่ในชุมชน หรือสังคม มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เพื่อการอยู่รอด และมีลูกหลานสืบทอด

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีกระบวนการเกิดที่เกิดจากการสืบทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ผ่านการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิม ในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ แล้วพัฒนา เลือกรองร ปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้นจนเกิดทักษะและความชำนาญที่สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิต ได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย แล้วเกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมและสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่มีการสิ้นสุด

การถ่ายทอดและกระจายความรู้หรือภูมิปัญญาในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งโดยผ่านความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผี และการผลิต วิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกันไม่ได้มีการเขียนบันทึกไว้อย่างเป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีผู้ที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาเรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน ได้สืบทอดภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน

สามารถ จันทรสุรย์ อ้างถึงใน (เสรี พงศ์พิศ. 2536 : 151) ได้กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญามีวิธีการหลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่า โดยผ่านพิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นรวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอดในแต่ละครอบครัวจะมีการจัดระบบงานและความรับผิดชอบให้แก่สมาชิกครอบครัวแต่ละคน ผู้ชายจะทำงานที่ใช้แรงงานหนักและเสี่ยงภัยสูง เช่น ล่าสัตว์ ตัดไม้ ขุดดิน ไถนา ในขณะที่ผู้หญิงจะทำงาน คำข้าว ผักข้าว หุงหาอาหาร การปักดำ การเก็บเกี่ยว ถักทอ คนเฒ่าคนแก่มีหน้าที่ ให้คำปรึกษา เลี้ยงดู อบรมสั่งสอนจริยธรรม และถ่ายทอดคุณค่า รวมทั้งวิชาความรู้ของชุมชนที่สืบทอดกันมา ให้กับเด็ก พ่อ แม่ และญาติพี่น้องมีฐานะ เป็นครูของลูกหลาน โดยวิธีการถ่ายทอดความรู้แบบ “พาทำ” คือการนำไปปฏิบัติ

4. การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้

การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้ หรือภูมิปัญญาในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ โดยมากจะเป็นการประยุกต์จากวัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็น คือการประยุกต์ค้ำคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ภายใน ซึ่งต้องอาศัยความละเอียดอ่อน เกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเองเป็นหลัก และการประยุกต์หลักธรรมตามพุทธศาสนา โดยพระสงฆ์ เช่น ความเชื่อเรื่องผี ขุนน้ำของป่าชุมชนในภาคเหนือ

เสน่ห์ จามริกและคณะ. (2536 : 160) ได้กล่าวว่า ในบริบทของประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ อุดมการณ์อำนาจในรูปความเชื่อดังกล่าวมีการประยุกต์ใช้ใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การนำเอาความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำ มาเป็นพลังงานในการต่อต้านการสัมปทานป่าไม้ หรือการปรับความเชื่อทางศาสนามาเป็นพิธีกรรมการบวชต้นไม้ เพื่อเป็นพลังในการต่อสู้กับขบวนการลักลอบตัดไม้ของนายทุนภายนอก และเพื่อให้ป่าได้รับการคุ้มครอง

ส่วนการสืบชะตาแม่น้ำ เสรี พงศ์พิศ. (2536 : 53) กล่าวว่า เป็น การประยุกต์การสืบชะตาคน และการสืบชะตาหมู่บ้าน เพื่อการอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร และป่า อีกทั้งยังทำให้ชาวบ้านมีความสำนึกในคุณค่าของแหล่งน้ำที่ทุกคนจะต้อง ช่วยกันปกครองรักษา การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องของชาวบ้านรุ่นหนึ่ง ถ่ายทอดสู่ชาวบ้านอีกรุ่นหนึ่งด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของ แต่ละท้องถิ่น ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อผีสาางต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษในอดีต ถึงลูกหลานในปัจจุบัน เช่น การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก โดยการละเล่น การเล่านิทาน เป็นต้น การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ โดยวิธีการบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดย ผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น ต่าง ๆ นับว่าเป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไปตามธรรมชาติของแต่ละชุมชน

ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นระบบความรู้ที่เกิดขึ้นมาจากการเรียนรู้ ร่วมกันทางสังคมกับคนอื่น ๆ จนเป็นประสบการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตซึ่งถูกสั่ง สมและถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาจนกลายเป็นวัฒนธรรม และมีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้ สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป จะเห็นได้ว่าแนวคิดดังกล่าวมีลักษณะ เป็นกระบวนการ (Process) ซึ่งเริ่มจากกระบวนการเรียนรู้ การสั่งสมความรู้ การถ่ายทอด และกระจายความรู้ การปรับเปลี่ยน และประยุกต์ใช้ความรู้

คุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น

พระมหากษัตริย์ไทยได้ใช้ภูมิปัญญาในการสร้างชาติ สร้างความ เป็นปึกแผ่นให้แก่ประเทศชาติมาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงปกครองประชาชนด้วยพระเมตตาแบบพ่อปกครองลูก ผู้ใด ประสบความ เคียดร้อนก็สามารถศิระฉางแสดงความเคียดร้อนเพื่อขอรับพระราชทานความช่วยเหลือ ทำให้ประชาชนมีความจงรักภักดีต่อพระองค์ คือประเทศชาติร่วมกันสร้างบ้านเรือนจน

เจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์ทรงใช้ภูมิปัญญากระทำ
 บุทธหัตถ์จนชนะข้าศึกศัตรู และทรงกอบกู้เอกราชของชาติไทยคืนมาได้
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน พระองค์ทรงใช้ภูมิปัญญา
 สร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ และเหล่าพสกนิกรมากมายเหลือคณานับ ทรงใช้พระ
 ปริชาสามารถแก้ไขวิกฤตการณ์ทางการเมือง ภายในประเทศ จนรอดพ้นภัยพิบัติหลาย
 ครั้ง พระองค์ทรงมีพระปริชาสามารถหลายด้าน แม้แต่ด้านการเกษตร พระองค์ได้
 พระราชทานทฤษฎีใหม่ให้แก่พสกนิกร ทั้งด้านการเกษตรแบบผสมผสานและยั่งยืน พื้นฟู
 สภาพแวดล้อม นำความสงบร่มเย็นของประชาชนให้กลับคืนมา แนวพระราชดำริ
 "ทฤษฎีใหม่" แบ่งออกเป็น 3 ขั้น โดยเริ่มจาก ขั้นตอนแรก ให้เกษตรกรรายย่อย "มีพอกอยู่
 พอกิน" เป็นขั้นพื้นฐาน โดยการพัฒนาแหล่งน้ำในไร่นา ซึ่งเกษตรกรจำเป็นต้อง
 ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยราชการ มูลนิธิ และหน่วยงานเอกชน ร่วมใจกันพัฒนา
 สังคมไทย ในขั้นที่สอง เกษตรกรต้องมีความเข้าใจในการจัดการในไร่นาของตน และมี
 การรวมกลุ่มในรูปแบบสหกรณ์ เพื่อสร้างประสิทธิภาพทางการผลิตและการตลาด การลด
 รายจ่ายด้านความเป็นอยู่ โดยทรงตระหนักถึงบทบาทขององค์กรเอกชน เมื่อกลุ่มเกษตรกร
 วิวัฒนาการมาขั้นที่ 2 แล้ว ก็จะมีศักยภาพ ในการพัฒนาไปสู่ขั้นที่ 3 ซึ่งจะมีอำนาจใน
 การต่อรองผลประโยชน์กับสถาบันการเงินคือธนาคาร และองค์กรที่เป็นเจ้า ของแหล่ง
 พลังงาน ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งในการผลิต โดยมีการแปรรูปผลิตผล เช่น โรงสี เพื่อเพิ่ม
 มูลค่าผลิตผล และขณะเดียวกันมีการจัดตั้งร้านค้าสหกรณ์เพื่อลดค่าใช้จ่ายในชีวิต
 ประจำวัน อันเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลในสังคม จะเห็นได้ว่ามิได้ทรง
 ทอดทิ้งหลักของความสามัคคีในสังคมและการจัดตั้งสหกรณ์ ซึ่งทรง สนับสนุนให้กลุ่ม
 เกษตรกรสร้างอำนาจต่อรองในระบบเศรษฐกิจ จึงจะมีคุณภาพชีวิตที่ดี จึงจัด ได้ว่าเป็น
 สังคมเกษตรกรที่พัฒนาแล้ว สมดังพระราชประสงค์ที่ทรงอุทิศพระวรกายและพระ
 สติปัญญา ในการพัฒนาการเกษตรไทยตลอดระยะเวลาแห่งการครองราชย์

คนไทยในอดีตที่มีความสามารถ ปรากฏในประวัติศาสตร์มีมาก
 เป็นที่ยอมรับของนานาชาติอารยประเทศ เช่น นายขนมต้มเป็นนักมวยไทยที่มีฝีมือเก่งใน
 การใช้อวัยวะทุกส่วน ทุกท่าของแม่ไม้มวยไทย สามารถชกมวยไทย จนชนะพม่าได้ถึง

เก้าคนสิบคนในคราวเดียวกัน แม้ในปัจจุบันมวยไทยก็ยังถือว่าเป็นศิลปะชั้นเยี่ยม เป็นที่นิยมฝึก และแข่งขันในหมู่คนไทยและชาวต่างประเทศ ปัจจุบันมีค่ายมวยไทยทั่วโลกไม่ต่ำกว่า 30,000 แห่ง ชาวต่างประเทศที่ได้ฝึกมวยไทยจะรู้สึกยินดีและภาคภูมิใจ ในการที่จะใช้กติกาของมวยไทย เช่น การไหว้ครูมวยไทย การออกคำสั่งในการชกเป็นภาษาไทย ทุกคำ เช่น คำว่า "ชก" "นับหนึ่งถึงสิบ" เป็นต้น ถือเป็นมรดกภูมิปัญญาไทย นอกจากนี้ ภูมิปัญญาไทยที่โดดเด่นยังมีอีกมากมาย เช่น มรดกภูมิปัญญาทางภาษาและวรรณกรรม โดยที่มีอักษรไทยเป็นของตนเองมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย และวิวัฒนาการมาจนถึงปัจจุบัน วรรณกรรมไทยถือว่าเป็น วรรณกรรมที่มีความไพเราะ ได้สรรรถศครบทุกด้าน วรรณกรรม หลายเรื่องได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศหลายภาษา

ด้านอาหาร อาหารไทยเป็นอาหารที่ปรุงง่าย พืชที่ใช้ประกอบอาหารส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร ที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นและราคาถูก มีคุณค่าทางโภชนาการ และยังป้องกันโรคได้หลายโรค เพราะส่วนประกอบส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร เช่น ตะไคร้ ขิง ข่า กระชาย ใบมะกรูด ใบโหระพา ใบกะเพรา เป็นต้น

จะเห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีคุณค่าและมีศักยภาพในการพัฒนาประเทศได้ทุกด้าน ทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ฯลฯ และยังประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตอีกด้วย

ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้

ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันเกิดจากการพัฒนาการปรับตัว ปรับวิถีชีวิตของคนในภาคใต้ที่ประกอบด้วยคนไทยและอีกหลายชาติพันธุ์ที่อยู่ร่วมกันในคาบสมุทรมีคนมาเลเซีย คนจีน และคนที่มาจากอินเดียฝ่ายใต้ แต่กลุ่มชนที่มีจำนวนมากที่สุดคือ ไทยสยาม โดยสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นแหลมทอง มีทะเลกว้างใหญ่ขนานอยู่ทั้งสองข้าง มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทั้งในทะเล และบนแผ่นดิน อันล้วนเป็นเขตรมฤตุมโกลีเส้นศูนย์สูตร มีผู้คน

หลายชาติ หลายภาษา หลายวัฒนธรรมเดินทางมาทั้งทางบกและทางทะเลเพื่อมาตั้งหลักแหล่ง แสวงหาโภคทรัพย์และทำมาค้าขายเป็นเวลาติดต่อกันยาวนานกว่าพันปี มีการตั้งถิ่นฐานทำมาหากินกันหลายลักษณะ ทั้งบริเวณชายทะเล ที่ราบระหว่างชายทะเลกับเทือกเขา หลังเขา และตามสาขาน้ำน้อยใหญ่จำนวนมากที่ไหลจากเทือกเขาลงสู่ทะเลทั้งสองด้าน ภูมิปัญญาของภาคใต้จึงมีความหลากหลาย ทั้งที่ได้พัฒนาการจากการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ หรือคนต่างถิ่นที่อพยพมาจากแหล่งอารยธรรมต่างๆ จนหลอมรวมกัน เกิดเป็นภูมิปัญญาประจำถิ่น ซึ่งมีอยู่ในหลายลักษณะ คือ (สถาบันทักษิณคดี. 2548)

1. ภูมิปัญญาในด้านการดำรงชีพ

การแสวงหาปัจจัยพื้นฐานของการยังชีพถือเป็นสิ่งสำคัญเบื้องต้นของชนทุกชาติทุกภาษา ซึ่งวิธีการจะแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม สำหรับชนชาติที่มีทำเลตั้งถิ่นฐานค่อนข้างหลากหลายคือ มีทั้งที่ราบตามแนวชายฝั่ง ปากอ่าวท่าเรือ ที่ราบเชิงเขา หลังเขา ตามแนวสาขาน้ำน้อยใหญ่ บนเกาะ ประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของผืนแผ่นดิน ทำให้ชาวดำได้เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ ความสามารถอย่างมากมาใช้ในการจัดการและปรับตัวให้สามารถดำรงอยู่อย่างกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม ซึ่งมีอยู่หลายประการ

การขุดสระน้ำเพื่อให้ได้น้ำจืดใสสะอาดไว้กินไว้ใช้ตลอดทั้งปี เนื่องจากอยู่ใกล้ทะเลยามที่น้ำขึ้น น้ำเค็มจะไหลเอ่อเข้ามาในแผ่นดิน จะอาศัยอาบกินก็ไม่สะดวก ดังนั้นจึงเกิดภูมิปัญญาในการทำเลขุดบ่อน้ำ ซึ่งบริเวณที่เหมาะสมควรจะเป็นพื้นที่ต่างๆ คือบริเวณที่มีหญ้าขึ้นในฤดูแล้ง บริเวณที่มีดินกะพ้อ มะเคื่อ หรือมีจอมปลวก เป็นบริเวณที่มีความชื้นอยู่มาก น้ำใต้ดินอยู่ในระดับตื้น ทดสอบโดยใช้กะลามะพร้าวผ่าซีก ไปคว่ำไว้ตามจุดที่สงสัยว่าจะมีตาน้ำ เมื่อหงายดู ถ้า พบว่ามีหยดน้ำจับอยู่มากก็เชื่อได้เลขว่าตาน้ำอยู่ไม่ลึก

การปลูกต้นไม้บริเวณบ้าน ชาวใต้มีความเชื่อทำนองเดียวกันกับภาคอื่นว่าการปลูกต้นไม้ในบริเวณบ้านต้องเลือกปลูกเฉพาะไม้ที่เป็นมงคลและปลูกให้ถูกทิศทางโดยมีประโยชน์แฝงไว้เพื่อให้เกิดความร่มเย็นทั้งกายใจ ส่วนที่ห้ามปลูกในบริเวณบ้าน เป็นพวกไม้ใหญ่ที่แผ่กิ่งก้านสาขามาก หรือชื่อไม่เป็นมงคล เช่น เต่าร้าง ต้นทม ความเชื่อนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยความรู้ประสบการณ์เกี่ยวกับการโคจรของดวงอาทิตย์ทิศทางของลมมรสุม ความหนักเบาของฝน ซึ่งจะแตกต่างกันไปในแต่ละวัน รวมถึงความเข้าใจธรรมชาติของต้นไม้ในแต่ละพันธุ์ด้วย

การปลูกสร้างบ้านเรือน จะมีลักษณะแตกต่างจากภาคอื่นๆ คือ ชาวใต้นิยมแผ้วถางพื้นที่บริเวณบ้านให้เตียนเรียบจนเห็นเป็นพื้นทรายขาวสะอาด มีเหตุผลด้านสภาพแวดล้อมคือ การเดินเข้าออกสะดวก ปลอดภัยจากสัตว์ร้าย เช่น งู ตะขาบ แมงป่อง ที่มีมือขู่อย่างชุกชุม บ้านเรือนมีหลังคาเตี้ยลาดชัน ยกพื้นสูง และไม่ฝังเสาลงดิน แต่จะวางอยู่บนดินเสาที่เป็นก้อนหิน ไม้เนื้อแข็ง หรือ แท่งซีเมนต์หล่อ เนื่องจากฝนตกชุก ทำให้ดินอ่อนตัว โอกาสที่เสาจะทรุดตัวมีได้มาก นอกจากนี้แล้วยังเป็นการป้องกันปลวกและเชื้อราอีกด้วย ไม่ปลูกบ้านขวางตะวัน นิยมปลูกหันหน้าไปในแนวเหนือใต้ เพื่อหลบแสงแดดที่จะส่องเข้าบ้าน อุบายในการครองชีพ สังคมของชาวใต้มีเคล็ดหรืออุบายในการดำรงชีพและการทำมาหากินตามสภาพแวดล้อมหลายประการ เครื่องหมายแสดงเจตจำนง แต่เดิมชาวใต้ไม่รู้หนังสือหรือแม้จะรู้บ้าง แต่การสื่อความหมายโดยใช้เครื่องหมายบอกเจตจำนงก็ยังนิยมใช้กันอย่างแพร่หลาย ขอมรับเป็นกติกากำหนดที่ผู้กินกันแบบพึ่งพาอาศัย ที่นิยมใช้กัน คือ เครื่องหมาย “ห้าม” “ขอ” “ขัดใจ” ห้าม หรือภาษาถิ่นที่เรียกว่า ปีกำ กาชัง หรือ กาชะ เป็นเครื่องหมายที่จะนำไปปักไว้ในที่หวงห้าม เช่น ห้ามจับปลาในหนองน้ำ ห้ามนำวัวควายเข้ามากินหญ้า ขอ เป็นเครื่องหมายที่จะนำไปปักไว้ในที่ที่ต้องการจะขอจากเจ้าของ แต่ไม่มีโอกาสร้องขอด้วยวาจา เช่น ขอเข้าไปแผ้วถางป่าเพื่อปลูกพืชผล ขัดใจ เป็นเครื่องหมายที่ใช้คู่กับเครื่องหมาย ห้าม เพื่อเพิ่มน้ำหนัก ถ้ามีการละเมิดก็จะต้องมีการขัดใจกัน ชาวไทยพุทธในภาคใต้ไม่นิยมกินเนื้อกระบือ เนื่องจากเป็นสัตว์มีคุณที่ได้อาศัยทำมาหากิน จึงไม่ควรฆ่ากิน ชาวใต้จะเกี่ยวข้าวโดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า แกะ เพื่อเก็บ

เอาเฉพาะรวงเท่านั้น เพราะข้าวที่เก็บเกี่ยวเป็นพันธุ์คืนสูง สำหรับหนิน้ำ บางครั้งต้องพายเรือเกี่ยวข้าว ชาวไต้หวันขมิบกินผักสด หรือที่เรียกว่า ผักเหนาะ เนื่องจากภาคใต้อุดมไปด้วยพืชผักพื้นบ้านนานาชนิด ที่สะอาด ปลอดภัยจากสารพิษ มีคุณค่าทางด้านโภชนาการสูง อีกทั้งยังเป็นสมุนไพร ช่วยบำรุงร่างกาย รวมทั้งช่วยคัดลอกความเผ็ดร้อนของอาหาร เมื่อประกอบกับอาหารประเภทอื่นที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ทั้งหอย ปู กุ้ง ปลา ทำให้คนไต้หวันมีร่างกายที่แข็งแรงสมบูรณ์ ปราศจากโรคร้ายไข้เจ็บ

2. ภูมิปัญญาในด้านความสัมพันธ์และการพึ่งพา

จากสภาพภูมิศาสตร์ของภาคใต้ที่มีอยู่อย่างหลากหลายเป็นตัวกำหนดสำคัญที่ทำให้ชุมชนแตกต่างกันไปจากภาคอื่นๆ ทั้งลักษณะการตั้งถิ่นฐาน และการทำมาหากิน อย่างสำคัญประการหนึ่งคือชุมชนต่างๆ ของชาวใต้ ไม่อาจอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาตนเองโดยลำพัง ชาวสวนผลไม้ สวนยาง และเหมืองแร่ในป่า ต้องการข้าว กะปิ น้ำปลา กุ้งแห้ง จากหมู่บ้านพื้นราบหรือชายฝั่ง ขณะเดียวกันหมู่บ้านเหล่านี้ก็ต้องการของป่า เครื่องเทศ สมุนไพร ฟืนจากป่าเขา การไปมาหาสู่กันเพื่อแลกเปลี่ยนข้าว ปลาอาหารของกินของใช้จึงเป็นสิ่งจำเป็นและได้ทำต่อเนื่องกันมาเป็นเวลา ช้านาน ก่อให้เกิดกลไกความสัมพันธ์และการพึ่งพาระหว่างคนต่างชุมชน ซึ่งเป็นแบบฉบับของชนชาวใต้ดังเช่นปัจจุบัน มีดังต่อไปนี้

1. ธรรมเนียมการเป็นเกลอกัน มักจะทำกันตั้งแต่ยังเล็ก ๆ

โดยพ่อแม่ทั้งสองฝ่ายจัดการให้เพราะต้องการสานมิตรไมตรีที่ผูกพันกันอยู่ก่อนแล้วให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น แต่ก็มีไม่น้อยคู่ที่ยินดีเป็นเกลอกันเองเพราะ ได้รู้จักมักคุ้นกันเป็นพิเศษ เมื่อเป็นเกลอกันแล้วญาติของทั้งสองฝ่ายต่างให้ความรักใคร่ผูกพันคู่เกลอเสมือนญาติคนหนึ่ง

2. วันนัค เป็นวันที่จัดให้มีตลาดนัดขึ้นเพื่อชุมชนจะได้ซื้อขายหรือแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตรที่ผลิตได้ในท้องถิ่นนั้นๆ โดยกำหนดสถานที่หมุนเวียนกันไป นอกจากนี้แล้วยังใช้เป็นวันนัดหมายพบปะกันแทนการใช้ปฏิทินสำหรับชี้แจงข้อราชการ หรือกิจกรรมพัฒนาท้องถิ่นต่างๆ

3. วันว่าง เป็นวันที่ตรงกับวันสงกรานต์ของภาคอื่นๆ แต่ธรรมเนียมปฏิบัติจะแตกต่างกันโดยตลอดระยะเวลาวันว่าง ทุกครัวเรือนจะหยุดทำมาหากิน ไม่ค้าว่าร้ายใคร ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ดูแลบ้านเรือนของคนให้สะอาด รักษาอารมณ์ให้แจ่มใส แสดงกตเวทิต่อผู้ใหญ่ด้วยการรดน้ำคำหัว และตักบาตรฟังธรรม

4. กินงาน กินวาน ข้าวหม้อแกงหม้อ เป็นวัฒนธรรมการฟังหาของชาวใต้โดยใช้ธรรมเนียมการกินเป็นค้ำชกนำให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจกันช่วยเหลือเกื้อกูลกันในงานที่แต่ละครอบครัวไม่สามารถทำเองได้ เช่น งานศพ งานบวช เกี่ยวข้าว ทอดกฐิน และทอดผ้าป่า

3. ภูมิปัญญาในด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน

หัตถกรรมพื้นบ้านภาคใต้เป็นภูมิปัญญาและเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรมที่ได้มีการสืบสานความรู้ ความสามารถและความชำนาญต่างๆ มาของคนรุ่นปัจจุบัน สิ่งใดประดิษฐ์ขึ้นใช้แล้วไม่ได้ผลหรือมีสิ่งอื่นที่คิดว่าจะเสื่อมสลายไป สิ่งใดใช้ได้ดีและสะดวกต่อการผลิตสิ่งนั้นก็ยังคงอยู่ อีกทั้งยังมีการสอดแทรกคุณค่าทางด้านศิลปะลงในงานด้วย หัตถกรรมพื้นบ้านภาคใต้เป็นการนำเอาวัตถุดิบในธรรมชาติ โดยเฉพาะพืชพรรณที่มีอยู่อย่างมากมาย ทั้งบนบกและในน้ำ เช่น ไม้ไผ่ หวาย กระจูด กก มะพร้าว ลิพา รวมถึงปาล์ม นำมาดัดแปลงเป็นเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ เพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ไม้ไผ่ ลำต้นสามารถใช้เป็นส่วนผสมของยาหลายขนาน เป็นแระ้วค้ำสัตว์ ทำตะกร้า กระจูด เข่ง ชลอม และทำแพ ส่วนหน่อใช้ปรุงเป็นอาหาร มะพร้าว รากสามารถใช้ทำยา ลำต้นใช้ทำเสื่อและเครื่องเรือน ผลนำมา

รับประทานหรือปรุงอาหาร ใบใช้ห่อของหรือทำไม้กวาด ข่านลิเภา นำมาทำของใช้ ที่ นิยมกัน ได้แก่ เชี่ยนหมาก ถ้องยาเส้น พาน และหมวก มีราคาค่อนข้างสูง เพราะเป็น งานจักสานที่ต้องใช้ความประณีตบรรจง ป่าลัม หรือ หมาก ใช้ทำภาชนะตักน้ำที่ เรียกว่า “หมา” โดยทำมาจากส่วนที่เป็นกาบหรือใบ สามารถใช้ตักหรือวิดน้ำได้เป็น อย่างดี

นอกจากนี้แล้วยังมีงานหัตถกรรมที่สำคัญอีกชนิดหนึ่งคือ เหล็กขูด หรือ กระดาษขูดมะพร้าว สำหรับนำเนื้อมะพร้าวมาทำอาหารทั้งคาว-หวาน โดยจะมีการ ปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามจินตนาการของผู้ประดิษฐ์ ซึ่งส่วนใหญ่จะทำเป็นรูปสัตว์ แสดงให้เห็นถึงความมีอารมณ์ขันและมีวัฒนธรรมการรับประทานที่ผูกพันอยู่กับ มะพร้าวซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญในดินแดนแถบนี้

4. ภูมิปัญญาในด้านสมุนไพร

ตั้งแต่อดีตกาลภาคใต้เป็นดินแดนที่มีทรัพยากรธรรมชาติ มากมาย แม้ในปัจจุบันจะได้นำไปใช้บ้าง แต่ก็ยังคงความอุดมสมบูรณ์และเต็มไปด้วย ความหลากหลายทางชีวภาพ ความรู้และประสบการณ์ของบรรพบุรุษในการใช้ ประโยชน์ทรัพยากรได้ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง สมุนไพรถือเป็นภูมิ ปัญญาที่ชาวใต้ได้รับการถ่ายทอดมาจนปัจจุบัน ด้วยเหตุที่ชาวใต้ ส่วนใหญ่ใช้ชีวิต คลุกคลีอยู่กับป่าดงพงไพร ความจำเป็นเมื่อเจ็บป่วยบังคับให้คนเหล่านี้ต้องเสาะชีวิต เก็บเอาสิ่งต่างๆ ทั้งที่เป็น พืช สัตว์ หรือหินแร่ มาทดลองใช้ในลักษณะลองผิดลองถูก จนประจักษ์แจ้งในสรรพคุณของสิ่งที่ใช้บำบัดรักษา ดังเช่น พวกเงาะป่า ซึ่งได้ชื่อว่าเป็น เจ้าแห่งขุนเขาและมีความชำนาญในเรื่องสมุนไพร สิ่งที่พวกเขานำมาใช้เป็นสมุนไพร ทั้งที่เป็นยาบำบัดและยาบำรุง อันมีคุณภาพดีเป็นที่ต้องการของคนกลุ่มอื่น ได้แก่ ยาแก้ ปวดเมื่อย พวกเงาะจะเรียกว่า “ละเอะละ” เป็นพืชคล้ายต้นฝรั่ง ใช้คั้นเอาน้ำมานวด บริเวณที่ปวดเมื่อย ยาคุมกำเนิด เป็นรากไม้ให้ผู้หญิงแทะกินหรือกินกับหมาก ยาเสริม กำลังทางเพศ หรือ “ดาจ๊อด” มีลักษณะคล้ายหัวเผือก เปลือกสีขาว ใช้กินสดหรือแห้งก็

ได้ โดยส่วนใหญ่แล้วชาชนานต่างๆ เหล่านี้เป็นการใช้สมุนไพรเพียงชนิดเดียวในทำนองเดียวกันคนไทยพุทธ ไทยมุสลิม คนไทยเชื้อสายจีน ก็ย่อมเก็บสะสมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับอาหารและยาที่มีคุณค่าต่อร่างกาย โดยการบอกกล่าวกันต่อๆ มา หรือได้ทดลองด้วยตัวเอง เริ่มจากของใกล้ตัว เช่น หอม กระเทียม จิง ข่า ตะไคร้ จนขยายขอบเขตกว้างขวางออกไปเป็นการใช้พืชพรรณในป่า นอกจากนั้นการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์กับคนต่างชาติพันธุ์ ล้วนเป็นการขยายฐานความรู้และเกิดการพัฒนาปรับปรุงเป็นชาชนานต่างๆ มากขึ้น เช่น ยากระชับลำไส้ ซึ่งเป็นส่วนผสมของสมุนไพรหลายชนิด ใช้ขับลมในกระเพาะอาหาร ยาแก้ท้องเสีย เป็นส่วนผสมของดอกไม้อีกหลายชนิด ใช้สำหรับหญิงที่แต่งงานแล้วมีบุตรยากช่วยให้มีบุตรได้ ยาแก้โรคไต เป็นส่วนผสมของรากไม้หลายชนิดคองกับเหล่าชาวยุโรป ใช้บรรเทาอาการปวดหลังปวดเอว นอกจากนี้แล้วเพื่อให้เกิดผลในทางจิตวิทยา หรือเป็นกำลังใจให้กับคนป่วย อาจจะมีการร่ายเวทมนต์คาถาประกอบ

5. ภูมิปัญญาในด้านทัศนคติ

โดยภาพรวมแล้วทัศนคติต่อสิ่งแวดล้อมของชาวใต้มีได้แตกต่างไปจากภูมิภาคอื่นเท่าใดนักเว้นแต่จะผูกพันแนบแน่นอยู่กับธรรมชาติที่เป็นคาบสมุทร รวมทั้งการได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์กับคนจมนวัฒนธรรมอื่นอย่างต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานานนับพันปี ทำให้เกิดการผสมผสานของวัฒนธรรมอยู่ตลอดเวลา ซึ่งสภาพดังกล่าวนี้เป็นลักษณะเด่นที่มีอิทธิพลต่อทัศนคติที่เป็นภูมิปัญญาเฉพาะถิ่น และถือปฏิบัติเป็นบรรทัดฐานของชาวใต้ ดังเช่นต่อไปนี้

ด้านสิ่งแวดล้อม คนในภาคใต้มีความสัมพันธ์แนบแน่นกับธรรมชาติในลักษณะที่ได้รับการเกื้อกูลจากธรรมชาติอย่างล้นเหลือมาแต่อดีต เพียงแค่เก็บเกี่ยวเอาทรัพยากรที่มีอยู่มากินใช้ด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเองก็อยู่ได้อย่างสบายโดยไม่ต้องใช้ความพยายามเป็นพิเศษเหมือนกับภูมิภาคอื่น ในทัศนะของชาวใต้ คนจึงมีสถานะเป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติที่ยอมรับอิทธิพลของธรรมชาติ จะเห็นได้จากการ

ปลูกสร้างบ้านเรือน การทำมาหากิน ดังนั้นคนที่นี้จึงเคารพธรรมชาติ จะทำการสิ่งใด เพื่อการครองชีพก็จะบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องคุ้มครองอยู่ ดังจะเห็นได้จาก พิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีขอป่า เป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านภาคใต้ทำขึ้นเพื่อขอตัดไม้ในป่า สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือนหรือที่ทำกิน โดยการนำอาหารคาวหวานพร้อมกับคัตกิ้งไม้ เป็นรูปตะขอมาเช่น ไหว้เจ้าป่าเจ้าเขา แล้วอธิษฐานขออนุญาตเข้าถางป่า นอกจากนี้แล้ว การแสดงออกถึงการยอมรับนับถือความสำคัญของธรรมชาติและปรับตัวให้สอดคล้องกับธรรมชาติยังเห็นได้ในพิธีกรรมการเคารพแม่โพสพ เคารพขุนเขา และเคารพแผ่นดิน เกิดด้วยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ พิษพรรณธัญญาหารที่มีอยู่ทั่วไปไม่ขาดแคลน ประกอบกับความศรัทธาในศาสนาที่สอนให้ไม่โลภ ไม่สะสม หมั่นทำบุญทำทานเมื่อเปรียบเทียบกับคนในภูมิภาคอื่น คนใต้จึงดูสมถะ เรียบง่าย เพียงพอแล้วในปัจจุบันนี้ จุมนุ่มหมายของชีวิตไม่ได้หยุดอยู่ที่การกินอยู่อย่างมั่งคั่ง หากแต่จะอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติให้มากที่สุด

การปกครอง ตลอดสองศตวรรษที่ผ่านมาหัวเมืองปักษ์ใต้ มิได้ถูกปกครองอย่างใกล้ชิดจากเมืองราชธานี แต่จะอาศัยเมืองหลักอย่าง นครศรีธรรมราชและสงขลาเป็นศูนย์กลางปกครองดูแลอีกต่อหนึ่ง ฉะนั้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองปักษ์ใต้จึงไม่ใช่การรวมศูนย์อำนาจอย่างเข้มข้น หัวเมืองต่างๆ มีอิสระในการปกครองและดูแลกันเอง ถึงแม้ว่าจะไม่เป็นแบบนี้ทั้งหมด แต่หลายๆ หมู่บ้านก็เกิดจากการสร้างตัวด้วยลำแข้งของตนเองท่ามกลางสภาพธรรมชาติที่เกื้อกูลเป็นอันดี ชาวใต้จึงมีทัศนคติในการปกครองแบบพึ่งพาตนเอง รักอิสระ รักความเป็นธรรม

สถานการณ์ สังคมของคนชาวใต้ให้ความสำคัญกับเพศชายสูงกว่าเพศหญิงขณะเดียวกันก็มีความคาดหวังให้ผู้หญิงเป็นผู้มีคุณค่าสมเป็นกุลสตรีไทย ซึ่งมีทัศนคติต่าง ๆ ได้แก่ การยกย่องบุรุษเพศในการเป็นหัวหน้าครอบครัว พร้อมกันนั้นก็คาดหวังว่าบุรุษต้องเป็นผู้มีความรู้ มีคุณธรรม และต้องเป็นคนจริง คือ เชื่อถือได้ไม่เหลวไหล ในการยกย่องบุรุษเพศ ชาวใต้นิยมนับถือ นักเลง ซึ่งหมายถึงผู้ที่มีบุคลิกพิเศษ มีน้ำใจ เป็นคนใจกว้าง กล้าได้กล้าเสีย รักษาคำพูด รักพวกพ้อง ซึ่งในท้องถิ่นที่ฝ่าย

ปกครองดูแลไม่ทั่วถึง นักเลงจะทำหน้าที่ดูแลจัดการให้ท้องถิ่นมีความสงบเรียบร้อย พร้อมๆ กับคอยปกปักรักษาผลประโยชน์ของตนเองและบริวาร ไม่ให้นักเลงถิ่นอื่นเข้ามารังแก ชาวใต้ให้คุณค่าต่อพรหมจารีของผู้หญิงสูงมาก โดยยึดถือกันทั่วไปว่า สตรีต้องรักษาวงศ์วงศ์ ประพฤติตนเรียบร้อย สำรวมกริยามารยาท มีความเป็นแม่ศรีเรือน ข้อยึดถือเหล่านี้ทำให้ผู้หญิงภาคใต้จะไม่สนทนาปราศรัยกับคนแปลกหน้าหรือคนที่ไม่น่าไว้วางใจ ฝ่ายผู้ชายก็จะไม่มีนิสัยหุคจาแทะ โลมผู้หญิง

6. ภูมิปัญญาด้านการปลูกฝังคุณธรรม

ในความเป็นสังคมเปิดที่มีเครือข่ายระบบความสัมพันธ์ กว้างขวางและต้องปรับตัวเข้ากับเปลี่ยนแปลง พร้อมๆ กับการที่ต้องรักษาความเชื่อแบบธรรมเนียมที่เป็นบรรทัดฐานของสังคมไว้เพื่อให้การดำเนินชีวิตราบรื่นผาสุก ความครรลองที่สืบทอดกันมา สังคมชาวใต้จึงมีกรรมวิธีปลูกฝังรักษาความเชื่อและบรรทัดฐานของสังคมไว้ในหลายๆ วิธี ด้วยการอาศัย บ้าน ชุมชน วัด พิธีกรรม วรรณกรรมท้องถิ่น เป็นตัวถ่ายทอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมคำสอน สุภาษิต ตลอดจนการละเล่นต่างๆ เมื่อคนเติบโตขึ้นท่ามกลางค่านิยมและแบบอย่างความประพฤติ ในสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและกิจกรรมตามชนบประเพณีที่ได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดหรือคอกย้ำ ก็จะเกิดการซึมซับรับเอาโดยอัตโนมัติ ซึ่งชาวใต้มีวิธีการปลูกฝังและรักษาบรรทัดฐานของสังคมดังนี้

เพลงกล่อมเด็ก สังคมภาคใต้เป็นสังคมเกษตรกรรมเน้นการบอกเล่ามากกว่าการอ่าน การปลูกฝังจึงเริ่มตั้งแต่เยาว์วัยด้วยการอบรมเลี้ยงดูในบ้านอันประกอบด้วย พ่อแม่ และเครือญาติ ด้วยน้ำเสียงที่แหกกล่อมก่อให้เกิดความอบอุ่นและสุขกายสบายใจแก่เด็กอ่อน ส่วนเนื้อหาที่แฝงอยู่ด้วยเรื่องคุณธรรมเป็นสิ่งที่ต้องการจะสื่อให้กับเด็กโตที่พอจะเข้าใจ รวมทั้งวงศาคณาญาติที่ได้ยินได้ฟัง

วรรณกรรมคำสอนและสุภาษิต สังคมภาคใต้มีวรรณกรรมที่ยึดหลักคำสอนของพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ อาจจะมีการสอดแทรกคตินิยมพื้นบ้านไว้ด้วยโดยประสมประสานกันไป ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือแนะนำสั่งสอนจริยธรรม ค่านิยม

ให้คนในสังคมทุกลำดับชั้น ดังเช่น สุภายิตร้อยแปด พุทธภายิต ดันสมุคสุภายิต เป็นวรรณกรรมที่ใช้สำหรับสอนบุคคลทั่วไป ให้รู้จักประมาณคน เว้นจากอบายมุข มีคุณธรรม ปริศนาสอนน้อง สุภายิตสอนหญิงคำกาพย์ เป็นวรรณกรรมที่ใช้สำหรับสอนสตรี ให้มี มารยาทดีงาม พาลีสอนน้อง เป็นวรรณกรรมที่ใช้สำหรับสอนขุนนาง ข้าราชการ ให้จงรักภักดีต่อ พระมหากษัตริย์ รักเกียรติและศักดิ์ศรี เป็นที่พึ่งของประชาชน พระอนิจจลักษณะกถา เป็นวรรณกรรมที่ใช้สำหรับสอนพระสงฆ์ ให้เคร่งในศีลในธรรม

ไหว้สัจดี เป็นประเพณีเก่าแก่ที่ได้กลายเป็นกิจวัตรส่วนหนึ่งของชาวภาคใต้เพราะเชื่อว่าเมื่อ ไหว้แล้วจะเป็นมงคลแก่ตัวเองและนำความสวัสดิมีชัยมาให้ โดยเป็นการสวดเพื่อระลึกถึงคุณบิดามารดา ครูบาอาจารย์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ให้ช่วยคุ้มครองและบันดาลให้สัมฤทธิ์ผลในกิจที่ปรารถนา

พิธีลอยเคราะห์ คนไทยภาคใต้มีความเชื่อตามศาสนา พราหมณ์ว่า คนเราทุกคนมีช่วงเวลาที่ดาวพระเคราะห์มาเสวยอายุ ขามใดที่ดาวพระเคราะห์มาเสวยอายุก็จะเกิดโทษกับผู้นั้น อาจจะเจ็บไข้ได้ป่วย หรือมีเหตุการณ์ร้ายๆ มากระทบต่อการดำเนินชีวิตของตัวเองและญาติมิตร ดังนั้นจึงนิยมลอยเคราะห์ เพื่อให้คนพ้นจากเคราะห์กรรมนั้น ด้วยการนำต้นกล้วยมาทำเป็นแพ แล้วเอาหม เล็บจี่ไคล รวมทั้งดอกไม้ รูปเทียน ใสในแพลอยน้ำไป

การสื่อสารข่าวสาร การละเล่นของชาวบ้านภาคใต้ที่สืบทอดกันมา ทั้งหนังตะลุง โนรา เพลงบอก ตลอดจนลิเกป่า ล้วนแต่มีบทบาทต่อสังคม ซึ่งนอกเหนือจากความบันเทิงแล้วยังทำหน้าที่กระจายข้อมูลข่าวสาร ให้ความรู้ทันต่อสถานการณ์บ้านเมืองและความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ศิลปะการแสดงเหล่านี้มีจุดเด่นอยู่ที่ ท่วงทำนอง จังหวะ ถ้อยคำสำนวนที่เต็มไปด้วยปฏิภาณ ไหวพริบ และน้ำเสียงอันก่อให้เกิดความหรรษา ซึ่งเป็นส่วนที่ทำให้เข้าถึงความสนใจของชาวบ้านมากกว่าสื่อธรรมดา

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้

ความหมายของการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน กล่าวว่า การอนุรักษ์ คือ การรักษาความรู้ที่ดั้งเดิม เช่น ประเพณีต่างๆ หัตถกรรม และคุณค่าหรือการปฏิบัติตนเพื่อความสัมพันธ์อันดีกับคนและสิ่งแวดล้อม และ การฟื้นฟู คือ การรื้อฟื้นความรู้ที่ดั้งเดิมต่างๆ ที่สูญหายไป เลิกไป หรือเปลี่ยนไป ให้กลับมาเพื่อยังประโยชน์ให้ผู้คนสมัยนี้ เช่น การฟื้นฟูคนตรีไทย การฟื้นฟูการเกษตรผสมผสาน ซึ่งปู่ย่าตายายเคยทำมาก่อนการฟื้นฟูประเพณีการผูกเสี่ยว หรือการผูกมิตรในภาคอีสาน เพื่อทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน หรือชาวบ้านกับข้าราชการ

กนก จันทรฉาย.(2541) อธิบายว่า การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ มีลักษณะของการจัดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติแต่ละประเภทอย่างฉลาด ทรัพยากรชนิดใดหายาก หรือลดจำนวนน้อยลง ถ้านำมาใช้ประโยชน์อาจทำให้เกิดการเสียหายได้ ในสภาพนี้ต้องนำหลักการสอนมาใช้ และป้องกันทุกวิธีเพื่อมิให้สูญเสียมากเกินไป สำหรับเกษม จันทรแก้ว.(2525) ได้เสนอแนวคิดว่า

1. การใช้ทรัพยากรแต่ละแห่งนั้น ต้องมีความรู้ในการรักษาที่จะให้ประโยชน์แก่มนุษย์ทุกแห่งทุกมุม ทั้งข้อดีและข้อเสีย โดยคำนึงถึงการสูญเปล่าด้วย
2. รักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นและหายากด้วยความระมัดระวัง พร้อมทั้งประโยชน์และการทำให้อยู่ในสภาพที่เพิ่มพูนทั้งทางกายและเศรษฐกิจเท่าที่จะทำได้ รวมทั้งจะต้องตระหนักเสมอว่าการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มากเกินไปจะไม่เป็นการปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อม
3. ต้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่ทดแทนได้ โดยให้มีอัตราการผลิตเท่ากับอัตราใช้ หรืออัตราเกิดเท่ากับอัตราตายเป็นอย่างน้อย

4. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างหนึ่งต้องคำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ในเวลาเดียวกันด้วย เพราะมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน
5. ประชากรเป็นสิ่งที่ทำให้สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นต้องพิจารณาการเปลี่ยนแปลงประชากรด้วย
6. หาทางปรับปรุงวิธีการใหม่ ๆ ในการผลิตและใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งพยายามค้นคว้าสิ่งใหม่ ๆ มาทดแทน
7. ให้การศึกษาเพื่อประชาชนเข้าใจถึงความสำคัญในการรักษาคุณธรรมชาติ

สำหรับ นิวัติ เรืองพาณิชย์. (2537) ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ว่า การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และใช้ได้เป็นเวลายาวนานที่สุด และกระจายให้ทั่วถึงกัน และวิชัย เทียนน้อย. (2544) ให้ความเห็นเพิ่มเติม การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ได้หมายถึง ห้ามใช้ หรือเก็บไว้เฉย ๆ แต่ต้องนำมาใช้ให้ถูกกาลเทศะ

จะเห็นว่าการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติหรือป่าไม้ คือ การรักษาสมดุลของธรรมชาติหรือป่าไม้ไว้และใช้อย่างเหมาะสม

ความหมายของป่าชุมชน

อำนาจ คอวนิช อ่างในกรมป่าไม้. (2538) ได้อธิบายว่า ป่าชุมชน หมายถึง ป่าไม้ธรรมชาติหรือป่าที่สร้างขึ้น เพื่อให้ประชาชนในชุมชนนั้นได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีจุดหมายของการพัฒนาชุมชนเพื่อยกระดับรายได้ให้กับชุมชน ผู้นำชุมชน สถานที่ที่จะสร้างป่าชุมชน ควรเป็นที่ดินสาธารณะ การเลือกพืชพรรณที่จะปลูกป่าในชุมชน ควรที่จะเป็นไม้โตเร็ว เพื่อที่จะได้ให้ผลเร็ว เพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับประชาชน แรงงานที่ใช้ในการปลูกป่า ควรเป็นชาวบ้าน เพื่อให้เกิดความสำคัญในการเป็นเจ้าของ การใช้ประโยชน์และผลประโยชน์จากป่า

ชุมชนให้คณะบุคคล หรืออาจจะเป็นกรรมการหมู่บ้าน สถาปนาเป็นผู้นำแบ่งปันผลประโยชน์

จากแนวคิดป่าชุมชนอาจสรุปได้คือ เป็นรูปแบบของการจัดการป่าที่ชี้ความต้องการในการพึ่งพาป่าของชาวบ้านเป็นหลัก โดยให้ชาวบ้านเป็นผู้วางแผนและควบคุมการดำเนินงานตามที่ชุมชนต้องการ เป็นความหมายที่ยังคงเน้นในรูปแบบขององค์กรอยู่มาก แต่ป่าชุมชนแท้จริงจะไม่เน้นรูปแบบองค์กร แต่จะเน้นที่การใช้สอยโดยอาศัยระเบียบ กฎเกณฑ์ซึ่งมีจำเป็นต้องเป็นลายลักษณ์อักษร อาจเป็นระเบียบ กฎเกณฑ์ที่เป็นผลมาจากวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อต่าง ๆ ของชุมชนเอง บนพื้นฐานภูมิปัญญา พิธีกรรม วัฒนธรรม ศาสนา ที่เกิดจากประสบการณ์ที่ถ่ายทอดและสะสมกันมานาน

ดังนั้นป่าชุมชน คือ พื้นที่ป่าทั้งที่เป็นป่าบก และป่าชายเลน รอบชุมชน หรือใกล้เคียงกับชุมชน โดยที่ชุมชนใช้อาศัย ทำมาหากิน และเลือกใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนทั้งในเชิงเศรษฐกิจ และการรักษาระบบนิเวศ โดยชุมชนเป็นผู้วางแผนตัดสินใจว่าต้องการอะไรจากป่า ต้องการเมื่อไหร่ จะดูแลรักษา ฟื้นฟู และพัฒนาป่าชุมชนอย่างไร มีขอบเขตขนาดไหนที่ชุมชนจะดูแลได้ทั่วถึง โดยทั้งนี้แผนการจัดการป่าของชุมชน อาจจะถูกกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษร หรือเป็นจารีตประเพณี เป็นวิถีชีวิตในการจัดการป่าก็ได้ขึ้นอยู่กับชุมชนเป็นผู้กำหนด

ลักษณะของป่าชุมชน

กรมป่าไม้ . (2547) กล่าวว่า ลักษณะที่บ่งชี้ว่าเป็นป่าชุมชนมีลักษณะ ดังนี้

1. เชื่อมโยงระบบสังคมวัฒนธรรม เข้ากับเรื่องป่าและทรัพยากรในป่า ป่ายังคงอยู่ได้ และปรับตัวร่วมกับชุมชน คนสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ รักษาป่า และป่าก็สร้างสรรค์วัฒนธรรมชุมชน คนกับป่าอยู่ด้วยกัน พึ่งพากัน ไม่แยกจากกัน

2. เป็นการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวม ที่มองทรัพยากรต่าง ๆ ของชุมชนล้วนสัมพันธ์กันแม้จะพุ่งประเด็นที่ป่าแต่ไม่แยกส่วนกับการจัดการทรัพยากรทั้งหมด

3. รูปแบบการจัดการหลากหลาย เป็นได้ทั้งป่าอนุรักษ์และป่าเพื่อเศรษฐกิจจัดการแบบประเพณี หรือสร้างสรรค์ใหม่ได้ โดยมีเงื่อนไขของชุมชนเป็นตัวกำหนด

4. ป่าที่ชุมชนใช้ประโยชน์ไม่ได้ ไม่ใช่ป่าชุมชน เพราะชุมชนได้เลือกที่จะดูแลรักษาป่าแทนการล้างผลาญเพื่อประโยชน์เฉพาะหน้า ดังนั้นชุมชนมี “ค่าเสียโอกาส” ที่ไม่ล้างผลาญ ชุมชนจึงควรได้ประโยชน์จากป่าเป็นแรงจูงใจ ครอบงำที่ไม่ได้ทำลายทรัพยากร

5. เป็นป่าธรรมชาติหรือป่าปลูกขึ้นมาใหม่ก็ได้ แต่ต้องมีขอบเขตที่ชาวบ้านสามารถจำแนกขนาดของพื้นที่ได้ การกำหนดขอบเขตอาจจะกระทำร่วมกันระหว่างชุมชนก็ได้

6. กรรมสิทธิ์ในที่ดินจะเป็นของรัฐหรือสาธารณะก็ได้ แต่ชุมชนมีอำนาจในการบริหารจัดการอย่างอิสระ โดยองค์กรตัวแทนที่แท้จริงของชุมชน

7. เป็นการจัดการโดยชุมชน สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วม จุดประสงค์และเป้าหมายของการจัดการป่าสอดคล้องกับความต้องการของคนส่วนใหญ่ในชุมชน

8. เป็นระบบการจัดการร่วม ที่เปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบภายในชุมชน และให้รัฐและสาธารณะสามารถตรวจสอบได้

9. กฎเกณฑ์ในการบริหารจัดการป่าและทรัพยากร กำหนดและตัดสินใจโดยองค์กรชุมชน

จากข้อมูลดังกล่าวพบว่าลักษณะของป่าชุมชนเป็นลักษณะที่ใช้ป่ามาเป็นที่ทำกิน ดำเนินชีวิต โดยมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์ และกฎเกณฑ์ระเบียบสังคมที่วางไว้และสามารถตรวจสอบกันเองได้ตลอดเวลา

ประเภทของป่าชุมชน

1. ป่าชุมชนตามประเพณีที่สืบทอดกันมา ได้แก่ ป่าหวงห้าม อนุรักษ์เพื่อประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ ป่าค้ำน้ำ เป็นพื้นที่ป่าที่ชุมชนเก็บรักษาไว้เป็นค้ำน้ำลำธาร ป่าใช้สอย เป็นพื้นที่ป่าที่แยกไว้เพื่อชุมชนได้ใช้ประโยชน์โดยเฉพาะ เช่น เลี้ยงสัตว์ เก็บผลผลิตจากป่า เป็นต้น
2. ป่าชุมชนที่ริเริ่มโดยท้องถิ่น มักเป็นกรณีชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ ที่ผสมผสานกันหลากหลายวัฒนธรรม อาจไม่ใช่ประเพณีดั้งเดิม แต่ชุมชนท้องถิ่นเห็นความจำเป็นที่จะต้องรักษาป่าขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์บางอย่าง เช่น คัดค้านการทำลายป่า การรักษาแหล่งค้ำน้ำ การสร้างความมั่นคงทางอาหารและปัจจัยใช้สอย การสงวนพื้นที่ดินไว้ให้แก่ชุมชน เป็นต้น
3. ป่าชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน รัฐ องค์กร วัค เป็นต้น

จากการสำรวจป่าชุมชนในภาคเหนือตอนบนพบว่า มีป่าชุมชนตามประเพณีร้อยละ 15 ป่าชุมชนที่เกิดจากการริเริ่มท้องถิ่นร้อยละ 29 โดยมีป่าชุมชนที่เกิดจากการต่อต้านการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอกร้อยละ 41 และป่าชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกร้อยละ 10 (เสน่ห์ จามริก และชช สันตสมบัติ. 2536)

สรุปว่าป่าชุมชนมี 3 ประเภท คือ ป่าที่สืบทอดมาจากประเพณี ป่าที่ริเริ่มโดยท้องถิ่น และป่าที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก

ความสำคัญของป่าชุมชน

โดยพื้นฐานสังคมชนบทไทย ชาวบ้านล้วนอาศัยพึ่งพาป่าทั้งในแง่ปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร สมุนไพร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยมาช้านาน นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้พึ่งพาน้ำจากป่าใช้ทำนา อาศัยผลผลิตจากป่าเป็นเพื่อสร้างรายได้พอยังชีพ อีกทั้งป่ายังเป็นแหล่งที่มาของความเชื่อ ประเพณี ซึ่งเป็นรากฐานความสัมพันธ์ของชุมชน บทบาทของป่าคือความอยู่รอดชุมชนจึงมีมาช้านาน ชุมชนพื้นเมืองจำนวนไม่น้อยจึงมีวัฒนธรรมในการรักษาป่า เช่น รูปแบบความเชื่อเรื่องผีที่ดูแลป่า คั้นน้ำ แบบแผนการผลิต การเกษตร การใช้ทรัพยากรที่ใช้ป่าอย่างทะนุถนอม ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายไปตามภูมิวิเวศและวัฒนธรรมในแต่ละแห่ง เมื่อป่าอันเป็นฐานชีวิตของพวกเขากำลังถูกทำลาย ไม่ว่าจะเป็นการสัมปทานไม้ในยุคก่อน การขยายตัวของพืชพาณิชย์ที่ต้องการใช้พื้นที่มาก การเติบโตของธุรกิจอุตสาหกรรมที่เข้ายึดครองพื้นที่ป่า การเข้ามาตัดไม้ เก็บผลผลิตจากป่าจากบุคคลภายนอก หรือแม้กระทั่งภายในชุมชนเองที่จะทำให้ป่าเสื่อมโทรมได้ โดยที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่สามารถเข้ามาช่วยดูแลอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่องได้ หรือหลายกรณีเจ้าหน้าที่รัฐกลับปล่อยปละละเลยให้เกิดการทำลายป่า หรือยึดพื้นที่ป่าเป็นของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ การมีโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เข้ายึดครองพื้นที่ป่าของชุมชนและกีดกันไม่ให้ชุมชนพึ่งพาป่าได้อีกต่อไป สถานการณ์ดังกล่าวส่งผลกระทบต่อความอยู่รอดของป่า และของชุมชนอย่างมาก ทำให้ชุมชนจำนวนไม่น้อยต้องดำเนินการรักษาป่าอย่างจริงจัง เพื่อให้ระบบนิเวศ แหล่งอาหาร สมุนไพร แหล่งคั้นน้ำสำหรับการเกษตร และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อของชาวบ้านยังคงอยู่ต่อไป และฐานทรัพยากรดังกล่าวยังเป็นทุนทางสังคมของชาวบ้านที่ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง เสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นของชุมชนได้

สรุปว่าป่าชุมชนมีความสำคัญ ในเรื่องของปัจจัยสี่ การรักษาสมดุลของธรรมชาติและเป็นรากฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นทุนทางสังคมนั่นเอง

การจัดการป่าชุมชน

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ. (2536) ได้กล่าวถึงเงื่อนไข การเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชน 8 ประการคือ

1. ชุมชนมีความเป็นชุมชนสูง คือมีรูปแบบและความเข้มข้นของ ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนสะท้อนออกมาในรูปอุดมการณ์ พิธีกรรมที่ยึดถือ และร่วมกันปฏิบัติ
2. ชุมชนจะต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อยู่ในสภาพที่ใช้ได้และยัง มีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับการผลิตในภาคเกษตร โดยมีศักยภาพพอที่จะพลิกฟื้น ให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน
3. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร เชื้อเพลิงและ ของป่า เป็นต้น
4. ชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มแข็งและ ลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมา หรือเกิดจากความจำเป็นในการ ป้องกันและรักษาระบบนิเวศ หรือเกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก เช่น การ ต่อต้านโครงการของรัฐ การแข่งขันทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น
5. ชุมชนจะต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งที่ควบคุม รักษากฎระเบียบ และสามารถปรับภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์ การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลง
6. ชุมชนมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่มีความรับผิดชอบในการ จัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ซึ่งมักวางบนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิม จารีต ประเพณี และประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันเอง
7. ชุมชนจะต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ดีถือว่า ทรัพยากร เป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยชุมชนมีสิทธิในการดูแล จัดการ และออก กฎเกณฑ์เพื่อผลประโยชน์อย่างยิ่ง

8. ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้ได้จะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมใน 3 ประเด็นคือ หลักการจัดการ วิธีการจัดการ และรูปแบบการจัดการทรัพยากรประเด็นหลัก คือ

8.1 หลักการจัดการ อยู่บนพื้นฐาน 4 ประการ คือ

8.1.1 การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

8.1.2 การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก และความเป็นธรรมทางสังคม

8.1.3 ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ

8.1.4 การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

8.2 วิธีการจัดการ จำแนกเป็น 3 ลักษณะ คือ

8.2.1 มีการจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ

8.2.2 มีการร่างกฎเกณฑ์ และแนวทางการใช้ประโยชน์

สมาชิกชุมชนทราบ

8.2.3 มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราว เพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชนและมีการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อทำหน้าที่ดูแล

8.3 รูปแบบการจัดการป่าชุมชน แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

8.3.1 รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี

8.3.2 รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์

8.3.3 รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการค่อรองทางการเมือง

ซึ่งลักษณะรวมทั้ง 8 ประการนี้ เป็นปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่และความยั่งยืนของป่าชุมชน

จากแนวคิดการจัดการป่าชุมชนดังกล่าวข้างต้น ไม่ว่าจะมุมมอง ในมิติทางด้านสังคม ซึ่งใช้ประเด็นทางด้านองค์กรท้องถิ่น เป็นเกณฑ์จำแนกประเภท ของป่าชุมชน หรือมิติทางด้านวิทยาศาสตร์ซึ่งใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าไม้เป็นพื้นฐานในการ จำแนกประเภทป่าชุมชนก็ตาม ระบบการจัดการป่าชุมชนย่อมแสดงให้เห็น ความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมกับระบบป่าไม้ที่มีต่อกัน การดำรงอยู่ของป่าชุมชน ย่อมเป็นตัวชี้วัดว่าระบบทั้งสองต่างพึ่งพาอาศัย และช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน หน่วยงานราชการภายนอก จึงควรทำหน้าที่ในการสนับสนุนและช่วยเหลือ เพื่อให้เกิด ความสมดุลระหว่างระบบทั้งสองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

1.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ

แนวคิดที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน เนื้อหาของภูมิปัญญาชาวบ้านคือ องค์ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตที่สามารถนำมาใช้ในการแก้ปัญหา การแสวงหา ทางออกให้กับชีวิตแสดงออกถึงการเกื้อกูลกันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือที่มีความสัมพันธ์ผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี การทำมาหา กิน วิถีชีวิต ความเชื่อ เป็นต้นความสัมพันธ์ทั้ง 3 ชุดนี้มีอิทธิพลซึ่งกันและกันและยัง เป็นตัวกำหนดแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์อีกด้วย โดย แสดงออกใน 2 ลักษณะคือ ลักษณะที่เป็นความรู้ ความสามารถหรือแนวทางในการ แก้ไขปัญหา และลักษณะที่เป็นความเชื่อ ประเพณี หรือวัฒนธรรม องค์ความรู้ของ ชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำคือ วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นมา และ วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาก็คือ ระบบคิดซึ่งเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ 3 ชุด (ฉลาด รมิตานนท์ อ้างถึงใน วิวัฒน์ คติธรรมนิศย์ . 2537 : 81) กล่าวถึง ความสัมพันธ์ ดังกล่าวมีดังต่อไปนี้คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์กับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ทั้งสามชุดนี้มีอิทธิพลซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ความสัมพันธ์ทั้งสามชุดยัง เป็นตัวกำหนดแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ด้วยอันได้แก่วิถีชีวิต

ด้านเศรษฐกิจ และแบบแผนการใช้ทรัพยากร วิธีชีวิตด้านการเมืองการปกครอง การบริหารและกฎหมาย วิธีชีวิตด้านศาสนาและระบบความเชื่อ วิธีชีวิตด้านการศึกษา และถ่ายทอดความรู้ วิธีชีวิตด้านสุขภาพอนามัย ประเด็นสำคัญคือ วิธีชีวิตด้านต่าง ๆ เหล่านี้มีสัมพันธ์ภาพในเชิงการกำหนดซึ่งกันและกันอีกด้วย องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์แต่ละชุดมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์โดยผ่านกระบวนการการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคม

สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์. (2533 : 12 - 22) ได้กล่าวไว้ว่าการที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน จำเป็นต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขก่อให้เกิดระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันอันประกอบด้วยครอบครัว เครือญาติ ชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเกิดเป็นจารีตประเพณี ระบบกฎเกณฑ์ และวิธีการต่าง ๆ เป็นแนวทางให้สมาชิกของชุมชนทั้งรุ่นปัจจุบัน และรุ่นต่อไปได้ยึดถือปฏิบัติยกตัวอย่างเช่น ในภาคเหนือจะมีการจัดระบบเพื่อการปกครองชุมชนหมู่บ้านเรียกว่า “ระบบหัวหมวด” โดยแบ่งขนาดหมู่บ้านออกเป็นหมวด ๆ โดยหมู่บ้านหนึ่งอาจมี 5 ถึง 10 หมวด แล้วแต่ขนาดของชุมชน ในแต่ละหมวดประกอบด้วย 15 - 30 ครอบครัวโดยแต่ละหมวดจะมี หัวหน้า ที่ชาวบ้านในหมวดคัดเลือกขึ้นมา 1 คน มีหน้าที่ประสานงานกับหัวหมวดอื่น ๆ เมื่อมีปัญหาหรือกิจกรรมใดในหมู่บ้าน จะมีการเรียกประชุมที่วัดร่วมกับคณะกรรมการวัด

องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการผลิต วิธีชีวิต และระบบนิเวศ

มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ อาศัยความหลากหลายทางชีวิตของป่าไม้เป็นเครื่องยังชีพ โดยการเก็บหน่อไม้ เก็บเห็ด เก็บผัก เก็บเห็บ โดยไม่ทำลายความสมดุลของธรรมชาติ ย่อมจะพึ่งพาธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน (ประเวศ วะสี

อ้างอิงใน วิวัฒน์ กติธรรมนิตย์ . 2537 : 12) จากการที่วิถีการดำรงชีวิตของมนุษย์ จำต้องพึ่งพา และได้รับอิทธิพลจากธรรมชาติก็ล้วนได้เรียนรู้ สังคม ถ่ายทอด และปรับเปลี่ยนความคิด ความรู้จากธรรมชาติมาโดยตลอด ภูมิปัญญาของมนุษย์จึงเริ่มจากการแสวงหาปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการมีชีวิตรอดเช่น ปัจจัย 4 เป็นต้น การพึ่งพาธรรมชาติทำให้มนุษย์มีความสัมพันธ์ และมีความเข้าใจในธรรมชาติ

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในภาคเหนือ (ชัชวาล ทองดีเลิศ และ นันทา เบญจสิลาภย์ . 2536 : 12) ได้กล่าวว่า มีประวัติความเป็นมายาวนานครั้งโบราณตั้งแต่ราชวงศ์มังรายในพุทธศตวรรษที่ 19 ทั้งนี้เพราะพื้นที่ภาคเหนือเป็นภูเขาสูง ทำให้ชุมชนต้องอาศัยที่ราบในหุบเขาเป็นที่ทำกิน และพึ่งพาการจัดการน้ำเพื่อการผลิต โดยจัดทำเหมืองฝายค้ำน้ำเข้าบริเวณที่นา ขณะเดียวกันก็เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าทั้งการหาอาหาร สมุนไพร เครื่องใช้ไม้สอย เลี้ยงสัตว์ โดยการจำแนกพื้นที่ป่าออกเป็น 3 ลักษณะคือ ป่าค้ำน้ำ ป่าไม้ใช้สอย และป่าประเพณี ถัดมาจากเขตป่าเป็นเขตที่ไร่ ที่นาและที่อยู่อาศัย จะเห็นได้ว่าชาวบ้านมีระบบการผลิต และวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับระบบนิเวศของท้องถิ่น

องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติโดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ

ความเชื่อเรื่องผีของชุมชน ภูเขา คั้นไม้ ป่า แม่น้ำลำธาร ตามระบบคิดหรือความเชื่อในวัฒนธรรมไทยล้วนแต่มีฝักออกดูแลรักษาทั้งสิ้น ระบบความเชื่อเรื่องผีจึงเปรียบเสมือนมาตรการที่สำคัญในการจำกัดขอบเขตการใช้ทรัพยากรไม่ให้ฟุ่มเฟือยหรือมากเกินไปจนกระทบที่ระบบนิเวศจะรองรับได้ นอกจากนี้ความเชื่อดังกล่าวยังช่วยส่งเสริมการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรอีกด้วย (ฉลาดชาย รमितานนท์ อ้างถึงใน วิวัฒน์ กติธรรมนิตย์ . 2537 : 85) จากการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ วิถีชีวิตของผู้คนจึงมีความผูกพันแน่นแฟ้นอยู่กับธรรมชาติมาโดยตลอด ภายใต้วิถีการดำรงชีวิตที่อาศัยเกื้อกูล สะท้อนออกมาในรูปแบบของสัญลักษณ์ทางความเชื่อ

และพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงระหว่างคนกับการนับถือผีที่เป็นกฎเกณฑ์ตามประเพณี สำหรับควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน ป่าจึงถือว่าเป็นที่อยู่ของผี ทุกอย่างในป่าจึงถือว่าเป็นของผี เมื่อคนเข้าป่าจึงถือว่าเป็นการให้ผีเลี้ยง การบุกเบิกพื้นที่ทำกิน และที่อยู่อาศัยต้องมีการขออนุญาตเจ้าป่า เจ้าเขา ต้องมีการบวงสรวงผีป่า ผีขุนน้ำ รวมถึงผีอื่น ๆ ที่ชาวบ้านอาศัยเป็นที่พึ่งทางจิตใจ “ผี” จึงเป็นตัวแทนของความสำนึกอันดีงาม ที่แฝงไว้ด้วยคุณค่าในเชิงสังคมและจริยธรรมต่อจิตใจของคนในชุมชน การแสดงความเคารพต่อธรรมชาติ ลักษณะของการสำนึกในความสำคัญของธรรมชาติ สะท้อนให้เห็นผ่านทางพิธีกรรม เช่น การไหว้ผีขุนน้ำ การไหว้ผีผาย เป็นการแสดงความเคารพ และขอบคุณในธรรมชาติที่ได้ให้น้ำเพื่อการเพาะปลูก พิธีกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์ และจิตสำนึกเพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรที่เหมาะสม (กรรณิการ์ พรหมเสาร์ . 2534 : 99)

กรรณิการ์ พรหมเสาร์.(2534 : 16) ได้กล่าวถึงระบบเหมืองฝายซึ่งเป็นระบบการใช้น้ำของชาวนาในภาคเหนือไว้ว่า ชาวนามีได้มองน้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถใช้ได้ตามใจชอบ แต่พวกเขาสำนึกว่าผู้บันดาลความสมบูรณ์ของน้ำ และทำให้การเพาะปลูกเป็นไปด้วยดีคือเทพยดา จึงมีการสร้างหอบูชาผีผายขึ้นประจำเหมืองฝายแต่ละแห่ง ความเชื่อนี้นอกจากจะทำให้การแบ่งปันทรัพยากรเป็นไปอย่างยุติธรรม และเป็นที่พอใจของทุกฝ่ายแล้วยังแสดงถึงความอ่อนน้อมของชุมชนที่มีต่อธรรมชาติ

เสน่ห์ (2536) อ้างโดย กฤษณา (2540 : 7) ได้วิเคราะห์และสรุปภูมิปัญญาชาวบ้านในส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ ไว้ดังนี้

1. ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของทรัพยากรดิน น้ำ ป่า กับคนในระบบนิเวศ ชาวบ้านตระหนักว่า หากป่าหมดก็จะไม่มีน้ำในลำห้วย ระบบการผลิตของชุมชนก็จะไม่ได้ผล คนอยู่ไม่ได้ความรู้ที่เกี่ยวกับโครงสร้างและลักษณะของป่า ชาวบ้านเข้าใจการจัดลำดับขั้นของต้นไม้และพืชพรรณในป่าหรือดินที่อยู่ของพืชที่จำเป็นต่อการ

ดำรงชีวิต เช่น ผักป่า สมุนไพร ชาวบ้านสามารถจำแนกป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ของการอนุรักษ์และการใช้สอยในชีวิตประจำวัน

2. ความรู้เกี่ยวกับขีดจำกัดของการใช้ประโยชน์จากป่า ทำให้เกิดการสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นเพื่อกำหนดแนวทาง วิธีการ และข้อห้าม เพื่อปกป้องไม่ให้มีการใช้ประโยชน์จากป่ามากเกินไป ความรู้เรื่องการหมุนเวียนของธาตุอาหารในดิน และความเชื่อมโยงของมวลชีวภาพในระบบนิเวศเขตร้อน เช่น ระบบการทำไร้หมุนเวียน ที่เผาต้นไม้แห้งเพื่อเติมธาตุอาหารจากมวลชีวภาพจากดิน การปล่อยให้ป่าฟื้นตัวเอง การไม่นิยมปลูกพืชชนิดเดียวตลอดแปลง

3. ความรู้เรื่องในการทดแทนในสังคมพืช รู้กระบวนการฟื้นตัวของป่า รู้จักพันธุ์ไม้เด่นในป่าเป็นประโยชน์ ชาวบ้านคนหนึ่งอาจรู้จักพันธุ์ไม้และสรรพคุณของพืชต่าง ๆ ไม่ต่ำกว่า 500 ชนิด

จะเห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้เป็นการนำเอาความรู้ ความคิด ประสบการณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดหรือประยุคต์มาใหม่ที่เกิดมาจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และมนุษย์กับสิ่งเหนือสิ่งแวดล้อม มาใช้ประโยชน์ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ให้เกิดความสมดุล เพื่อประโยชน์ต่อตนเอง ญาติพี่น้องและประเทศ

2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประสิทธิ์ ธีปรีชาและคณะ.(2541 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าของชุมชน พบว่า ในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน น่าน แม่ฮ่องสอน ลำปาง เชียงราย และพะเยา ชาวบ้านได้ใช้วิธีการอนุรักษ์ป่า โดยแบ่งเป็นป่าอนุรักษ์ ซึ่งเป็นบ่อเกิดของต้นน้ำลำธาร ห้ามชาวบ้าน

บุกรุกทำลาย และตัดฟันต้นไม้ ป่าใช้สอยซึ่งสามารถเก็บหาของป่า ทำเชื้อเพลิง โดยมี กฎกติกาที่ขอมรบรวมกัน นอกจากนี้ยังมีมาตรการป้องกันคนนอกบุกรุกทำลาย

สุธรรม ธรรมทัศนานนท์ (2522 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเกี่ยวกับเครือข่าย ความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรป่าชุมชน ตำบลศิลาแลง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน พบว่า

1. อุดมการณ์ในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรป่าชุมชน คือการพึ่งพาอาศัยกันของคนในชุมชนด้านต่าง ๆ โดยการรวมกลุ่มทำกิจกรรมร่วมกันในด้านป่าไม้ ซึ่งมีหลายชุมชนที่เกี่ยวข้อง จึงมีการรวมกลุ่มขึ้นในแต่ละชุมชนเพื่ออนุรักษ์ป่าและมีการเชื่อมโยงเครือข่ายด้วย
2. เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรป่าชุมชนมีปฏิสัมพันธ์ วิถีปฏิบัติ และการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน โดยผ่านกิจกรรมทางสังคม เช่น พิธีกรรม ประเพณี และการติดต่อบรรลุในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ทำให้ความสัมพันธ์ เป็นไปอย่างต่อเนื่อง
3. กลไกเงื่อนไขที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรป่าชุมชน ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ กลุ่ม / องค์กร เครือญาติ กลุ่มอาชีพ และ ความสัมพันธ์กับภายนอก เช่น หน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อการแลกเปลี่ยนความเร็วและเพิ่มศักยภาพในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

สมเกียรติ ประเสริฐ. (2542 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาบทบาทขององค์กรท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น การจัดการป่าชุมชนของประชาชนบ้านแม่อมลอง ตำบลบ่อสสี อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า

1. บทบาทในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบป่าชุมชนนั้น ประชาชนในพื้นที่มีบทบาทสำคัญมากกว่ารัฐ
2. ความร่วมมือระหว่างประชาชนในพื้นที่กับหน่วยงานรัฐมีอยู่น้อยมาก
3. สิทธิของชุมชนเหนือการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในท้องถิ่นอยู่ในระดับสูงพอสมควร

4. รูปแบบของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ได้อาศัย
ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน มาเป็นเครื่องมือในการ
อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ โดยสะท้อนออกมาในรูปของภูมิปัญญาท้องถิ่น

5. ความสำเร็จขององค์กรท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้ทำ
ให้เกิดการยอมรับจากประชาชนในพื้นที่ หน่วยงานรัฐ และหน่วยงานเอกชนอื่น ๆ

6. ปัญหาและอุปสรรคต่อการดำเนินงานในการอนุรักษ์ทรัพยากรของ
องค์กรท้องถิ่น คือ

6.1 การขาดความร่วมมือจากสมาชิก

6.2 บุคลากรขององค์กรท้องถิ่นขาดความรู้ในการดำเนินการ

6.3 การขาดการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ

6.4 การขาดการวางแผนการปฏิบัติการที่ดี

อโณทัย ศิริบรรจงกราน. (2540 : บทคัดย่อ) ศึกษาเกี่ยวกับการจัดการ
ป่าชุมชนในยุคของเยาวชนปัจจุบัน กรณีเปรียบเทียบในสองชุมชนต่างวัฒนธรรม คือ
ชุมชนบ้านปี่ซึ่งเป็นชุมชนของชาวไทย ชวน หรือคนเมือง และชุมชนบ้านสันเวียงทอง
ซึ่งเป็นชุมชนของชาวไทยลื้อ พบว่า ความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมของชุมชนทั้ง
ทางด้านความเชื่อและพิธีกรรมเป็นสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ อนึ่ง
ประสบการณ์ที่ได้สั่งสมจากเยาวชนรวมทั้งกฎระเบียบที่ชุมชนได้ร่วมกันตั้งขึ้น ก็มีผล
ต่อทัศนคติและพฤติกรรมของเยาวชนแต่ละท้องถิ่นในการเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์
ป่าชุมชน

สหัทธา วิเศษ. (2540 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านในการ
อนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ศึกษากรณี กลุ่มฮักป่าศรีด้อย ตำบลศรีด้อย อำเภอมะนัง
จังหวัดพะเยา พบว่า กลุ่มฮักป่าศรีด้อยมีการพัฒนาจากการร่วมกันคัดค้านการ
สัมปทานทำไม้ การประสบกับปัญหาภัยแล้งที่เกิดขึ้นจากการตัดไม้ทำลายป่า จึงเกิด
กิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ที่เกิดจากความรู้ ประสบการณ์ และกิจกรรมที่
เกิดจากการประยุกต์ ประเพณีทางพุทธศาสนา โดยมีแนวคิดในการอนุรักษ์ คือ การใช้

ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า โดยใช้กิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรมและระบบนิเวศของชุมชนเป็นวิธีการกระตุ้นหรือชี้แนะให้ชาวบ้านตระหนัก ในความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จากการทำกิจกรรมทำให้ป่าเกิดการฟื้นตัวและมีความสมบูรณ์ ยังช่วยให้ชาวบ้านร่วมกันตระหนักในการช่วยกันรักษาป่า อีกด้วย

สุทธิ์ ชูชาติ (2538 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการอนุรักษ์ป่า และระบบนิเวศ เพื่อปัญหาภัยแล้งของประเทศไทย ภาคเหนือของ ประเทศไทย จากการศึกษาพบว่า ในความคิดของชาวบ้านระบบนิเวศป่าประกอบด้วย สิ่งไม่มีชีวิต เช่น ดิน น้ำ อุณหภูมิ แร่ธาตุ ฝน ฯลฯ และสิ่งมีชีวิต นอกจากนี้ระบบป่า ไม่ยังประกอบด้วย ผีเสื้อ เหวศ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านใช้ระบบผลิตและการ ดำรงชีวิตแบบพึ่งพาป่า โดยยึดหลักการอนุรักษ์ การพึ่งพาอาศัย การเคารพ การนับถือ ความกลัว และการสำนึกบุญคุณ ระบบนิเวศป่าในการผลิตเพื่อยังชีพ จึงดำรงอยู่ได้ แต่ ได้เริ่มมีการสูญสลาย เมื่อมีการพัฒนาพื้นฐานปัจจัยการผลิต และระบบการผลิตขายเข้าสู่ หมู่บ้านภาคเหนือ เมื่อประมาณสี่ทศวรรษที่ผ่านมาแล้ว ในท่ามกลางการขยายตัวของ ความเจริญในรูปแบบใหม่ ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็ยังคง รักษาระบบนิเวศป่าไว้ โดยใช้ ภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องการใช้แนวความคิด คำสอนวรรณกรรมเชิงมุขปาถะ กล่อมเกลาและให้การศึกษาแก่ผู้เข่า่มากกว่ากลุ่มอื่น ๆ

วิรัตน์ คุณสิทธิ์. (2542 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษานูมมองของเกษตรกรซึ่ง ทำการเกษตรผสมผสานกับการรักษาระบบนิเวศ กรณีศึกษาในจังหวัดน่าน พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีรูปแบบการทำเกษตรแบบผสมผสานในรูปแบบการปลูกพืชผสม กับการเลี้ยงสัตว์ มีการเลี้ยงปลา เลี้ยงปลูสัตว์ และปลูกพืชเทคนิค วิธีการมีการนำเอา เศษวัสดุในแปลงเกษตรมาคลุมดิน การปรับปรุงดินใช้วิธีใส่ปุ๋ยคอก การปลูกพืช หมุนเวียน การกำจัดศัตรูพืชใช้วิธีการตัดคอน หรือวาง ส่วนการกำจัดแมลงศัตรูพืชใช้ วิธีการฉีดพ่นสารเคมี

สุรพงศ์ ฉวีภักดิ์. (2541 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในท้องที่อำเภอแก่ง จังหวัดลำปาง พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่มีการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกี่ยวข้อง กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพราะชาวบ้านมีวิถีความเป็นอยู่กับป่า ซึ่งมีการเรียนรู้สะสมประสบการณ์ แต่เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านการเกษตรและไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำให้ต้องอยู่อาศัยและทำกินในเขตพื้นที่ป่าไม้ โดยส่วนใหญ่จะทำไร่หมุนเวียน การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรจะขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในพื้นที่ป่าไม้ ดังนั้นพื้นที่ป่าไม้จึงถูกบุกรุกทำลายมากขึ้น

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาชาวบ้านทั้งหมดเป็นจะพบว่าส่วนใหญ่เกิดจากปัญหาแล้วแต่ละชุมชนใช้องค์ความรู้หรือประสบการณ์มาแก้ไขปัญหา ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนทุกเรื่องตั้งแต่วางแผน ดำเนินงาน ประเมินผลปรับปรุง นอกจากนี้ยังใช้หลักการพึ่งพาอาศัยกันทั้งคน ป่า และสิ่งเหนือธรรมชาติ และหลักการสร้างเครือข่าย กิจกรรมต่าง ๆ ที่ชาวบ้านใช้แก้ปัญหาเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนนั่นเอง

ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำต้องผสมผสานจากแนวคิดการจัดการป่าชุมชนดังกล่าวข้างต้น ไม่ว่าจะมุมมองในมิติทางด้านสังคม ซึ่งใช้ประเด็นทางด้านองค์กรท้องถิ่น เป็นเกณฑ์จำแนกประเภทของป่าชุมชน หรือมิติทางด้านวิทยาศาสตร์ซึ่งใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าไม้เป็นพื้นฐานในการจำแนกประเภทป่าชุมชนก็ตาม ระบบการจัดการป่าชุมชนย่อมแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมกับระบบป่าไม้ที่มีต่อกัน การดำรงอยู่ของป่าชุมชนย่อมเป็นตัวชี้วัดว่าระบบทั้งสองต่างพึ่งพาอาศัย และช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน หน่วยงานราชการภายนอก จึงควรทำหน้าที่ในการสนับสนุนและช่วยเหลือ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างระบบทั้งสองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งการจัดการนี้ชุมชนจะต้องมีทุนของชุมชนหรือภูมิปัญญาเดิมมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหา เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นอีก ชุมชนจะปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาเดิมเพื่อแก้ไขปัญหาไปเรื่อย ๆ จนเกิดเป็นภูมิปัญญาใหม่เกิดขึ้น

ยอดเขานมสาว

พื้นที่รับผิดชอบลุ่มน้ำล่องสวนคอนบขี 587.875 ไร่

ทางหลวงหมายเลข 4098

คลองนข

ถนนราชกรุฑาลัยสวน

จ.ระนอง

คลองตริง

ยอดเขาทองเขินของ

ท่ากาขาว เขานะโต๊ะ

น้ำที่ล่องสวน

บ้านห้วยเรือ

คลองกลางตาง

ยอดเขาทองคางเคว

หน่วยงานบริหารและจัดการต้นน้ำทะเล

คลองหินช้าง

คลองเค

คลองเฮาะ

คลองนระ

บ้านกลางตาง

บ้านทลกลอก

เส้นทางล่องเขานกไฟ-หินช้าง

ทิวเขิน

ทิวทฤษ

ทิวท

ยอดเขาทองคางเคว

น้ำตกเทวโหล

ทิวท

ทิวท

ทิวท

น้ำตกเขาคา

บ้านคลองเรือ

คลองทรง

ทิวท

คลองก

อ.กะเปอร์ จ.ระนอง

คลองปราด

อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี

บทที่ 3

ชุมชนป่าต้นน้ำ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร

ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ เป็นชุมชนที่อยู่ใน 4 ตำบล คือ ตำบลพะโต๊ะ ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร ซึ่งพื้นที่ทั้งหมด เป็นป่าต้นน้ำ ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของหน่วยอนุรักษ์และจัดการป่าต้นน้ำพะโต๊ะ ซึ่งเดิมเป็นป่าสมบูรณ์ เมื่อผู้คนอพยพเข้ามาจับจองที่ดินเพื่อทำมาหากิน จนบริเวณป่า เกิดความเสื่อมโทรม ไม้ลดลง เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ การปรับตัวของชุมชนจึงเกิดขึ้น ในบทนี้จะเสนอเนื้อหาให้เห็นการเปลี่ยนแปลง ปรับตัว ของชุมชน ซึ่งแบ่งได้ดังนี้

3.1 บริบทและศักยภาพชุมชนทั่วไป

3.1.1 ที่ตั้งและประชากร

3.1.2 ความเป็นมาของชุมชน

3.1.3 การเปลี่ยนแปลงชุมชนจากอดีต - ปัจจุบัน

3.1.4 สภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ

3.1.5 วัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อ

3.1.6 การศึกษาของชุมชน

3.1.7 อาชีพและรายได้

3.1.8 กิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ

3.1.9 ศักยภาพของชุมชน

3.2 ปัญหาและสภาพปัญหา สาเหตุ ปัจจัย เงื่อนไข ของชุมชน

3.2.1 ปัญหาและสภาพปัญหา

3.2.2 สาเหตุของปัญหา

3.2.3 ปัจจัย/ เงื่อนไข

3.1 บริบทและศักยภาพของชุมชน

3.1.1 ที่ตั้งและประชากร

ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะประกอบด้วย บ้านคลองเรือ หลักเหล็ก หลางคาง และห้วยค้อ ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ ติดตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร

ทิศใต้ ติดตำบลบ้านนา อำเภอกะเปอร์ จังหวัดระนอง

ทิศตะวันออก ติดตำบลปากหมาก อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ทิศตะวันตก ติดตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร

บ้านคลองเรือ ตั้งอยู่หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร อยู่กลางหุบเขาสูงจากระดับน้ำทะเล 220 – 260 เมตร จุดกลางหมู่บ้านตั้งอยู่ ณ พิกัด ML 640727 แผนที่ 1 ; 50,000 ระวังเลข 4728 ระยะทางเข้าหมู่บ้านจากถนนใหญ่สาย ระนอง – หลังสวน ถึงหมู่บ้าน มีระยะทางทั้งสิ้น 13 กิโลเมตร เส้นทางเข้าหมู่บ้านเป็น ถนนลูกรังแคบ ๆ และคดโค้งไม่ได้มาตรฐาน บางช่วงมีความลาดชันมากในช่วงฤดูฝน การเดินทางเข้าหมู่บ้านเป็นไปด้วยความยากลำบาก มีพื้นที่ทั้งหมด 10,625 ไร่ เป็นพื้นที่ทำกิน 1,508 ไร่ พื้นที่ป่าเสื่อมโทรม 1,875 ไร่ พื้นที่ทำกินเฉลี่ย 28 ไร่/ครอบครัว มีทั้งหมด 67 ครอบครัว อยู่ถาวร 62 ครอบครัว อยู่ชั่วคราว 5 ครอบครัว ประชากรทั้งหมด 212 คน เป็นผู้ชาย 93 คน ผู้หญิง 119 คน ชุมชนบ้านคลองเรือมีภูมิลำเนาจาก ภาคใต้ จังหวัดสุราษฎร์ธานี จำนวน 11 ครัวเรือน จังหวัดนครศรีธรรมราช 11 ครัวเรือน จังหวัดชุมพร 23 ครัวเรือน และระนอง 1 ครัวเรือน รวม 46 ครัวเรือน ประชากร 95 คน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มาจาก จังหวัดนครราชสีมา จำนวน 4 ครัวเรือน จังหวัดศรีสะเกษ จำนวน 1 ครัวเรือน และร้อยเอ็ด 1 ครัวเรือน รวม 6 ครัวเรือน ประชากร 34 คน ภาคเหนือ มาจากกำแพงเพชร 7 ครัวเรือน จังหวัดน่าน 1 ครัวเรือน จังหวัดตาก 1 ครัวเรือน พะเยา 1 ครัวเรือน และเพชรบูรณ์ 1 ครัวเรือน รวม

11 ครัวเรือน ประชากร 62 คน ภาคกลาง มาจากจังหวัดนครปฐม จำนวน 2 ครัวเรือน เพชรบุรี 1 ครัวเรือน และจังหวัดลพบุรี 1 ครัวเรือน รวม 4 ครัวเรือน ประชากรจำนวน 21 คน (ประชุมกลุ่มย่อย)

บ้านหลักเหล็กตั้งอยู่ หมู่ที่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร ระยะทางเข้าหมู่บ้านจากถนนใหญ่สายระนอง - หลังสวน ถึง หมู่บ้าน มีระยะทางทั้งสิ้น 6 กิโลเมตร เส้นทางคมนาคมเป็นเส้นทางซักลากไม้เก่าที่ได้รับสัมปทานจากรัฐ มีลักษณะลาดชันมาก บางช่วงเป็นที่ราบแต่ขรุขระ เนื่องจากสูงจากระดับน้ำทะเล 240 - 260 เมตร จุดกึ่งกลางหมู่บ้านตั้งพิกัด ML 627753 แผนที่ 1: 50,000 ระวังเลข 4728 มีเนื้อที่ทั้งลุ่มน้ำ 8,125 ไร่ พื้นที่ทำกิน 1,341 ไร่ พื้นที่ป่าเสื่อมโทรม 600 ไร่ พื้นที่ทำกินเฉลี่ย 25 ไร่/ ครอบครัวยุคใหม่ที่อาศัยมีทั้งหมด 60 ครัวเรือน อยู่ถาวร 50 ครัวเรือน อยู่ชั่วคราว 10 ครัวเรือน จำนวนประชากร 192 คน เป็นผู้ชาย 96 คน ผู้หญิง 96 คน ประชากรมีภูมิลำเนามาจากภาคใต้ จังหวัดสุราษฎร์ธานี จำนวน 31 ครัวเรือน จังหวัดชุมพร 4 ครัวเรือน และจังหวัดระนอง 6 ครัวเรือน รวม 41 ครัวเรือน ประชากรทั้งหมด 131 คน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มาจากจังหวัดอุดรธานี จำนวน 8 ครัวเรือน จังหวัดยโสธร 1 ครัวเรือน ศรีสะเกษ 1 ครัวเรือน จังหวัดสุรินทร์ 1 ครัวเรือน จังหวัดหนองคาย 1 ครัวเรือน จังหวัดเลย 3 ครัวเรือน จังหวัดหนองบัวลำพู 1 ครัวเรือน จังหวัดนครราชสีมา 1 ครัวเรือน รวม 17 ครัวเรือน ประชากร 53 คน ภาคเหนือ มาจากจังหวัดเพชรบูรณ์ 1 ครอบครัวยุคใหม่ที่อาศัยมีทั้งหมด 4 คน และภาคตะวันออก จำนวน 1 ครัวเรือน 4 คน (ประชุมกลุ่มย่อย)

บ้านห้วยค้อ ตั้งอยู่หมู่ที่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร ระยะทางเข้าหมู่บ้านจากถนนใหญ่สายระนอง - หลังสวน ถึงหมู่บ้าน มีระยะทางทั้งสิ้น 11 กิโลเมตร เส้นทางคมนาคม มีลักษณะลาดชันมาก บางช่วงเป็นที่ราบแต่ขรุขระ เป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่ติดต่อกับลุ่มน้ำเดียวกับบ้านกลางดง มีเนื้อที่ทั้งลุ่มน้ำ 8,750 ไร่ พื้นที่ทำกิน 1,808 ไร่ พื้นที่ป่าเสื่อมโทรม 550 ไร่ พื้นที่ทำกินเฉลี่ย 34 ไร่ ที่อยู่อาศัยทั้งหมดมี 52 ครัวเรือน ประชากร 198 คน เป็นผู้ชาย 127 คน ผู้หญิง 71 คน ประชากรมีภูมิลำเนา มาจากภาคใต้มาจากจังหวัดชุมพร จำนวน 5 ครัวเรือน สุราษฎร์ธานี จำนวน 1 ครัวเรือน นครศรีธรรมราช จำนวน 16 ครัวเรือน และสงขลา 1 ครัวเรือน รวม 23

ครัวเรือน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มาจากบุรีรัมย์ จำนวน 4 ครัวเรือน นครราชสีมา 13 ครัวเรือน อุรธานี 1 ครัวเรือน ชัยภูมิ 1 ครัวเรือน อุบลราชธานี 1 ครัวเรือน และสระแก้ว 3 ครัวเรือน รวม 24 ครัวเรือน ภาคกลาง มาจากจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ 4 ครัวเรือน ปราจีนบุรี 1 ครัวเรือน รวม 5 ครัวเรือน (ประชุมกลุ่มย่อย)

บ้านกลางตาง ตั้งอยู่หมู่ที่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดชุมพร ระยะทางเข้าหมู่บ้านจากถนนใหญ่สายระนอง - หลังสวน ถึง หมู่บ้าน มีระยะทางทั้งสิ้น 11 กิโลเมตร เส้นทางคมนาคม มีลักษณะลาดชันมาก บางช่วงเป็นที่ราบแต่ขรุขระ จุดกึ่งกลางหมู่บ้านตั้งพิกัด ML 801788 แผนที่ 1 : 50,000 ระวังเลข 4728 มีเนื้อที่ทั้งหมด 46,500 ไร่ พื้นที่ทำกิน 2,692 ไร่ พื้นที่ป่าเสื่อมโทรม 1,500 ไร่ พื้นที่ทำกินเฉลี่ย 33 ไร่/ครอบครัว ที่อยู่อาศัยทั้งหมด 81 ครัวเรือน 314 คน เป็นผู้ชาย 177 คน ผู้หญิง 164 คน ประชากรมีภูมิลำเนามาจากภาคใต้ จังหวัดชุมพร 14 ครัวเรือน จังหวัดสุราษฎร์ธานี จำนวน 2 ครัวเรือน จังหวัดนครศรีธรรมราช 2 ครัวเรือน สงขลา 1 ครัวเรือน กระบี่ 1 ครัวเรือน พัทลุง 1 ครัวเรือน รวม 24 ครัวเรือน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 44 ครัวเรือน นครราชสีมา 5 ครัวเรือน สกลนคร 1 ครัวเรือน อุรธานี 1 ครัวเรือน มุกดาหาร 1 ครัวเรือน ชัยภูมิ 1 ครัวเรือน และอุบลราชธานี 2 ครัวเรือน รวม 55 ครัวเรือน ภาคกลาง นครสวรรค์ 1 ครัวเรือน ราชบุรี 1 ครัวเรือน รวม 2 ครัวเรือน (ประชุมกลุ่มย่อย)

3.1.2 ความเป็นมาของชุมชน

การเข้ามาของคนในชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะกลุ่มแรก ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าเข้ามาเมื่อใด จากการบอกเล่าของนายละเมียด สวัสดิ์ภักดี (สัมภาษณ์) กล่าวว่า ก่อนปี พ.ศ. 2518 มีคนเข้ามาในบริเวณชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ เพื่อเป็นที่ตั้งหลักแหล่งของพวกคอมมิวนิสต์ เพื่อก่อเหตุร้ายต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนาม พื้นที่สีแดง ในยุคต่อมาคนที่เข้ามาในป่าแห่งนี้เพื่อหาอาหารป่า หาผักป่าล่าสัตว์ เนื่องจากมีทรัพยากรที่สมบูรณ์ แต่ไม่ได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งแบบถาวร

ในปี พ.ศ. 2518 นายละเมียด สวัสดิ์ภักดีและเพื่อนบ้านอีก 2 ครอบครัว มาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในพื้นที่หมู่บ้านคลองเรือในปัจจุบันและยึดอาชีพทำเหมืองแร่เป็นอาชีพหลัก นอกจากนั้นอาศัยของป่า สัตว์ป่ามาเป็นอาหาร ต่อมาราคาแร่ตกต่ำ จึงหันมายึดอาชีพการเกษตร โดยเน้นการปลูกกาแฟเป็นหลัก ประกอบกับราคากาแฟสูง ทำให้มีการชักชวนญาติ พี่น้องเข้ามาอาศัยมากขึ้น และกระจายตัวไปยังพื้นที่ หมู่บ้านหลักเหล็ก หลางตางและ ห้วยค้อในปัจจุบัน ผู้คนที่เข้ามา มาจากหลายจังหวัด หลายภาค และมีทั้งนับถือศาสนาพุทธ คริสต์ และอิสลาม ดังนั้นสำเนียงในการพูด กิจกรรมอาหารการกินจึงแตกต่างกันตามแหล่งดั้งเดิมที่เคยอยู่ การตั้งครอบครัวจะเป็นครอบครัวขนาดเล็ก ประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก 1-3 คน ลักษณะการตั้งบ้านเรือน เป็นบ้านชั้นเดียว ทำด้วยไม้ มุงด้วยหญ้าคา และบริเวณบ้านจะมีพื้นที่มากและถากหญ้าจนเรียบ (ถากหญ้า คือ เอาหญ้าออกโดยใช้จอบ , เดียน คือ ไม่มีหญ้าหรือวัชพืชใด ๆ) และปลูกต้นไม้ ดอกไม้ และผักพื้นบ้าน

บรรพบุรุษรุ่นแรก ๆ ของชุมชนมีความรู้หลากหลาย ทั้งด้านทำมาหากิน ด้านสมุนไพร ยารักษาโรค เครื่องมือและอุปกรณ์ต่าง ๆ ดังนั้นเมื่อมาอยู่ร่วมกันจึงเกิดระบบแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจึงเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิม และวัฒนธรรมที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างแต่ละครอบครัว และวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นมาใหม่จากคนในชุมชน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2528 การขยายตัวของชุมชนมากขึ้น และการขยายพื้นที่ทำมาหากินจึงเพิ่มขึ้น ทำให้ทรัพยากรย่อยหรือลด และส่งผลกระทบต่อทางด้านสิ่งแวดล้อมมาก ในปี พ.ศ. 2534 หน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ ซึ่งอยู่ภายใต้การนำของ นายพงสาชานเนม ได้เข้ามาดำเนินการจัดการป่าตามหลักทฤษฎีชุมชน จัดการเกี่ยวกับที่ทำมาหากินอย่างเป็นระบบ ทำให้การขยายตัวของชุมชนลดลง และไม่เกิดผลกระทบเนื่องจากบุคคลในชุมชนเคารพในกฎ กติกาของชุมชนที่ดั่งขึ้นมา ซึ่งจัดการในรูปแบบคณะกรรมการหมู่บ้าน ปัจจุบันคนจะรู้จักชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะในนาม หมู่บ้านรักษาป่าต้นน้ำได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะเห็นจากการได้รับพระราชทานธงพิทักษ์ป่ารักษาชีวิตจากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ

3.1.3 การเปลี่ยนแปลงชุมชนจากอดีต - ปัจจุบัน

ก่อนปี พ.ศ. 2520 พื้นที่ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ที่ปกคลุมพื้นที่ลาดชันสลับภูเขา มีสัตว์ป่านานาชนิดพื้นที่แห่งนี้เป็นที่ทุรกันดาร ถนนที่เล็ก แคบและคดเคี้ยวไปตามริมเทือกเขาและริมน้ำ สองข้างถนนที่พาดผ่านเต็มไปด้วยไม้ยืนต้น ไม้พุ่มและไม้พื้นล่างขึ้นหนาทึบ เป็นลักษณะป่าเมืองร้อนที่ยังคงอุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งของภาคใต้ ขึ้นงอกงามหนาแน่นลดหลั่นปะปน ไม้พุ่ม มีพืชสมุนไพรมากมาย มีสัตว์ป่าหลากหลาย ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวเป็นส่วนประกอบของความอุดมสมบูรณ์แก่ผืนป่าลำน้ำ ลำห้วย ซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ โดยเฉพาะการเกิดน้ำตกสวยงาม เช่น น้ำตกเหวจันทร์ น้ำตกเหวพลูหนั่ง นอกจากนี้ยังอุดมไปด้วยแร่ดีบุกและวุฒแฟรม ซึ่งเดิม อยู่ภายใต้การดูแลของหน่วยปรับปรุงต้นน้ำพะโต๊ะ สังกัดฝ่ายปรับปรุงต้นน้ำ สำนักงานป่าไม้เขตสุราษฎร์ธานี การเข้ามาของชนกลุ่มแรกเข้ามาช่วงไหนไม่มีหลักฐาน จากคำบอกเล่าของคณะกรรมการหมู่บ้าน กล่าวว่า ชนกลุ่มแรกที่เข้ามา มีจุดมุ่งหมายเพื่อล่าสัตว์ หาอาหารป่า เท่านั้น ซึ่งการหาอาหารป่าในช่วงนี้จะใช้วิธีถอนทั้งรากทั้งโคน แต่การเข้ามาเพื่อตั้งถิ่นฐานนั้น เข้ามาใน พ.ศ. 2500 เข้ามาในเขตหมู่บ้านหลักเหล็กในปัจจุบัน (เป็นชื่อที่ชาวบ้านตั้งตามสภาพพื้นที่คือมีดินหลักเหล็กมาก) ซึ่งขณะนั้นได้มีประธานบัตรเหมืองแร่ มีการทำเหมืองแร่ขนาดใหญ่ และมีเหมืองแร่เดือนเกิดขึ้น ทั้งเหมืองแร่ดีบุกและซังกจอบตามลำคลองหลักเหล็ก เมื่อพ.ศ. 2518 นายละเมียด สวัสดิ์ภักดี และเพื่อนบ้านอีก 2 ครอบครัว อพยพเข้ามาในพื้นที่หมู่บ้านคลองเรือในปัจจุบัน (เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกตามลักษณะที่เป็นหน้าผาริมคลองเรือช่วงต่อกับน้ำตกเหวพลูหนั่ง ซึ่งมีลักษณะคล้ายเรือ) เข้ามาประกอบอาชีพร่อนแร่ดีบุก และทำเหมืองแร่แบบซังกจอบ (การทำเหมืองแร่แบบใช้จอบขนาดใหญ่ หน้ากว้างประมาณ 50-80 เซนติเมตร คุ้ยดิน หิน ทราย ความในคลองและริมคลองแล้วปล่อยให้น้ำไหลผ่าน พัดพาเม็ดทรายออกไปให้เหลือแต่แร่อยู่ด้านหลังของจอบซังกนั้น แล้วใช้เสียงซึ่งมีลักษณะคล้ายกระทะร้อนเพื่อคัดเลือกเอาเนื้อแร่อีกครั้ง) เนื่องจากสภาพป่าอุดมสมบูรณ์ มีแร่ต่าง ๆ มาก ในระหว่าง พ.ศ. 2519 - 2528 การอพยพเข้ามาทำเหมืองแร่มากขึ้นทำให้ แร่หายากขึ้น ราคาถูก ในช่วงนี้ การแผ้วถางป่าเพื่อทำไร่ข้าว กาแฟและ

ผลไม้มาก ประกอบกับราคากาแฟสูงขึ้น ทำให้มีการชักชวนญาติพี่น้องเข้ามาในหมู่บ้านมากขึ้น ซึ่งเข้ามามากที่สุด (นายละเมียด สวัสดิ์ภักดี , สัมภาษณ์) ในปี พ.ศ. 2528 นอกจากเข้ามาในพื้นที่ คลองเรือ หลักเหล็ก แล้วยังบุกรุกเข้าไป ในพื้นที่ หมู่บ้าน หลางตาง และห้วยค้อ ในปัจจุบัน (เป็นชื่อที่เรียกตามต้นไม้ที่มีในพื้นที่นั้นมาก คือต้น หลางตางและต้นค้อ) อาชีพหลักของคนที่จะเข้าไปตั้งถิ่นฐาน คือการทำสวนกาแฟ ซึ่งทำ ในลักษณะปลูกทุกพื้นที่ทั้งที่เป็นพื้นที่ราบและสูง เมื่อ พ.ศ. 2528 – 2531 บริษัทไม้อัด ไทยได้รับสัมปทานทำไม้และตัดถนนเข้าไปเพื่อเป็นทางชักลากไม้ เป็นช่วงที่มีการบุก รุกป่ามากที่สุด การป้องกันและปราบปรามของเจ้าหน้าที่เป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะการสัญจรไปมาต้องใช้ม้าและเดินด้วยเท้า (พ.ศ.เสวก นาคสวัสดิ์ , สัมภาษณ์) ทำให้ ในช่วง พ.ศ. 2533 – 2534 มีการดำเนินการปลูกป่าในเนื้อที่ 400 ไร่ ในนามหน่วย ปรับปรุงต้นน้ำลึปะใหญ่ หน่วยย่อยพะโต๊ะ ภายใต้การดูแลของ นายวรชัย เกษมสุข ซึ่งเป็นหัวหน้าหน่วย การขยายพื้นที่ทำกินของราษฎรเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งราคากาแฟ และปาล์มน้ำมันเป็นตัวกระตุ้น มีการซื้อขายที่ดิน ยึดที่ดินเพื่อล้างหนี้โดยนายทุนเข้า มาดำเนินการเป็นจำนวนมาก กลุ่มผู้ขายจะขยายพื้นที่ต่อไป การตรวจปราบปรามและผู้ ดำเนินคดี ของเจ้าหน้าที่มีน้อยทำให้ผู้กระทำผิดไม่เกรงกลัว เมื่อเวลาผ่านไปไม่นานผู้ บุกรุกก็สามารถครอบครองพื้นที่ดังกล่าวได้อย่างเสรี ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการดูแลรักษา มีการตัดถนนเข้าพื้นที่ป่าจำนวนมาก การปักเสาไฟฟ้าเข้าเขตพื้นที่ป่า จำนวนมากโดยไม่ได้ขออนุญาต และไม่มีเงื่อนไขใดๆ ในการให้ รอยต่อพื้นที่ทำมาหา กินกับป่าสมบูรณ์มีความยาวมาก ทำให้ไม่มีขอบเขตพื้นที่ทำกินที่ชัดเจน นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่ผู้ดูแลหย่อนยานขาดประสิทธิภาพ เช่น จับกุมไม่ได้ตัวผู้กระทำผิด ละเลยไม่ ดำเนินการกับการกระทำผิด เกรงกลัวผู้มีอิทธิพล ไม่มีแนวทางจัดการอย่างมีเป้าหมาย รู้เห็นเป็นใจกับผู้กระทำผิด ความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานเอง ไม่มีการติดตาม ประเมินผล และตรวจตราไม่ทั่วถึง (ประชุมกลุ่มย่อย)

พ.ศ. 2534 นายพงศา ชูแถม เข้ามารับตำแหน่งหัวหน้าหน่วยปรับปรุง ต้นน้ำพะโต๊ะ และเริ่มตั้งหน่วยเป็นสำนักงานชั่วคราวมุงหญ้าคา ปีงบประมาณ 2535 และปีงบประมาณ 2536 ได้เปลี่ยนชื่อเป็น หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ สังกัด ส่วนอนุรักษ์ต้นน้ำ สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กรมป่าไม้ ตั้งอยู่ใกล้บึงน้ำ

บนภูเขา ติดทางหลวงหมายเลข 4006 (ถนนราชกรูด - หลังสวน) เลขที่ 132 หมู่ 6 ค.ปากทรง อ.พะโต๊ะ จ.ชุมพร พิกัด ML 615777 แผนที่ระวาง 4728 III ความสูงจากระดับน้ำทะเล 220 เมตร พื้นที่บริเวณสำนักงาน 1,312 ไร่ รับผิดชอบพื้นที่บริเวณ ลุ่มน้ำแม่ น้ำหลังสวนคอนบน ท้องที่ตำบลปากทรง และตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร เนื้อที่ 374, 375 ไร่ ท้องที่ อ.ไชยา อ.ท่าชนะ จ.สุราษฎร์ธานี 206,000 ไร่ ท้องที่ อ.กะเปอร์ จ.ระนอง 75,000 ไร่ รวม 587,875 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ 440,207 ไร่ เป็นร้อยละ 74.88 ได้แก่ ป่าสงวนแห่งชาติป่าพะโต๊ะ - ป่าปึงหวาน และป่าปากทรง จำนวน 280,000 ไร่ ในจำนวนนี้เป็นป่าต้นน้ำลำธารจำนวน 189,207 ไร่ ป่าสงวนแห่งชาติป่าละแม จำนวน 61,250 ไร่ ในจำนวนนี้เป็นป่าต้นน้ำลำธารจำนวน 47,500 ไร่ อุทยานแห่งชาติแก่งกรุง จำนวน 206,000 ไร่ เป็นป่าต้นน้ำลำธาร 18,375 ไร่ พื้นที่อื่น ๆ เช่น ที่มีเอกสารสิทธิ ต่าง ๆ จำนวน 40,535 ไร่ ในจำนวนนี้เป็นป่าต้นน้ำลำธารจำนวน 15,625 ไร่ ป่าสงวนแห่งชาติป่าราชกรูด - กะเปอร์ 7,500 ไร่ เป็นป่าต้นน้ำลำธาร 7,500 ไร่ มีหน้าที่ ดูแล จัดการลุ่มน้ำ จัดการชุมชนในพื้นที่ต้นน้ำ (พงศา ชูแถม , 2542)

การดำเนินงานของหน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ ภายใต้การนำของ นายพงศา ชูแถม ใช้นโยบายมวลชนเข้าสู่การปฏิบัติงาน โดยก่อตั้งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมพะโต๊ะ เพื่อหาหนทางในการรักษาต้นน้ำพะโต๊ะให้เกิดความยั่งยืน และต่อต้านกลุ่มอิทธิพลลักลอบตัดไม้ทำลายป่า แต่ สถานการณ์ การตัดไม้ทำลายป่า และการซื้อขายที่ดิน ยังมีเป็นจำนวนมาก การจับกุมยังทำได้ยาก และมีเด็วกันนี้สมาชิกชมรมถูกยิงตายเนื่องจากนำข่าวมาบอกเกี่ยวกับการลักลอบตัดไม้ของผู้มีอิทธิพล (งามรัก จานทอง, สัมภาษณ์)

พ.ศ. 2536 การตัดไม้ทำลายป่า ยังมีมาก ประกอบกับ นายพงศา ชูแถม ถูกจับกุมในข้อหาไม้หวงห้ามไว้ในครอบครองจากการกลั่นแกล้งของหัวหน้าสถานีตำรวจภูธรอำเภอพะโต๊ะสมัยนั้น โดยการนำเสาไม้เรือนเพาะชำของหน่วยฯมารวมกับไม้ชาวบ้านบางส่วนแล้วตั้งข้อกล่าวหา จนกระทั่งกระแสมวลชนลุกขึ้นต่อสู้กับกลุ่มอิทธิพลและข้าราชการที่มุ่งทำลายทรัพยากรธรรมชาติ จนได้รับรางวัลจากองค์กร

โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ UNDP และทางคดี ผลคือ อัยการสั่งไม่ฟ้อง เพราะกระทำไปตามอำนาจหน้าที่ (ประชุมกลุ่มย่อย)

พ.ศ. 2536 ก่อตั้งที่พักเด็กนักเรียนต้นน้ำ เพื่อให้เด็กที่อยู่ห่างไกลโรงเรียนได้มีโอกาสเรียนหนังสือ และอุปการะด้วยทุนทรัพย์ของตนเอง ด้วยเหตุนี้ชุมชนส่วนหนึ่งเห็นความมีน้ำใจ และตั้งใจจริง จึงให้ความช่วยเหลือด้านแรงงานสร้างที่พักนักเรียนที่หน่วยอนุรักษ์และจัดการป่าต้นน้ำพะโต๊ะ (ซึ่งอยู่ใกล้เมือง นักเรียนเดินทางไปเรียนได้สะดวก) (ประชุมกลุ่มย่อย)

พ.ศ. 2537 สถานการณ์การบุกรุกป่ามากขึ้น มีหลายรูปแบบ จากเดิมถางเฉพาะพืชล่าง วิธีบุกรุกเปลี่ยนเป็นถางและโค่นไม้ทั้งแปลง โค่นไม้ใหญ่สมุดโดยไม่ถางไม้พื้นล่าง ถางไม้พื้นล่างและจุดไฟเผาไม้ใหญ่ให้ตาย โค่นไม้ใหญ่ทิ้งเพื่อทำการแปรรูป เมื่อมีเจ้าหน้าที่ไปจับกุม มีการร้องเรียน ชุมชน ไบพลิว โจนคดี และที่นักการเมือง กลุ่มผู้บุกรุก มีหลายกลุ่ม เช่น คนในท้องที่เดิมขยายพื้นที่ทำมาหากิน ผู้อพยพมาใหม่มาขยายพื้นที่เพิ่ม กลุ่มราษฎรจังหวัดใกล้เคียงบุกรุกรอยต่อและกลุ่มผู้มีอิทธิพล ที่ลักลอบตัดไม้เพื่อแปรรูป ซึ่งเป็นอาชีพที่เชื่อมโยงทั่วถึงกันในหลายหมู่บ้าน เช่น บ้านบึงขุด กลุ่มปากเลข กลุ่มบ้านโนแจะ ในจอก ในโหมง และในแหวด

ชาวบ้านหมู่บ้านคลองเรือ หลักเหล็ก และหน่วยจัดการป่าต้นน้ำ จึงได้ร่วมกันจัดทำโครงการคนอยู่-ป่ายั่งยืน โดยการสำรวจข้อมูลสภาพป่าและดำเนินการเลือกตั้งคณะกรรมการ โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน วางกฎระเบียบ เพื่อสร้างกติการ่วมกัน ถือปฏิบัติใช้เป็นบรรทัดฐานในชุมชนเอง การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของโครงการจะต้องผ่านคณะกรรมการโครงการทุกครั้ง ทุกกรณี ซึ่งจะมีการประชุมร่วมกัน ทุกวันที่ 15 ของเดือน ณ เวทีชาวบ้านคลองเรือ และหลักเหล็ก เพื่อให้กฎกติกาที่ร่างกันขึ้นมาใช้จัดการชุมชนและทรัพยากรดิน ป่าไม้ น้ำอย่างลงตัว ให้คนอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างสมดุลและมีความสุข (ชัยรัตน์ แวนแก้ว, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ชุมชนร่วมแรงร่วมใจสร้างอาคาร และตั้งชื่อว่า สันติรัฐโก ซึ่งแปลว่า การรู้ได้ด้วยคน หมายถึง อาคารนี้เมื่อเพื่อนมนุษย์เข้าสัมผัสศึกษา จะเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง เป็นปรมิตธรรมข้อหนึ่งของพุทธศาสนา ใช้เป็นที่ทำการหน่วยอนุรักษ์และจัดการป่าต้นน้ำทำการกลุ่มต้นน้ำอมรินทร์ ศูนย์ประสานงาน และ

ศาลานวชีวัน หมายถึง ชีวิตใหม่ นั่นคือต้องการให้ผู้เข้ามาสัมผัสและทำกิจกรรมในศาลาแห่งนี้ ได้พบกับสิ่งใหม่ เกิดความคิดใหม่ที่ดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องปรัชญาการทำงาน การสร้างแนวโน้มให้กับสังคมในสิ่งที่สร้างสรรค์เข้าใจความเป็นธรรมชาติ เป็นอาคารอเนกประสงค์ ใช้สำหรับการประชุม อบรมสัมมนา และที่พัก เป็นอาคารรูปโดมหลังคามุงด้วยหญ้าคา จุคนได้ 300 คน ชั้นบนเป็นที่พัก นอนได้ประมาณ 100 คน โดยหน่วยงานภายนอกให้การสนับสนุนเกี่ยวกับวัสดุ อุปกรณ์ (รุ่งโรจน์ ไหมซ้อน , สัมภาษณ์)

พ.ศ. 2538 มีการส่งเสริมระบบการเกษตรเชิงอนุรักษ์ ในหมู่บ้านหลักเหล็กและคลองเรือ และตั้งสหกรณ์สวัสดิการเด็กนักเรียนคั้นน้ำ สำหรับหมู่บ้านกลางดางและห้วยค้อ การตัดไม้ทำลายป่า ยังมีมากขึ้นชุมชนและหน่วยงานภายนอกสนับสนุนสร้าง ศาลาอภาลีโก วัตถุประสงค์เดิมใช้เป็นที่อ่านหนังสือ อภาลีโก เป็นภาษาบาลี แปลว่า ไม่จำกัดด้วยกาลเวลา อนุญาตให้เพื่อนมนุษย์ผู้ไม่ธรรมดาใฝ่รู้ใฝ่ได้ตลอดเวลา ที่ยอดแหลม หมายถึง ปรัชญาอย่างหนึ่งที่แสดงถึงการน้อมการเวถึงสูงสุด หรือคนที่อ่อนน้อมจะอยู่ในภาวะสูงสุด หลังคาเรียคำเพื่อกันฝนสาด เพื่อกำหนดให้มองเห็นสิ่งต่างๆ บนผิวน้ำได้ในระดับสายตา

พ.ศ. 2539 หน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและชุมชน หลักเหล็ก กลางดาง ขยายโครงการคนอยู่- ป่ายัง สู่หมู่บ้านกลางดาง และห้วยค้อ ท่ามกลางการทำลายป่าอย่างหนัก มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ วางรากฐานแก้ปัญหาเศรษฐกิจในชุมชน สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

พ.ศ. 2540 หน่วยจัดการป่าต้นน้ำและชุมชนเห็นว่ามีการบุกรุกป่ามาก ในพื้นที่กลางดาง-ห้วยค้อ จึงร่วมกับชาวบ้านจัดทำโครงการคนอยู่ - ป่ายัง โดยการสำรวจข้อมูลสภาพป่าและดำเนินการเลือกตั้งคณะกรรมการ โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน วางกฎระเบียบ เพื่อสร้างกติการ่วมกัน ถือปฏิบัติใช้เป็นบรรทัดฐานในชุมชนเอง การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของโครงการจะต้องผ่านคณะกรรมการโครงการทุกครั้ง ทุกกรณี ซึ่งจะมีการประชุมร่วมกัน ทุก วันที่ 15 ของเดือน ณ เวทีชาวบ้านกลางดาง-ห้วยค้อ เพื่อให้กฎกติกาที่ร่างกันขึ้นมาใช้จัดการชุมชนและทรัพยากรดิน ป่าไม้ น้ำอย่างลงตัว ให้คนอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างสมดุลและมีความสุข

ชุมชนจัดทำกรณีศึกษาวิธีการตัดไม้ทำลายป่าในท้องที่อำเภอพะโต๊ะ เสนอแนวทางและแก้ไขปัญหาค่าการบุกรุก แผลวถางป่าของอำเภอพะโต๊ะ ในที่ประชุม อนุกรรมการป้องกันและรักษาป่าแต่ไม่ได้รับการตอบสนองแต่อย่างใด เพราะหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องยึดติดกับรูปแบบเดิม หมายถึงคูแต่ป่า ไม่เคยดูแลคน

ชุมชนจัดตั้งโรงเรียนต้นน้ำกลางดงและสร้างบ้านพักครู จัดตั้ง ประชาคมลุ่มน้ำหลังสวน จัดอบรมหลักสูตรการศึกษาาระบบนิเวศต้นน้ำ และผลักดันให้ ตั้งกลุ่มออมทรัพย์บ้านกลางดง

พ.ศ. 2541 หน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำร่วมกับชุมชน สามารถดำเนินคดีกับผู้ บุกรุกได้ 53 คดี มีผู้ต้องหา 56 ราย ซึ่งเป็นการดำเนินการจับกุมผู้ทำลายป่าได้มากขึ้น และมีการผลักดันให้เกิดเวทีอภิปรายเรื่องการคัดค้านขุดคอคอดกระผ่านป่าพะโต๊ะ จน สำเร็จและบ้านคลองเรือหลักเหล็ก กลางดง และห้วยค้อ ได้รับคัดเลือกให้รับรางวัล พระราชทานธงพิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต จากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เมื่อ วันที่ 29 กันยายน 2541 ณ ตำหนักทักษิณราชินีเวสต์ จังหวัดนครราชสีมา หลังจากได้รับ พระราชทานธงพิทักษ์ป่าฯ ชุมชนได้รักษาตึกชุมชนอย่างเคร่งครัด ชุมชนมีการส่ง ชาวผู้ลักลอบล่าสัตว์ป่าในเขตหมู่บ้าน ร่วมกันพัฒนาหมู่บ้าน นำเงินที่เป็นรายได้จาก กองทุนข้าวสารพระราชทานมาร่วมพัฒนาโรงเรียนของหมู่บ้าน และมีการจัดตั้งกลุ่ม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

พ.ศ. 2542 หน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและชุมชน กำหนดเป้าหมายที่ ล่อแหลมให้ชัดเจน กำหนดตัวผู้รับผิดชอบหลักเป็นชุด ๆ ศึกษาข้อมูลทำแนวร่วมใน พื้นที่เป้าหมายมีการติดตามประเมินผล นอกจากนี้ นายพงศา ชูเนม ได้ไปบรรยาย สัมมนาเรื่องวิกฤติแม่น้ำหลังสวน แสดงให้เห็นถึงผลเสียของการตัดไม้ทำลายป่า และ ในปีต่อมาอำเภอหลังสวนน้ำท่วมครั้งใหญ่ ชาวบ้านที่ทำการเกษตร และใช้น้ำ ทั้งหมด เกิดความเดือดร้อนเสียหาย จึงเป็นจุดเริ่มต้นส่วนหนึ่งที่ทำให้มีการรวมกลุ่มกันขึ้นมา เป็นรักษาลุ่มน้ำหลังสวน ซึ่งประกอบไปด้วย หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ , กลุ่ม NGO สถานีควบคุมไฟป่าพะโต๊ะ อบต.ปากทรง พะโต๊ะ ปิงหวาน โรงพยาบาล พะโต๊ะ โรงเรียนที่อยู่ในเขตอำเภอพะโต๊ะ และหลังสวน

ชุมชนและหน่วยงานภายนอกสนับสนุน สร้าง บ้านพักเอหิปปัสติโก หมายความว่า สามารถพิสูจน์ได้ด้วยตนเองได้ทุกเรื่อง เป็นบ้านพัก 5 หลัง ก่อสร้างจาก เงินรางวัลบุคคลดีเด่นด้านการอนุรักษ์ของโครงการลูกโลกสีเขียวของ นายพงศา ชูเนม

ชุมชนจัดหลักสูตรอบรม ถ่ายศึกษาระบบนิเวศต้นน้ำ และจัดอบรมอย่าง เต็มรูปแบบ ทำให้สถานศึกษานำนักเรียน นักศึกษามาศึกษาอย่างต่อเนื่อง เป็นการ วางรากฐานมวลชนที่เป็นเยาวชน นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ของหน่วยฯถูกจับกุมข้อหาพยายามฆ่า กรณีจับกุมผู้ต้องหาหลักลอยแปรรูปไม้ สุกท้ายอัยการตั้งไม้พ็อง และได้รับรางวัล ลูกโลกสีเขียว เป็นบุคคลดีเด่นด้านการอนุรักษ์

พ.ศ. 2543 เจ้าหน้าที่หน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะ โตะถูกรับกุมข้อหาฆ่าคน ตายจากการไปจับกุมผู้บุกรุก และถูกกักตุนจากนักการเมืองโดยการสร้างมือจับไล่ นาย พงศา ชูเนมและเจ้าหน้าที่ออกนอกพื้นที่ หนังสือพิมพ์พาดหัวข่าว โจมตีหน่วยอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำ แต่ด้วยแนวทางปฏิบัติชนะใจชาวบ้านจึงเกิดกระบวนการมวลชนสู้มือ สร้าง ขวัญและกำลังใจให้เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานมาก ทางกรมป่าไม้ให้ความช่วยเหลือและ ขยายโครงการคนอยู่ – ป่ายังไปอีก 2 หมู่บ้านคือบ้านปีและบ้านคลองครึ่ง (พงศา ชูเนม , สัมภาษณ์)

พ.ศ. 2544 ชุมชนและหน่วยงานภายนอกสนับสนุนสร้างศาลา มัคคัตถุฎดา หมายถึง ผู้รู้จักพอประมาณ ใช้เป็นที่รับประทานอาหารสำหรับผู้มาเข้ารับ การฝึกอบรม หลังคาเป็นรูปเรือ ต้องการให้เห็นถึงนาาชีวิตใหม่ที่จะนำพาไปสู่ความรู้ จักการประมาณ ทำด้วยไม้กระถินเทพาและไม้ป้อ ต้องการสื่อให้ทราบถึงการนำ ทรัพยากรมาใช้ให้ประโยชน์สูงสุด รูปทรงวางดินเสาเอียงเข้าหากัน คังบ้านทรงไทย สมัยก่อน หลังคามุงด้วยกระเบื้องว่าว ซึ่งเป็นกระเบื้องโบราณนิยม ก่อนพัฒนามาเป็น กระเบื้องปัจจุบัน บ้านพักปัจจัดตั้ง หมายความว่า เป็นเรื่องเฉพาะตัว เรื่องของปัจเจก สืบเนื่องจากบทสวดในพุทธศาสนา ก็คือความรู้ความเข้าใจที่จะได้มาต้องปฏิบัติ (ปฏิบัติได้ด้วยตนเอง ให้ผู้อื่นปฏิบัติให้ไม่ได้) จุคนได้หลังละ 5 คน รวม 10 คน สามารถใช้แพต่อไปที่พัก หรือเดินไปตามริมน้ำก็ได้ บ้านพักโอบนนิโก หมายถึง การ น้อมนำเข้ามาใส่ตน นำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ ใช้เป็นบ้านพักสำหรับผู้เข้าอบรม สัมมนา และศึกษาดูงาน เป็นอาคารหลังเดียว 2 ห้อง จุคนได้ 8 คน อยู่ริมบึง เหมาะ

สำหรับการพักผ่อน บ้านพักอิทัปปัจจยตา หมายความว่า เพราะมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงมี เป็นเหตุเป็นผล เดิมสร้างด้วยไม้หลังคามุงจาก ปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนเป็นหลังคากระเบื้องลอนคู่ ใช้อิฐดินซีเมนต์ในการก่อสร้าง และ ศาลาอนัตตา มาจากคำว่า อ+อัตตา หมายถึง ไม่มีตัวตนไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นของเรา เครื่องหมายกากบาทที่ชุมชนหลังคาสองชั้นแสดงออกถึงการไม่ยึดคิดว่าหนึ่งหรือสอง สูงหรือต่ำ ออกแบบโดย นายพงศา ชูแนม หลังคาเป็นทรงปั้นหยา ทับซ้อนด้วยหลังคาชั้นที่สอง มุงด้วยกระเบื้องว่าวที่ผลิตเอง เสาทำจากอิฐดินซีเมนต์ ชั้นใต้หลังคาเป็นที่พักได้ ประมาณ 10 คน ด้านล่างทำเป็นศาลาอเนกประสงค์ ขนาด 35 × 7 เมตร นอกจากนี้ มีการปรับปรุง อาคารสันติฐิติโก ได้ซ่อมแซมส่วนที่เป็นหลังคาเป็นโครงสร้างเหล็ก และมุงด้วยกระเบื้องว่าว และใช้มาจนถึงปัจจุบัน (งามรัก จานทอง, สัมภาษณ์)

มีการดำเนินการค่ายศึกษาระบบนิเวศดินน้ำอย่างต่อเนื่อง ควบคู่กับการจัดการชุมชนในเขตพื้นที่ดินน้ำ กระแสตอบรับเป็นที่น่าพอใจ โรงเรียนสถาบันการศึกษายอมรับ และได้เสนองานวิจัยเรื่อง การจัดการผักพื้นบ้าน ซึ่งใช้เป็นแนวทางจัดการป่าต้นน้ำให้ประชาชนมีส่วนร่วม และเขียนหลักสูตรการฝึกอบรมและทดลองหลักสูตร เช่น หลักสูตรการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน ต่อมาในปี พ.ศ. 2545 ทดลองส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จัดหลักสูตรท่องเที่ยวร่วมกับชุมชน สร้างหลักสูตรต่อเนื่องให้เข้ากับยุคสมัยเช่น ฝึกผู้นำ ในพ.ศ. 2546 ส่งเสริมรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อย่างเต็มรูปแบบ ให้ชุมชนได้ใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นที่ตนอยู่ให้เกิดศักยภาพมากที่สุด และส่งเสริมเกษตรปลอดสารเคมี เพิ่มผลผลิตสินค้าจากชุมชนสู่ต่างประเทศ ได้แก่ กลุ่มกล้วยหอมทอง พ.ศ. 2547 - 2548 ปรับปรุงคุณภาพดินในการปลูกกล้วยหอมทอง ให้มีลักษณะ ขนาดตามต้องการ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากขึ้น และพ.ศ. 2548 - ปัจจุบัน หมู่บ้านคลองเรือ หลักเหล็ก หลางตาง และห้วยค้อ ได้หยุดการแผ้วถางป่าอย่างเด็ดขาด สมาชิกในหมู่บ้านทุกคนมีความเข้าใจในวัตถุประสงค์ของโครงการ ให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมด้วยดี มีการจัดพื้นที่ทำกินกับเขตป่าอนุรักษ์อย่างชัดเจน ลักษณะการเก็บผักป่าเปลี่ยนไปไม่ทำลายคันผัก เมื่อเวลาผ่านไปช่วงหนึ่งผักก็สามารถเจริญเติบโตและเก็บได้อีก และหันมาพัฒนาพื้นที่ที่ทำกินที่มีอยู่แต่ละครอบครัวให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการใช้ประโยชน์จากที่ดิน

ภายใต้การทำเกษตรตามทฤษฎีเกษตร 4 ชั้น ที่มีการปลูกพืชผสมผสานระหว่างพืชที่มีความสูงแตกต่างกันในพื้นที่เดียวกันแบบสวนพ้อเท้า ถือเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งในเรื่องการจัดการชุมชนและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยอดเยี่ยม นอกจากนี้ ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ จัดงานกินฟรี และห้องแก่งศึกษาระบบนิเวศทุกปี

3.1.4 สภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ

สภาพภูมิประเทศ

ลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพ เป็นสันคาบสมุทรมาลายู น้ำไหลไปลงอ่าวไทย (แม่น้ำหลังสวน) ภูเขาสลับกับที่ราบขนาดเล็กเชิงเขา มีลำธารสั้น ๆ จากภูเขาผ่านที่ราบขนาดเล็ก

ลักษณะดินเป็นดินชุดหมายเลข 62 เป็นดินบนภูเขาสูงมีการทำการเกษตรอย่างขาดการอนุรักษ์ดิน จึงเกิด Erosion ได้ง่ายมาก จากการเกิดพายุซัดทำให้เกิด Land Slide จำนวนมาก

สภาพป่าเป็นป่าดิบชื้น มีพันธุ์ไม้แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ ไม้ยืนต้น ได้แก่ กระท้อน กระจ่าง ขาง ยุง ตะเคียนต่าง ๆ ไช้เขียว อินทนิล ตะแบก นากบุด พิกุลป่า เสียดช่อ แหระ พันจำ มังคาล หลุมพอ จำปา เลือดควาย ช้างแหก ทุเรียนป่า บริแวง อบเชย มังคะ เงาะป่า เนียงนก หวี หว่าเขา ส้าน ดินเบ็ด ขนุนป่า คงจิง สังเกียด และ สังโด้ง ไม้พุ่ม ได้แก่ แซะ, ขอบป่า ไม้ชนิดต่าง ๆ ไม้วงศ์ปาล์ม สำหรับไม้พื้นล่าง ได้แก่ หวาย ระกำ สมุนไพรมากมาย วังศ์ข่า และวงศ์ปาล์ม

ลักษณะทางธรณีวิทยา มีแร่ดีบุก วุลแฟรม เป็นจำนวนมากลักษณะหินเป็นหินซุก

ลักษณะการตั้งชุมชน ชุมชนต่าง ๆ วางตัวอยู่ริมสายน้ำที่เป็น คลอง ห้วย เขตที่ทำกินด้านหนึ่งจดห้วยแล้วทอดค้วยาวสู่สันเขา บางหมู่บ้านแผ้วถางจนถึงสันเขา บางหมู่บ้านถึงครึ่งภูเขา ขึ้นอยู่กับระดับความลาดชัน และลักษณะดินของภูเขานั้น ๆ แต่เนื่องจากภูเขาส่วนใหญ่เป็นภูเขาหินจึงสามารถใช้ปลูกพืชได้อย่างดี จึงทำให้การบุกเบิกเกิดขึ้นได้เสมอ บางชุมชนมีพื้นที่ป่าล้อมรอบ เนื่องจากตามเส้นทางสายน้ำมีน้ำตกกันอยู่ และรอบ ๆ มีความลาดชันสูง เช่น บ้านคลองเรือ หลักเหล็ก หลางดาง ห้วยค้อ บางนาว บกแบก

สภาพภูมิอากาศ

สภาพภูมิอากาศของชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ โดยทั่วไปฝนตกมาก ปริมาณน้ำท่า ประมาณปีละ 2,230.69 ล้านลูกบาศก์เมตร ปริมาณน้ำฝน มากกว่า 4,000 มม. ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้มี ฤดูกาล 2 ฤดู ซึ่ง ชาวบ้านเรียกว่า ฝนแปด แดดสี่ คือ

ฤดูร้อน เริ่มประมาณเดือน มกราคม – เมษายน ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งพัดผ่านอ่าวไทย มาสู่ทะเลตะวันตก เนื่องจากพื้นที่เป็นภูเขามาก ดังนั้น ฝนจึงตกไม่มาก

ฤดูฝน เริ่มประมาณเดือนพฤษภาคม – ธันวาคม ช่วงนี้ได้รับอิทธิพลจาก ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งพัดผ่านทะเล ฝั่งตะวันตก ตลอดแนว ทำให้อากาศมีความชื้นสูง ฝนตกชุก

3.1.5 วัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อ

วัฒนธรรมประเพณี

เนื่องจากผู้ที่เข้ามาอาศัยในชุมชนหมู่บ้านกลางดง หลักหลักคลองเรือและห้วยค้อ มาจากต่างถิ่นหลากหลายทั้งภาคใต้ ภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อีกทั้งแต่ละภาคมาจากหลายจังหวัด ประกอบกับการนับถือศาสนา มีทั้งพุทธ อิสลาม และคริสต์ จึงทำให้มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ดังนั้น ประเพณีที่เป็นสากล เช่น กิจกรรมวันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา ฯลฯ สำหรับประเพณีที่ชุมชนจัดขึ้นเพื่อเป็นศูนย์รวมชุมชน ได้แก่

1. ประเพณีขอฝน กระทำโดยกรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้าน จะมาบนบานขอฝนจากศาลเจ้าของหมู่บ้าน เมื่อฝนตกแต่ละครอบครัวจะนำ เหล้า ไก่ รูปเทียน และผลไม้ต่าง ๆ จากสวนตนเอง มาถวาย เมื่อเสร็จจากพิธีก็นำอาหารมาแจกจ่ายรับประทานกัน พิธีนี้จะกระทำในช่วงเดือน 6 ขึ้น 2 ค่ำ หรือ 3 ค่ำ เนื่องจาก เป็นช่วงที่แล้งที่สุด การที่ชาวบ้านได้มารวมกลุ่มกัน ได้ทานอาหารด้วยกัน ทำให้มีการพูดคุยกัน และจะทราบว่าในหมู่บ้านเกิดเหตุการณ์อะไรบ้าง ป่าตรงไหนถูกบุกรุก และเกิดปัญหาอะไรสามารถพูดคุยและแสดงความคิดเห็นกัน ประเพณีนี้จะช่วยให้การส่งข่าวสารรวดเร็วขึ้น (นายเกรียงไกร เสรีพงษ์, สัมภาษณ์)

2. สภากาแฟ

เป็นกิจกรรมที่ สมาชิกในชุมชน นำกาแฟมาบริจาค ถ้าบ้านใด ไม่ปลูกกาแฟก็บริจาคเป็นเงิน ประเพณีนี้จะจัดที่เวทีชาวบ้าน จะทำทุกปี ช่วง มกราคม - กุมภาพันธ์ เนื่องจากช่วงนั้นเป็นฤดูเก็บกาแฟ เมื่อรวบรวมกาแฟได้แล้ว กรรมการหมู่บ้านจะรวบรวมนำไปขาย เงินที่ได้ส่วนหนึ่งไปช่วยเหลือนักเรียนคันน้ำ ส่วนหนึ่งใช้สำหรับปรับปรุงสาธารณูปโภคหมู่บ้าน ส่วนหนึ่งนำไปใช้กิจกรรมการอนุรักษ์ป่า (นายพลอย สมัครสี, สัมภาษณ์)

3. พิธีขอป่า เป็นพิธีกรรมที่ชุมชนทำขึ้นเมื่อมีการ ไปตัดต้นไม้ สำหรับปลูกเรือนหรือที่ทำกิน โดยนำอาหารคาวหวานมาเช่น ไห้วเจ้าป่าเจ้าเขา แล้วขอ อนุญาตตัดต้นไม้ เมื่อตัดเสร็จ ตัดสถานที่ใด ผู้ตัดต้องนำมาปลูกเพิ่มสองเท่าที่ตัด (นาย พูนสิน ใจสว่าง, สัมภาษณ์)

4. ประเพณีงานปิดเมืองกินฟรี

งานประเพณีปิดเมืองกินฟรี เป็นประเพณีที่ทำในช่วงหน้าฝน เป็นการเปิดโอกาสให้บุคคลภายนอกเข้ามารับทราบกิจกรรมการดำเนินงานของชุมชน ถือว่า เป็นการเผยแพร่เกี่ยวกับวิธีการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำให้สังคมรับทราบและเพื่อสร้างจิตสำนึก และเครือข่ายต่อไป สำหรับกิจกรรม ชุมชนหมู่บ้านคลองเรือ หลักเหล็ก หลางคาง และ ห้วยค้อ จะจัดเตรียมขุมของหมู่บ้าน และนำผลไม้ พืช ผัก จากสวน และอาหารที่ทำจาก ของพื้นบ้าน มาจัดไว้ทำไว้ สำหรับผู้ร่วมงานจะได้ลองแก่งฟรี เส้นทางจะผ่าน หมู่บ้านทั้งหมด เมื่อลองแก่งถึงหมู่บ้านไหน สามารถแวะชมและชิมอาหารของหมู่บ้าน นั้นได้ นอกจากนี้ชุมชนในหมู่บ้านยังนำเสนอกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำ เช่น การทำเกษตร 4 ชั้น การทำประปาภูเขา และอธิบายจุดแรกน้ำ ให้ผู้มาร่วมงานได้รับรู้ถึงความสำคัญ ของป่าต้นน้ำ จากการจัดงานพบว่าผลผลิต อาหารที่ชุมชนจัดไว้เพียงพอต่อการต้อนรับ ผู้มาท่องเที่ยวได้รับประทานจนอิ่ม (นายประนม กนดี, สัมภาษณ์)

4. วันน้ำค เป็นวันที่จัดให้มีตลาดน้ำขึ้นเพื่อชุมชนจะได้ซื้อขาย หรือแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตรที่ผลิตได้ในท้องถิ่นนั้นๆ โดยกำหนดสถานที่ หมุนเวียนกันไป นอกจากนี้แล้วยังใช้เป็นวันนัดหมายพบปะกันแทนการใช้ปฏิทิน สำหรับชี้แจงข้อราชการ หรือกิจกรรมพัฒนาท้องถิ่นต่างๆ

5. วันว่าง เป็นวันที่ตรงกับวันสงกรานต์ของภาคอื่น ๆ แต่การ ปฏิบัติจะแตกต่างกันโดยตลอดระยะเวลาวันว่าง ทุกครัวเรือนจะหยุดทำมาหากิน ไม่ค่า ว่าร้ายใคร ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ดูแลบ้านเรือนของตนให้สะอาด รักษาอารมณ์ให้แจ่มใส แสดงกตเวทิต่อผู้ใหญ่ด้วยการรดน้ำคำหัว และตักบาตรฟังธรรม

6. กินงาน กินวาน ข้าวหม้อแกงหม้อ เป็นวัฒนธรรมการทิ้งพาของ ชาวใต้โดยใช้ธรรมเนียมการกินเป็นตัวชักนำให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจกันช่วยเหลือ

เกื้อกูลกันในงานที่แต่ละครอบครัวไม่สามารถทำได้ เช่น งานศพ งานบวช เกี่ยวข้าว ทอดกฐิน และทอดผ้าป่า

ความเชื่อ

1. ชุมชนเชื่อว่า การตัดต้นไม้ใหญ่ เป็นการลบหลู่เทพารักษ์ (นายมนัส คล้ายรุ่ง , สัมภาษณ์)
2. ทุกหมู่บ้านจะสร้างศาลเจ้าของหมู่บ้าน เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจ เมื่อสมาชิกออกจากหมู่บ้าน ต้องมาบอกกล่าว นอกจากนี้คนในชุมชนไม่กล้าทำผิด ไม่กล้าโกหก หรือไม่กล้าไปตัดต้นไม้ เนื่องจากเกรงกลัวศาลเจ้าของหมู่บ้าน (นายชิน สุขแจ่ม , สัมภาษณ์)
3. ชาวบ้านใช้วิธีการดูรอยเท้าสัตว์ เพื่อเป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงการบุกรุกป่าหากมีรอยเท้าสัตว์พื้นที่ใดของป่ามาก แสดงว่า อีกด้านหนึ่งของป่ามีผู้บุกรุกเพื่อล่าสัตว์ เพราะ หากมีผู้บุกรุก สัตว์ป่าจะหนีไปอยู่อีกฟากหนึ่งของป่า วิธีการนี้ชาวบ้านใช้ในการจับตัวผู้บุกรุกป่า (นายสมชัย สุวรรณมณี , สัมภาษณ์)
4. นายวิชัย แซ่เลี้ยว กล่าวไว้ว่า เสียงร้องของสัตว์ บ่งบอกเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น เสียงชะนีร้อง หมายถึงฝนกำลังจะตก และนอกจากนี้หากสัตว์เรียกถี่ผิดปกติ แสดงว่ามีผู้บุกรุกป่า (นายวิชัย แซ่เลี้ยว , สัมภาษณ์)
5. ชาวบ้านมีความเชื่อว่า หากใครปลูกเห็ดปลวกไม่ขึ้น ถือว่าเป็นคนตระหนี่ ซึ่งเป็นกลยุทธ์เพื่อให้ชาวบ้านช่วยเหลือกัน เป็นการสร้างลักษณะในเรื่องความร่วมมือร่วมใจ รวมถึงส่งผลต่อความร่วมมือในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำด้วย (นางอมร ใจสว่าง , สัมภาษณ์)
6. ชาวบ้านเชื่อว่า ใครปลูกต้นไม้ไม่ขึ้น แสดงว่ามีร้อน เคยทำความผิดเกี่ยวกับต้นไม้ ป่าไว้ จะต้องทำความดีเป็นการลบล้างโคขคูแลป่า ไม่ให้ผู้ไม่หวังดีบุกรุก (นายเจริญพร ฤทธิพัฒน์ , สัมภาษณ์)
7. ชาวบ้านเชื่อว่า การปลูกต้นไม้ในบริเวณบ้านต้องเลือกปลูกเฉพาะไม้ที่เป็นมงคลและปลูกให้ถูกทิศทางโดยมีประโชชน์แฝงไว้เพื่อให้เกิดความร่มเย็นทั้งกายใจ

ส่วนที่ห้ามปลูกในบริเวณบ้าน เป็นพวกไม้ใหญ่ที่แผ่กิ่งก้านสาขามาก หรือชื่อไม่เป็นมงคล เช่น เต่าร้าง ความเชื่อนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยความรู้ประสบการณ์เกี่ยวกับการโคจรของดวงอาทิตย์ทิศทางของลมมรสุม ความหนักเบาของฝน ซึ่งจะแตกต่างกันไปในแต่ละวัน รวมถึงความเข้าใจธรรมชาติของต้นไม้ในแต่ละพันธุ์ด้วย

8. การปลูกสร้างบ้านเรือน ชาวบ้านนิยมแผ้วถางพื้นที่บริเวณบ้านให้เตียนเรียบจนเห็นเป็นพื้นทรายขาวสะอาด มีเหตุผลด้านสภาพแวดล้อมคือ การเดินเข้าออกสะดวก ปลอดภัยจากสัตว์ร้าย เช่น งู ตะขาบ แมงป่อง ที่มีอยู่อย่างชุกชุม บ้านเรือนมีหลังคาเตี้ยลาดชัน ยกพื้นสูง และไม้ฝางเสาลงดิน แต่จะวางอยู่บนดินเสาที่เป็นก้อนหิน ไม้เนื้อแข็ง หรือ แท่งซีเมนต์หล่อ เนื่องจากฝนตกชุก ทำให้ดินอ่อนตัว โอกาสที่เสาจะทรุดตัวมีได้มาก นอกจากนี้แล้วยังเป็นการป้องกันปลวกและเชื้อรากัดกิน ไม่ปลูกบ้านขวางตะวัน นิยมปลูกหันหน้าไปในแนวเหนือใต้ เพื่อหลบแสงแดดที่จะส่องเข้าบ้าน อุบายในการครองชีพ

3.1.6 การศึกษาของชุมชน

การศึกษาของชุมชนทุกหมู่บ้านมีการศึกษาน้อย เนื่องจาก เป็นหมู่บ้านเกษตรกรรมในพื้นที่สูง ครอบครัวส่วนใหญ่ที่อพยพเข้ามาในระยะแรก ๆ เป็นกลุ่มคนที่ค่อยโอกาสทางสังคม มุ่งที่จะประกอบอาชีพเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวเพื่อความอยู่รอด มากกว่าการให้ความสำคัญกับการศึกษา ประกอบกับพื้นที่เป็นหมู่บ้านกันดาร สภาพความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตทางการศึกษาของชุมชนยังไม่เอื้ออำนวย สถานศึกษา มีเพียงโรงเรียนเล็ก ๆ ดังเช่น หมู่บ้านคลองเรือ มีโรงเรียน 1 แห่ง การศึกษาจบชั้น ป.4 มากที่สุด จำนวน 29 คนคิดเป็น 56 % รองลงมาระดับป. 6 จำนวน 12 คน คิดเป็น 23 % ระดับม.3 จำนวน 5 คน คิดเป็น 10 % และจบม.6 มีจำนวน 1คน คิดเป็น 1 % (นายมนัส คล้ายรุ่ง, สัมภาษณ์) หมู่บ้านหลักเหล็ก ไม่มีโรงเรียน ระดับการศึกษาของคนในหมู่บ้าน จบชั้น ป.6 จำนวน 13 คน คิดเป็น 42 % รองลงมา ระดับป.4 จำนวน 11 คน คิดเป็น 35% สูงกว่าม.6 จำนวน 4 คน คิดเป็น 13 % จบชั้น ม. 6 จำนวน 2 คน

คิดเป็น 6.45% และจบชั้นม.3จำนวน 1 คน คิดเป็น 3% (นายสาธิตต์ ภูตาเพริศ, สัมภาษณ์) หมู่บ้านกลางตาง มีโรงเรียน 1 แห่ง ระดับการศึกษา จบชั้น ป.4 จำนวน 28 คน คิดเป็น 43 % ป.6 จำนวน 19 คน คิดเป็น 29 % ม.6 จำนวน 7 คน คิดเป็น 11% และน้อยที่สุดจบชั้น ม.3 คิดเป็น 8% (นายสง่า แดงบาง , สัมภาษณ์) และหมู่บ้านห้วยค้อ ไม่มีโรงเรียน ระดับการศึกษา จบชั้นป.4 จำนวน 29 คน คิดเป็น 44 % ป.6 จำนวน 21 คน คิดเป็น 32 % ม.6 จำนวน 6 คน คิดเป็น 9% และ ม.3 จำนวน 4 คน คิดเป็น 6 % (ประชุมกลุ่มย่อย)

3.1.7 อาชีพและรายได้

ครอบครัวส่วนใหญ่ในหมู่บ้านคลองเรือ หลางตาง ห้วยค้อ และหลักเหล็ก มีรายได้จากการเกษตรเป็นหลัก มีบางครอบครัวที่มีรายได้เสริม แต่เนื่องจากสภาพความกันดารของพื้นที่ทำให้ลักษณะการประกอบอาชีพของคนในหมู่บ้านคือ อาศัยปัจจัยทางธรรมชาติ ประกอบกับสภาพอากาศที่ไม่แน่นอน การนำน้ำมาใช้มีความลำบากเนื่องจากพื้นที่ลาดชัน และการเอารัดเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลางและพืชที่สร้างรายได้หลักให้กับครอบครัว เช่น กาแฟ จะต้องรอถึงฤดูเก็บเกี่ยว ครอบครัวจึงเกิดรายได้ ดังนั้นตลอดทั้งปีพบว่าครอบครัวส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ยต่อปีไม่สูงนัก ดังเช่น รายได้เฉลี่ยต่อปีของหมู่บ้านคลองเรือ หลักเหล็ก หลางตางและห้วยค้อ รายได้ น้อยกว่า 20,000บาท/ครอบครัว/ปีทำให้รายจ่ายไม่เพียงพอในการดำรงชีพปกติประจำวัน ดังนั้นต้องไปกู้ยืมเงินเพื่อให้สภาพการเงินคล่อง แต่ผลที่เกิดขึ้นคือแต่ละครอบครัวมีหนี้สินมากขึ้น พบว่าครอบครัวส่วนใหญ่ร้อยละ 66.6 มีหนี้สินมากกว่า 60,000 บาท แหล่งที่มาของหนี้สินคือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (นายชิน สุขแจ่ม , นายสุชาติ กงสุทธิ์ , นายมี สะเสารัมย์, สัมภาษณ์) บุคคลภายนอกที่คิดดอกเบี้ยสูง ต่อมาเมื่อได้รับการส่งเสริมตามโครงการคนอยู่- ปลอดภัย การทำการเกษตรเปลี่ยนไป ในลักษณะปลูกพืชผสมผสานในรูปแบบสวนพุ่มเงาเป็นการทำเกษตรเชิงอนุรักษ์ ตามทฤษฎีเกษตร 4 ชั้น นอกจากนี้ชุมชนยังนำพันธุ์พืชชนิดอื่นมาปลูกผสมผสานมากขึ้น ทำให้มีรายได้ตลอด

ทั้งปี และมีระบบน้ำประปาที่ชุมชนคิดขึ้น เพื่อนำน้ำมาใช้ตลอดทั้งปี ทำให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น เช่น หมู่บ้านคลองเรือ มีรายได้ 85,000 บาท/ครอบครัว/ปี หลักเหล็ก รายได้เฉลี่ยต่อครอบครัว 90,000 บาท /ครอบครัว/ปี ห้วยค้อ รายได้เฉลี่ยต่อครอบครัว 81,309 บาท/ปี และ หลางตาง รายได้เฉลี่ยต่อครอบครัว 52,311 บาท/ครอบครัว/ปี (ประชุมกลุ่มย่อย)

3.1.8 กิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำพะโต๊ะ

1. จัดตั้งองค์กรชาวบ้านเรียกว่าคณะกรรมการ โครงการคนอยู่ – ป่ายัง และก่อสร้างเวทีชาวบ้าน

คณะกรรมการหมู่บ้าน ได้รับการคัดเลือกจากกลุ่มบ้านต่าง ๆ ทำหน้าที่ในการตรวจสอบดูแลความเรียบร้อยในด้านต่าง ๆ และที่สำคัญคือพิจารณาข้อร้องเรียนหรือปัญหาที่เกิดขึ้น มีความบริสุทธิ์ยุติธรรม อยู่ในกรอบของกติกาชุมชน ซึ่งดำเนินการประชุมอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง

ประโยชน์ของคณะกรรมการหมู่บ้าน

1. เป็นตัวแทนชุมชนแต่ละกลุ่มบ้านพิจารณาเรื่องราวต่าง ๆ ในที่ประชุม
2. นำเรื่องราวหรือโครงการต่าง ๆ เสนอเพื่อดำเนินการที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน
3. สามารถนำทรัพยากรไปใช้อย่างเกิดประโยชน์สูงสุด และยั่งยืน
4. รูปแบบการปกครองเกิดประโยชน์แก่หมู่บ้านใกล้เคียง
5. สามารถสร้างความเสมอภาคในชุมชนด้วยกัน
6. นำปัญหามาแปรเป็นกิจกรรมเพื่อสร้างสรรค์ชุมชน
7. ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ เพราะเป็นการปกครองแบบคณะกรรมการซึ่งไม่ยึดติดกับผู้นำคนใด

2. ตั้งกติกาชุมชนในการจัดการชุมชนและทรัพยากรป่าไม้ทั้งร่วมกับคณะกรรมการดูแลจัดการให้เป็นไปตามกติกา

คณะกรรมการหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านได้มาประชุมที่เวทีชาวบ้าน เพื่อช่วยกันคิดและร่างกติกาชุมชนขึ้น กติกาชุมชนฉบับแรก มีความบกพร่องในเรื่องข้อความที่เขียนไม่ครอบคลุม ทำให้ผู้ปฏิบัติบางคนสามารถหลีกเลี่ยงกฎระเบียบนี้ได้ ดังนั้น จึงมีการปรับปรุงใหม่จนกระทั่งปัจจุบัน

3. สํารวจข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม

ในการสำรวจข้อมูลเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม กระทำโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่ง 1 ปีต้องรายงานมาที่หน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโค๊ะ ซึ่งข้อมูลทั้งหลายได้มาจากชาวบ้าน ข้อมูลที่ได้หน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำร่วมกับชุมชนจะนำมาพูดคุยแสดงความคิดเห็นในการประชุมใหญ่ที่หน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโค๊ะเพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาและพัฒนาต่อไป (รุ่งโรจน์ ไหมซ้อน , สัมภาษณ์)

4. จัดการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ในพื้นที่หมู่บ้านคลองเรือจัดให้เป็นพื้นที่ทำกิน เดิมเคยเป็นป่าถูกแผ้วถางกลายเป็นป่าเสื่อมโทรม และเป็นพื้นที่การเกษตร แต่ในสถานการณ์ยังเป็นป่าตามกฎหมายและอยู่บริเวณต้นน้ำ ลำธาร จึงต้องหาทางทำให้พื้นที่เกษตรดังกล่าวมีสภาพใกล้เคียงป่าธรรมชาติที่สุด โดยได้นำเอาความรู้จากรูปแบบสวน โบราณในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคใต้ เช่น บ้านคีรีวงศ์ อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช บ้านแหลมทราย อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร บ้านลำโน อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง บ้านนายพรน หมักหลี่ อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา และสวนเกษตรสมัยก่อนของภาคใต้ ซึ่งมีการปลูกพืชหลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน และกำหนดระดับชั้นของพืช ดูจากระดับยอด 5 ระดับ คือ เรือนยอดระดับบนสุด เปรียบกับหิี เรือนยอดระดับสอง ทุเรียน สะตอ ขางพารา เรือนยอดระดับ 3 เนียง ลางสาด มังคุด ลองกอง เรือนยอดระดับ 4 ระกำ สละ กล้วย มะม่วง กาแฟ เรือนยอดระดับ 5 พืชประเภทผักสวนครัว ลงปฏิบัติในพื้นที่ ที่เป็นสวนกาแฟเดิมของชาวบ้าน โดยวิธีการดังนี้

1. สร้างความเข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับสวนโบราณ โดยการให้ความรู้พาไปศึกษาดูงาน
2. คิดค้นหาวิธีการและแนวทางในการจัดชั้นความสูงของต้นไม้แต่ละชนิด และตำแหน่งที่ตั้ง

3. ส่งเสริมให้ลงมือทำและปฏิบัติจริง

4. นำเสนอสิ่งที่ทำอยู่ให้สังคมภายนอกยอมรับ

วิธีการปฏิบัติ ให้ผู้ที่ต้องการทำมากที่สุดก่อนโดยจัดทำเป็นแปลงสาริต โดยศึกษาลักษณะชั้นความสูงของพืช ลักษณะการเจริญเติบโต โดยแบ่งเป็นชั้นลักษณะของเกษตร 4 ชั้น ดังนี้

1. ชั้นบน มีสะตอ, หมากร, มะพร้าว, ทุเรียน, ไม้ใช้สอยต่าง ๆ
2. ชั้นกลาง มี มังคุด, ตางสาคร, ลองกอง, จำปาตะ
3. ชั้นล่าง มี กาแฟ, ผักเห็ดขิง, พริก, มะเขือ

โดยการจัดการตำแหน่งที่ปลูกของไม้แต่ละชนิดให้เหมาะสม โดยใช้การศึกษาองค์ประกอบความต้องการของธาตุ โดยในพื้นที่หนึ่ง ๆ ต้องมีพันธุ์พืช 200 ต้น ซึ่งเราจะได้ประโยชน์ทั้ง 2 ทาง คือ ทางตรง ได้แก่ ผลผลิตทางการเกษตรโดยตรง และทางอ้อม ได้แก่ ความหลากหลายทางระบบนิเวศ ซึ่งต่อไปจะกลายเป็นสวนเกษตรที่มีลักษณะเป็นป่ามากขึ้น

ประโยชน์

1. ชาวบ้านมีพื้นที่ทำกินที่แน่นอนและชัดเจน มีรายได้เพิ่มขึ้น
2. สามารถแก้ปัญหาการบุกรุกแผ้วถางป่าได้ระดับหนึ่ง
3. มุ่งจัดการป่าเพื่อการอนุรักษ์ด้วยการสร้างป่าวิถีใหม่ให้เหมือน

ป่าธรรมชาติ

3. เกิดแนวร่วมและพลังมวลชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่ถาวรยิ่งขึ้น

ความก้าวหน้า สามารถประเมินผลได้ว่าตั้งแต่เริ่มทำโครงการฯ นี้ขึ้นมาพื้นที่ป่าไม้ถูกแผ้วถางลดลงและเกือบจะไม่มีให้เห็นเลย และสามารถทำให้พื้นที่เกษตรของชาวบ้านทั้งหมดบ้านกลายเป็นเกษตร 4 ชั้น มีลักษณะโครงสร้างใกล้เคียงกับ

ป่าธรรมชาติ และชุมชนหมู่บ้านคลองเรือได้ขยายผลให้กับหมู่บ้านหลักเหล็ก หลางคาง และห้วยค้อ ซึ่งลักษณะการปลูกพืชเป็นแบบชนิดเดียวกัน แต่พันธุ์พืชและจำนวนต่างกัน

5. ส่งเสริมคุณภาพชีวิตทั้งด้านการศึกษา โครงสร้างพื้นฐาน วัฒนธรรม เช่นการตั้งโรงเรียนโครงการที่พักเด็ก จัดหลักสูตรเพื่ออบรมเยาวชน

นักเรียนต้นน้ำพะโต๊ะ เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 25 สิงหาคม 2536 ปีแรกมีเด็กชายหญิงรวม 7 คน สืบเนื่องจากหมู่บ้านกลางป่าต้นน้ำหลายแห่งไม่มีโรงเรียน แต่เด็กที่อยู่ในวัยเรียนจำนวนมาก อาจจะต้องจมชีวิตกับความมืดมิดกลางป่าลึก เพราะไม่มีโรงเรียนที่จะเล่าเรียน รวากับถูกทอดทิ้งทางการศึกษา บางรายอยากจะเล่าเรียน ให้มีการศึกษาเหมือนกับคนอื่น ๆ ที่อยู่ในเมือง ก็สร้างความปลอดภัยให้กับเด็กและพ่อแม่ของเด็กเป็นอย่างมากในการเดินทางไปโรงเรียนแต่ละครั้ง เพราะโรงเรียนอยู่ไกล และมีความยากจนเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว

หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ ทนเห็นภาพและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเหล่านั้นไม่ได้ จึงได้ปรึกษากับผู้ปกครองของเด็กเหล่านั้น เพื่อหาแนวทางให้กับบุตรหลานของตน ได้เรียนหนังสือ จึงได้สร้างที่พักเด็กนักเรียนต้นน้ำขึ้น เมื่อเดือนสิงหาคม 2536 และนักศึกษารวมศาสตร์ได้สร้างเพิ่มเติมเมื่อเดือนกันยายน 2540 เป็นบ้านพัก 2 ชั้น แล้วรับสมัครเด็กที่อยู่ในโครงการคนอยู่-ป่ายัง และเด็กที่อยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำที่เดือดร้อนจริง ๆ มาพัก และส่งให้เล่าเรียนในสถานศึกษาของตำบลราชกรูด อ.เมือง จ.ระนอง โดยจัดรถรับ-ส่ง รวมทั้งจัดหาอาหารให้ ซึ่งทั้งหมดนี้อยู่ในความดูแลของหน่วยฯ คาดว่าเด็กนักเรียนต้นน้ำเหล่านี้จะมีโอกาสมากกว่าเด็กอื่น ๆ หลายคน เพราะหน่วยฯ ได้ให้ความรู้โดยการปฏิบัติจริง เรียนรู้และช่วยกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ มอบงานให้รับผิดชอบ มีการสอนเสริมจากเจ้าหน้าที่หน่วยฯ ในภาคกลางคืน ทั้งยังเห็นการทำงานของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในด้านต่าง ๆ โดยตลอดอีกด้วย การซึมซับแต่สิ่งที่ดี นาน ๆ เข้าเด็กก็จะเป็นคนดี มีความรับผิดชอบต่อตัวเองและสังคมในที่สุด จนปัจจุบันมีเด็กนักเรียนต้นน้ำรวม 8 คน เป็นชาย 2 คน หญิง 6 คน และมีแนวโน้มว่าที่พักเด็กนักเรียน

ต้นน้ำจะมีนักเรียนเพิ่มมากขึ้นทุกปี และหน่วยๆ จะยังต้องรับภาระเหล่านี้ต่อไปอย่างไม่อาจปฏิเสธได้ เช่นกัน (งามรัก งามทอง , สัมภาษณ์)

นักเรียนเหล่านี้ได้เรียนรู้จากสภาพจริง ในแต่ละสัปดาห์นักเรียนจะออกไปศึกษา เรียนรู้สิ่งที่มีอยู่ในชุมชน เรียนรู้ถึงวิธีการอนุรักษ์ป่า การทำเกษตรที่สูง ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีส่วนร่วมในการปลูกป่าและทำกิจกรรมของชุมชน

โรงเรียนต้นน้ำบ้านกลางตาง ตั้งอยู่ในกลุ่มบ้านกลางตาง ม.19 อ.พะโต๊ะ จ.ชุมพร หมู่บ้านกลางตางเป็นหมู่บ้านที่อยู่กลางป่า สภาพภูมิประเทศ มีภูเขาป่าไม้ล้อมรอบ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร มีประชากรอาศัยอยู่มาก ถนนเป็นดินแดงขรุขระ เขา ระยะทางจาก อ.พะโต๊ะ จนสุดทางในหมู่บ้านถึง 11 กิโลเมตร ในฤดูฝนถนนไม่สามารถใช้การได้ ต้องเดินทางโดยทางเรือหางยาวเพียงอย่างเดียว

หน่วยจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ ได้จัดทำแบบสอบถามข้อมูลในหมู่บ้าน ผลการสำรวจเรื่องความต้องการหมู่บ้าน อันดับที่ 1 ถนน 2. โรงเรียน 3. ไฟฟ้า คณะกรรมการหมู่บ้านและหน่วยจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ จึงได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา และหาทางแก้ไขปัญหาในสิ่งที่เกิดความพร้อมเหมาะสมในทุก ๆ ด้าน จึงหยิบยกปัญหาเรื่องของการขาดการศึกษาของเยาวชนของประเทศชาติในป่า ซึ่งกำลังจะเติบโตขึ้นมาอย่างขาดสำนึก ขาดความรู้ และขาดความรับผิดชอบต่อสังคมในอนาคตขึ้นมา

โรงเรียนต้นน้ำกลางตาง เป็นห้องเรียนที่แยกมาจาก โรงเรียนบ้านโน หยาน เป็นอาคารเรียนชั้นเดียว ทำด้วยไม้ จัดสร้างร่วมกับนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ชมรมค่ายเศรษฐศาสตร์ เปิดการเรียนการสอนในปีการศึกษา 2540 ปัจจุบันมีเด็กนักเรียน รวม ชาย - หญิง 37 คน ตั้งแต่ชั้นอนุบาล 1 - ป.3 มีห้องเรียน 3 ห้องใน 1 อาคารเรียน

บ้านพักครู จัดสร้างโดยเทคโนโลยี พระจอมเกล้าวิทยาเขตบางมด ร่วมกับชาวบ้านกลางตางและหน่วยจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ ใช้เป็นบ้านพักครู จำนวน 2 ห้องนอน 1 ห้องน้ำ

ครูอาสา ปัญญาชนที่เสียสละเข้าสอนหนังสือให้เด็ก ๆ กลางป่า โดยได้รับเงินเดือนจากหน่วยจัดการต้นน้ำพะโต๊ะเพียงน้อยนิด เมื่อเทียบกับการศึกษาของคณะครูอาสาที่จบมา ได้แก่

1. นายละมุด เป็นชัย วิทยาลัยศิลปนครศรีธรรมราช
2. นางสาวศุภราภรณ์ อัฐกอ ม.ธุรกิจบัณฑิต-บัณฑิตอาสา
ม.ธรรมศาสตร์
3. นายปกรณ์ ใจเพชร มหาวิทยาลัยศรีปทุม
4. นางสาวนิตยา ชูแนม วิทยาลัยเทคนิคชุมพร
5. นางสาวไพลิน หลอดคำ การศึกษานอกโรงเรียน ม.3
6. นายพิทักษ์ ธนศถาวรกุล สถาบันราชภัฏสุราษฎร์ธานี

ประโยชน์ของโรงเรียนต้นน้ำ เด็กนักเรียนสามารถเรียนหนังสือตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ และสามารถเรียนรู้จากสภาพจริง ในแต่ละสัปดาห์ให้นักเรียนเรียนรู้สภาพ กิจกรรม ในชุมชนซึ่งส่งผลการเสริมสร้างจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำลำธารในหมู่บ้าน ให้กับผู้ปกครองและญาติพี่น้องของเด็กนักเรียน

ความก้าวหน้าในปีการศึกษา 2542 เดือนมีนาคม ได้ก่อสร้างอาคารเรียนเพิ่มเติม โดยความร่วมมือจากนักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เพื่อรองรับเด็กนักเรียนเพิ่มเติม และเปิดสอนในชั้น ป.4 เพิ่มขึ้นอีก (นายละมุด เป็นชัย , สัมภาษณ์)

6. การจัดอบรมหลักสูตรการศึกษาาระบบนิเวศต้นน้ำ/ และการใช้สถานที่อบรม สัมมนา ต่าง ๆ

การศึกษาาระบบนิเวศต้นน้ำ เป็นหลักสูตรที่หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะให้ความสำคัญ และจัดฝึกอบรมมาโดยต่อเนื่อง จนเป็นที่ยอมรับของสถานศึกษาต่าง ๆ โดยนำนักเรียนเข้ารับการฝึกอบรม และนับวันจะมากขึ้นเป็นลำดับ ทั้งนี้หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะร่วมกับชุมชนคลองเรือ หลักเหล็ก หลางตางและห้วยค้อ ได้จัดสร้างศาลานิวซีวัน ซึ่งหมายถึง “ ชีวิตใหม่ ” ไว้สำหรับจัด

ฝึกอบรมและเป็นที่พัก จุคนได้ประมาณ 300 คน โดยที่พักจะอยู่ชั้นบนของศาลา และศาลาแห่งนี้ถูกใช้เพื่อการอบรมตลอดทั้งปี หลักสูตรที่ใช้ในการฝึกอบรมส่วนใหญ่ คือ การศึกษาระบบนิเวศต้นน้ำ บางครั้งผสมผสานกับวิชาอื่น ๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับกลุ่มไหนมาอบรม เช่น โรงเรียนสวนศรีวิทยานำลูกเสือเนตรนารีมาเข้าค่าย หลักสูตรที่ใช้ จะเป็นหลักสูตรที่ปรับวิชาลูกเสือกับหลักสูตรของต้นน้ำ

แนวคิดในการจัดทำหลักสูตรอบรม ชุมชนเห็นว่าการฝึกอบรมที่ผ่านมาส่วนใหญ่ใช้หลักสูตรการฝึกอบรมที่มีการบรรยายเพียงอย่างเดียว ทำให้เยาวชนไม่มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและนำเสนอในประเด็นต่าง ๆ ชุมชนเห็นว่าเยาวชนควรได้รับความรู้และเรียนรู้จากพื้นที่จริง และพื้นที่ในการเรียนรู้เหมาะสมแก่การศึกษาและวิชาการที่เล็งเป็นบุคคลในชุมชนที่มีประสบการณ์จริง จึงได้ร่วมกันเขียนหลักสูตรวิชา “ การศึกษาระบบนิเวศต้นน้ำ ”

สิ่งสำคัญที่สุดของโครงการนี้ เพื่อต้องการให้เยาวชนมีส่วนร่วมในการศึกษาตลอดเวลาในการฝึกอบรม ให้เกิดความผูกพันด้านจิตใจระหว่างเยาวชนต่อเยาวชน เยาวชนกับชุมชน และเพื่อให้เยาวชนไปเผยแพร่และเป็นสื่อกลางในการสร้างความร่วมมือ ร่วมใจและจิตสำนึกที่ดีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเปิดโอกาสให้เยาวชนมีบทบาท มีส่วนร่วมในการเรียนรู้ในลักษณะกลุ่มย่อย ๆ แทนการฟังบรรยาย และได้บูรณาการภาพต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับจัดการลุ่มน้ำ ซึ่งมีเนื้อหาวิชาคือ ระบบนิเวศต้นน้ำ จุดแฉกน้ำ/ประปาภูเขา/ฝายต้นน้ำ เกษตร 4 ชั้น วิถีชีวิตชาวบ้านในป่าต้นน้ำ พรรณไม้และพืชสมุนไพร สมุนไพร ปรัชญาศาสนา และ การศึกษาด้านคุณธรรม และการผลิตสื่อเพื่อการอนุรักษ์

วิธีการจัดอบรม แบ่งกลุ่มผู้เข้าอบรมตามความพึงพอใจของผู้เข้าอบรม ให้มีจำนวนแต่ละกลุ่มที่ใกล้เคียงกัน ไม่จำกัด เพศ วัย แล้วจัดพี่เลี้ยงกลุ่มผู้มีความรู้ความชำนาญพื้นที่รับผิดชอบเป็นกลุ่มอย่างน้อยกลุ่มละ 2 คน บรรยายวิธีการศึกษาระบบนิเวศ จัดให้ผู้ศึกษาร่วมกับพี่เลี้ยงกลุ่มเดินไปศึกษาในพื้นที่เป็นกลุ่ม ๆ โดยการตั้งสมมติฐาน การทดลองและพิสูจน์ สัมมนาและอธิบายผลการศึกษาค้นคว้าตนเองแต่ละกลุ่มย่อย นำเสนอผลการศึกษาโดยใช้สื่อต่าง ๆ มีการสอบถามวัดความรู้ในช่วงเวลานำเสนออธิบายสรุปถึงผลการศึกษา ผูกใจให้เข้าใจสภาพจิตและธรรมชาติภายในด้วยวิธีการทาง

ศาสนาตลอดจนเปรียบเทียบการศึกษาระบบนิเวศตามหลักธรรมตามพุทธศาสนาและหลักวิทยาศาสตร์ และนำผลการศึกษาที่ได้มา จินตนาการผลิตสื่อ (ประชุมกลุ่มย่อย)

7. ประปาภูเขา

จากสภาพภูมิศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเป็นหมู่บ้านที่ราบเชิงเขาริมห้วยลำธาร ทุกหมู่บ้านจะถูกคอบล้อมด้วยภูเขา ที่เป็นภูเขาคินมีลำธารสายเล็ก ๆ ไหลลงมารวมที่ลำธารใหญ่ของหมู่บ้าน เนื่องจากการประกอบอาชีพเกษตรจึงต้องมีการใช้น้ำในกรรมวิธีต่าง ๆ เดิมชาวบ้านเคยใช้เครื่องสูบน้ำแต่เนื่องจากค่าใช้จ่ายสูง ชาวบ้านจึงหาวิธีการใหม่ในการนำน้ำมาใช้โดยไม่ต้องใช้พลังงานจากเครื่องจักร

ในอดีตชุมชนกลางดง หลักเหล็ก ห้วยค้อ และคลองเรือ ใช้ภูมิปัญญาในการนำน้ำจากที่สูงมาใช้ประโยชน์โดยการทำเป็นลำร่องคู หรือร่องเหมืองทำให้น้ำเกิดการไหลแรง มีพลังในการกัดเซาะหน้าดิน ซึ่งจะพบร่องรอยตามป่าบนภูเขาริมลำธารในที่สูง อยู่ทั่วไป เนื่องจากพื้นที่เป็นที่สูงต่ำสลับซับซ้อน การนำน้ำมาใช้ลักษณะนี้จึงไม่ได้ผล หลังจากการทำเหมืองแร่ประเภทต่าง ๆ หยุตลง เนื่องจากราคาแร่ถูก และปริมาณแร่น้อยลง ชาวบ้านจึงหันมาปลูกพืชไร่พืชสวน แต่การปลูกพืชต้องอาศัยน้ำทั้งอุปโภคและบริโภค จึงเกิดการคิดค้นประยุกต์วิธีการนำน้ำจากที่สูงมาใช้โดยต่อรางไม้ไผ่ผ่าซีก ลดหล่นลงมาถึงจุดที่ต้องการ แต่ได้ความดันและปริมาณน้ำที่ได้น้อยไม่เพียงพอสำหรับการเกษตร ไม่สามารถนำน้ำขึ้นสูงตามลักษณะภูมิประเทศได้

จึงหันมาต่อท่อ พีวีซี แทนรางไม้ไผ่ เรียกว่า ระบบประปาภูเขา สามารถนำน้ำมาใช้ได้มาก ลงทุนน้อยและมีความยั่งยืน ไม่สิ้นเปลืองพลังงาน ถ้าเป็นประปาที่ใช้ในการเกษตรมักจะต่อไปไว้ที่สูงที่สุดเมื่อเปิดน้ำจะไหลลงมาจากที่ต่ำเป็นการรดน้ำไปด้วย และไม่สิ้นเปลืองน้ำ วิธีการนี้เดิมทำในหมู่บ้านคลองเรือ หลังจากนั้นขยายความรู้ไปที่หมู่บ้านหลักเหล็ก กลางดงและห้วยค้อ

ชุมชนได้ดำเนินการโดยสำรวจห้วย ลำธารที่อยู่ในที่สูง (ต้นน้ำ ลำธาร) ทำฝายกั้นน้ำโดยวางท่อประปาตรงกลาง ใช้ตะแกรงกั้นไม่ให้ขยะใบไม้ลงท่อที่จะต่อน้ำ ใช้วิธีเจาะรูเล็ก ๆ รอบท่อน้ำเข้า วางท่อช่วงแรกให้ต่ำกว่าจุดต่อน้ำ จากนั้นวางท่อสูงค่าก็ได้แต่ไม่ให้สูงกว่าระดับน้ำจุดแรก ต่อท่อน้ำขนาดเล็กลงถัดไปจนได้ขนาด 4 3 และ 2 นิ้ว ต่อท่อขนาดลดหลั่นจนได้ขนาดที่ต้องการ ดัดกาวให้แน่น มีชาวบ้านต่อน้ำกันหลายจุด จึงต้องแบ่งปันปริมาณน้ำกัน ทำการวัดปริมาณในฤดูแล้งเพื่อจัดการและแบ่งปันน้ำกันหากผู้ต่อประปาในลำห้วยเดียวกันหลายคน คณะกรรมการหมู่บ้านจึงตั้งกฎระเบียบการใช้น้ำประปาไว้ว่า ผู้ที่ต่อน้ำในลำห้วยเดียวกัน ให้สำรวจว่ามีที่ทำกินในที่สูงสุด สามารถต่อน้ำจากจุดสูงสุดลดหลั่นมาใช้ได้ หากฤดูแล้งน้ำไม่เพียงพอให้วัดปริมาณแล้วทำการลดปริมาณน้ำของผู้ที่ต่อจุดบนสุด โดยการทำปลายท่อน้ำเข้าให้เล็ก ผู้ที่ต่อน้ำประปาต้องดูแลรักษาป่าต้นน้ำเหมือนจุดต่อประปา ในกรณีประปารวมต้องตั้งระเบียบการใช้น้ำโดยผ่านที่ประชุมผู้ใช้น้ำ ห้ามไม่ให้ดำเนินการตัดป่าหน้าห้วยบนลำธารประปาภูเขา และชะลอความเร็วของน้ำตลอดจนให้เกิดความชุ่มชื้นทั้งปี ทั้งยึดอายุการใช้งานประปาภูเขา

8. การก่อสร้างฝายต้นน้ำ

การดำเนินการก่อสร้างฝายต้นน้ำดำเนินการโดยเลือกลำห้วยที่มีความลาดชันพอสมควร เพราะล่อแหลมต่อการพังทลาย และน้ำไหลลงสู่เบื้องล่างอย่างรวดเร็ว ซึ่งฝายต้นน้ำแบบถาวรดำเนินการเสร็จสิ้นตั้งแต่เดือนเมษายน 2546 สร้างลักษณะรอยนต้วิ่งข้ามได้ ยกเป็นคันดินหรือคอนกรีตเสริมเหล็กตามลำห้วย กว้างประมาณ 3 เมตร ยาวตามความกว้างของห้วย พร้อมใส่ประปา แต่อุปกรณ์ในการทำสูงมาก การนำวัสดุอุปกรณ์เข้าไปในพื้นที่ลำบาก ส่วนฝายต้นน้ำแบบกึ่งถาวร และดำเนินการเดือนกุมภาพันธ์ เสร็จสิ้นเดือนมีนาคม พ.ศ.2546 ซึ่งใช้หินในลำห้วยมากขึ้น ใช้ปูนโบกเพื่อขังตะกอนต่าง ๆ ฝายต้นน้ำแบบผสมผสาน เริ่มดำเนินการเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2546 เสร็จเมื่อเดือนพฤษภาคม 2546 เลือกดำเนินการในลำห้วยที่เริ่มลดน้อยลง เนื่องจากการบุกรุกทำลายป่า ผลคือน้ำบริเวณฝายต้นน้ำเริ่มมีมากขึ้น มีพันธุ์พืช

และพันธุ์สัตว์น้ำชนิดใหม่ ๆ เกิดขึ้นมากมาย สร้างความชุ่มชื้นให้กับป่าบริเวณผา
ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในรูปแบบการค่อประปาภูเขา บริเวณลำห้วยด้านล่างไม่มีการ
พังทลายอีก

9. ตั้งกองทุนซื้อเครื่องตัดหญ้าเพื่อลดและเลิกการใช้ยาปราบวัชพืชใน
พื้นที่ตั้งกองทุนซื้อเครื่องตัดหญ้า เพื่อลดและเลิกการใช้ยาปราบวัชพืช ในพื้นที่เกษตร
บนพื้นที่คันน้ำ

กลุ่มคันน้ำออมทรัพย์ เป็นองค์กรชาวบ้านแห่งหนึ่งที่สมาชิกกลุ่ม
กระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในพื้นที่คันน้ำ ได้แก่ หมู่บ้านคลองเรือ หลักเหล็ก
กลางตาง ห้วยค้อ บกไฟ สะพานหนึ่ง สะพานสอง ซึ่งเป็นหมู่บ้านอยู่กลางป่าในเขต
คันน้ำลำธาร ตั้งอยู่สูงสุดของคันน้ำในลุ่มน้ำหลังสวน พื้นที่เกษตร 25,000 ไร่ จำนวน
150 ครัวเรือน ประมาณ 540 คน อาชีพหลักคือ ทำสวนกาแฟ และปลูกเสริมด้วย
ผลไม้ผล ประเภทสะตอ มังคุด ทุเรียน เงาะ ลางสาด ฯลฯ

อดีตชาวบ้านทุกครัวเรือนได้ใช้ยาปราบวัชพืช ทั้งประเภทดูดซึม
และเผาไหม้ เพื่อฉีดพ่นฆ่าหญ้าในสวนเป็นปริมาณมาก เนื่องจากวัชพืชตายเร็ว จาก
การศึกษาของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องพบว่าใช้ยาปราบวัชพืช เฉลี่ยครัวเรือนละ 30 ลิตร
ทำให้ผลเสียตามมาหลายประการ เช่น พืชผักป่าที่ขึ้นอยู่ในสวนหลายชนิดตายและสูญ
พันธุ์เกิดการคกค้างของสารเคมีในดิน เกิดการชะล้างของหน้าดินสูง เกิดการสะสม
สารพิษในร่างกายและเป็นอันตรายต่อสุขภาพของผู้ใช้ มีการทิ้งและล้างสารเคมีลงใน
แม่น้ำอันเป็นคันน้ำลำธาร ทำให้ผู้อยู่ด้านล่างลงไปได้รับสารพิษ นอกจากนี้ชาวบ้าน
ส่วนใหญ่ทำอาชีพเกษตร จึงใช้ปุ๋ยเคมีทุกครัวเรือน เนื่องจากเชื่อว่า ปุ๋ยเคมีสามารถให้
ผลผลิตดีกว่าปุ๋ยชีวภาพ

ปัจจุบัน กลุ่มออมทรัพย์จึงเจียดเงินส่วนหนึ่งตั้งเป็นกองทุนซื้อ
เครื่องตัดหญ้า เพื่อลดและเลิกการใช้ยาปราบวัชพืช และใช้ปุ๋ยชีวภาพมากขึ้น แต่การใช้
ปุ๋ยเคมียังมีอยู่แต่ไม่มากและการใช้ยา สารเคมีต้องห่างจากลำธาร 5 ค้างนั้น ปัญหาสารเคมี
สู่ลำธารจึงลดน้อยลง

ประโยชน์

1. สามารถตั้งกองทุนจัดซื้อเครื่องตัดหญ้าและเกิดกระบวนการจัดการโดยองค์กรชาวบ้าน
2. สามารถลดและเลิกการใช้ยาปราบวัชพืชได้ในครอบครัวที่ซื้อเครื่องตัดหญ้า
3. ทำให้เกษตรกรเกิดการทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ มีความยั่งยืนของพื้นที่ทำการเกษตร
4. ทำให้เป็นแบบอย่างแก่เกษตรกรทั่วไป
5. สามารถป้องกันการตายและสูญหายของพืชพรรณ โดยเฉพาะผักป่าและผักพื้นบ้าน

ความก้าวหน้า

1. สามารถซื้อเครื่องตัดหญ้าเพิ่มอย่างน้อยเดือนละ 5 เครื่อง จากกลุ่มคั้นน้ำออมทรัพย์
2. ลดและเลิกการใช้สารเคมีในพื้นที่เกษตรของสมาชิกที่อยู่บนพื้นที่คั้นน้ำ
3. ขยายโอกาสไปให้หมู่บ้านอื่น ได้ใช้วิธีการนี้
4. มีแผนงานจัดซื้อเครื่องตัดหญ้าให้สมาชิกครบทุกครัวเรือน เพื่อเลิกการใช้สารเคมีปราบวัชพืช

10. การลาดตระเวนดูแลรักษาป่าและป้องกันไฟป่ารอบหมู่บ้าน แนวกันไฟ

การลาดตระเวนดูแลรักษาป่ากระทำทั้งหมู่บ้าน โดยมีผู้อาสาสมัครและชาวบ้านช่วยกันดูแลกันเอง ถ้าใครมาตัดไม้ทำลายป่าชาวบ้านจะแจ้งให้หน่วยอนุรักษ์ป่าคั้นน้ำมาดูแล

แนวกันไฟ เป็นกิจกรรมหนึ่งที่หน่วยจัดการคั้นน้ำ พะโต๊ะ ดำเนินการควบคู่ไปกับการปลูกป่า บำรุงป่า การฟื้นฟูระบบนิเวศคั้นน้ำ การปลูกสร้าง

สวนป่าห้วย และการจัดการชุมชนในลักษณะวนศาสตร์ชุมชน ภายใต้โครงการคนอยู่ - ป่ายัง ไปพร้อม ๆ กัน ตามแผนงานและงบประมาณ

การทำแนวกันไฟจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการป้องกัน และควบคุมการลุกลาม หากเกิดไฟป่าขึ้นในบริเวณดังกล่าวข้างต้น ทั้งจะทำให้สิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิตในบริเวณนั้น หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่า “ระบบนิเวศ” คงความสมดุล และเป็นป่าธรรมชาติแท้จริง การทำแนวกันไฟ ยังจะช่วยให้ลดการเกิดไฟป่าได้ เพราะ ป่าเกิดจากน้ำมือมนุษย์นั่นเอง เมื่อชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม ก็ย่อมรู้ถึงคุณค่าและโทษ จึงทำให้การดำเนินการตามแผนงานและงบประมาณของรัฐบางส่วน ในการทำแนวกันไฟ เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดประโยชน์กับรัฐและประชาชนโดยรวมอย่างแท้จริง

ในการดำเนินการแต่ละครั้ง เจ้าหน้าที่หน่วยฯ และชุมชนในพื้นที่ร่วมกันทำแนวกันไฟทุกครั้งไป เพราะจะได้เป็นการตรวจสอบพื้นที่ไปพร้อม ๆ กันด้วย โดยดำเนินการอย่างน้อย ปีละ 1 ครั้ง

ประโยชน์การทำแนวกันไฟ

1. สามารถป้องกันไฟป่าได้ระดับหนึ่ง
2. ชุมชนมีจิตสำนึกมากขึ้น
3. ต้นไม้ที่ทำการปลูกและฟื้นฟูเติบโตได้รวดเร็ว ไม่ชะงัก
4. เป็นแนวแบ่งพื้นที่ทำกินกับป่าอนุรักษ์ได้อย่างชัดเจน

10. การส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน และจัดทำระบบสหกรณ์ออมทรัพย์

รูปแบบของกลุ่มออมทรัพย์ คือ สหกรณ์ออมทรัพย์ เป็นการรวบรวมเงินจากหลาย ๆ คน ซึ่งสมัครเป็นสมาชิกของกลุ่ม และให้สมาชิกเหล่านั้นได้กู้ยืม เพื่อนำไปใช้ตามความต้องการและความจำเป็น

หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ ได้ดำเนินการรับชุมชนใน

รูปแบบกลุ่มออมทรัพย์ในพื้นที่โครงการ “คนอยู่ – ป่ายัง” ทั้ง 4 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้าน คลองเรือ บ้านหลักเหล็ก บ้านกลางตางและบ้านห้วยค้อ อย่างเป็นทางการ จำนวน 2 กลุ่มด้วยกัน ดังนี้

กลุ่มค้ำน้ำออมทรัพย์ เป็นกลุ่มออมทรัพย์หนึ่งที่เกิดขึ้นโดยการ รวบรวมเงินจากทุกคนผู้ซึ่งปฏิบัติงานประจำหน่วยอนุรักษ์และจัดการค้ำน้ำพะโตะและ เปิดรับชาวบ้านในโครงการคนอยู่ – ป่ายัง และชาวบ้านทั่วไปให้เป็นสมาชิกได้ด้วย ทำให้เป็นกลุ่มองค์กรหนึ่ง ที่มีความมั่นคงในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของสมาชิกในองค์กร สร้างความเข้มแข็งความผูกพันในองค์กรในการจัดการเพื่อพึ่งตนเองสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ฉะนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่สมาชิกทุกคน จะต้องเรียนรู้วิธีการ ต้องรู้ถึงข้อปฏิบัติ และเข้าใจอย่างถ่องแท้ในจุดหมายของกลุ่มค้ำน้ำออมทรัพย์ เพื่อให้เกิดเจตจำนงและมี เป้าหมายอันมั่นคงเข้มแข็งร่วมกัน อันที่จะทำให้กลุ่มค้ำน้ำออมทรัพย์ยืนอยู่ได้ และ เจริญเติบโตยิ่ง ๆ ขึ้นไป ทั้งนี้เพื่อแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจของสมาชิก ให้สมาชิกได้มี ความคล่องตัวขึ้นขมขาดแคลนเงินทุน ลดปัญหาหนี้สินนอกระบบ สร้างแหล่งเงินกู้ คอกเบี้ยต่ำ สร้างความเท่าเทียมกันในหมู่สมาชิก สร้างอุปนิสัยรู้จักออมโดยการสะสม เงิน สร้างความสมัครสมานสามัคคีและความผูกพันในหมู่มวลสมาชิก ให้รู้จักการ พึ่งตนเอง ให้รู้จักการจัดการและบริหารเงิน และทำให้สมาชิกรู้หลักประชาธิปไตยมากขึ้นด้วย และยังเป็น การสร้างความผูกพันระหว่างองค์กรหน่วยๆ กับชาวบ้านได้อย่างดี เริ่มดำเนินการเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2539 ด้วยสมาชิกครั้งแรก 30 คน ซึ่งเป็น ผู้ปฏิบัติงานของหน่วยอนุรักษ์และจัดการค้ำน้ำพะโตะทั้งสิ้น ถึงปัจจุบัน (กันยายน 2546) 6 ปี 10 เดือน มีสมาชิกทั้งหมด 203 คน มียอดเงินสะสมทั้งสิ้น 2,004,283 บาท

กลุ่มออมทรัพย์กลางตาง เป็นกลุ่มออมทรัพย์ที่ดำเนินการใน รูปแบบและหลักการเดียวกันกับกลุ่ม ค้ำน้ำออมทรัพย์ โดยรวบรวมเงินจากผู้ที่มีสมัคร เป็นสมาชิก ผู้ซึ่งเป็นชาวบ้านในโครงการคนอยู่ – ป่ายัง บ้านกลางตาง-ห้วยค้อ และ เจ้าหน้าที่หน่วยอนุรักษ์และจัดการค้ำน้ำพะโตะ เริ่มค้ำด้วยสมาชิก 7 คน รวบรวมเงิน และปล่อยกู้ได้ครั้งแรกจำนวน 120,000 บาท เมื่อวันที่ 6 กันยายน 2540 ปัจจุบันมีเงิน ออม 1,200,000 บาท

การบริหาร จัดให้มีคณะกรรมการ 5 ฝ่าย คือ ฝ่ายบริหาร ฝ่ายตรวจสอบ ฝ่ายเร่งรัดหนี้สิน ฝ่ายส่งเสริมพัฒนาและประชาสัมพันธ์ และเหรียญก โดยแต่ละฝ่ายจะมีประธานกรรมการ รองประธานและเลขานุการบริหารตามกฎระเบียบที่วางกันไว้อย่างเคร่งครัด ให้เกิดประโยชน์ต่อองค์กรสูงสุด

กรรมการแต่ละฝ่ายจะอยู่ครบวาระ 1 ปี และมีสิทธิในการเป็นคณะกรรมการหลายวาระติดต่อกันได้ และจะหมดวาระพร้อมกันของคณะกรรมการทุกฝ่าย

ความสำเร็จจากการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์ทั้ง 2 กลุ่มมองเห็นได้ชัดจากการที่สมาชิกสามารถลดปัญหาหนี้สินนอกระบบได้ ซึ่งแต่เดิมนั้นมีการซื้อเป็นซื้ตายโดยนายทุน และคาดว่าในอนาคตไม่นาน สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ ก็จะสามารถปลดหนี้เปลื้องสิ่งที่มีกับนายทุน ลงได้โดยทั้งหมด อย่างไม่ยากเย็น

ปัจจุบันเกิดกลุ่มออมทรัพย์บ้านคลองเรือ หลักเหล็ก หลางตาง และห้วยค้อ อีก 4 กลุ่มการดำเนินการประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง

สำหรับผู้ที่จะเป็นสมาชิกค้ำน้ำออมทรัพย์เป็นไปตามหลักการดังนี้

1. ความรู้สึกเป็นเจ้าของ สมาชิกกลุ่มค้ำน้ำออมทรัพย์มีสิทธิเป็นเจ้าของธุรกิจการเงินของกลุ่ม การดำเนินการอยู่ภายใต้ข้อตกลงของสมาชิก ด้วยอุดมคติความเป็นเจ้าของร่วมกัน และรับผิดชอบร่วมกัน
2. การพึ่งพาตนเอง มุ่งเน้นให้มีการพึ่งพากันเองในทางด้านการเงินคุณลักษณะสหกรณ์และอื่น ๆ รวมตลอดถึงความรักคือกลุ่มของตนเอง การควบคุมกันเองภายใต้ข้อตกลง
3. การมีคุณธรรม หมายถึง การดำเนินงานด้วยหลักแห่งคุณธรรม จริยธรรมได้แก่ ความซื่อสัตย์ เสียสละ เห็นอกเห็นใจ ไว้วางใจซึ่งกันและกัน เอื้ออาทรต่อกัน
4. ประชาธิปไตย หมายถึง ขั้นตอนการทำงานโปร่งใส สมาชิกทุกคนมีการออกเสียงคนละ 1 เสียง โดยยึดถือเสียงข้างมากเป็นตัวตัดสิน

5. การออมทรัพย์ หมายถึง มุ่งเน้นให้สมาชิกรู้จักเก็บออม ส่งเสริมนิสัยการออมการอนุรักษ์และพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การส่งเสริมให้สมาชิก เข้าใจและปฏิบัติตามหลักการอนุรักษ์และหลักพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

จากหลักการของกลุ่มออมทรัพย์ หากสมาชิกท่านใดขาดหลักการใด จะไม่สามารถเป็นสมาชิกของกลุ่มได้ (ประชุมกลุ่มย่อย)

12. ประสานร่วมมือกับองค์กรภายนอกลักษณะประชาคมลุ่มน้ำ

กลุ่มเครือข่ายลุ่มน้ำหลังสวนเริ่มเกิดขึ้นปี พ.ศ. 2539 และเมื่อปี พ.ศ. 2540 มีการประชุมสัมมนาเพื่อวางกรอบสร้างเครือข่ายลุ่มน้ำที่เป็นรูปธรรม พ.ศ. 2541 จัดตั้งองค์กรลุ่มน้ำที่ชัดเจน สำหรับกิจกรรมเครือข่าย กลุ่มลุ่มน้ำตอนล่างจัด นำนักเรียนมาศึกษาที่ต้นน้ำพะโต๊ะ มีการ สัมมนารวมกลุ่มลุ่มน้ำบน กลาง และ ต่ำ วางยุทธศาสตร์จัดการองค์กร ประชุมรวมกลุ่มเพื่อจัดงานประเพณีแห่พระแข่งเรือ สร้าง เครือข่ายลดการเผาป่าในลุ่มน้ำ และสัมมนาเครือข่ายสามลุ่มน้ำ

13. ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทำในรูปคณะกรรมการหมู่บ้าน มีการแบ่งเขตพื้นที่การจัดการ ระหว่างหมู่บ้านคลองเรือ หลางตาง หลักเหล็ก และห้วย ค้อ และมีการประสานงานกัน เนื่องจากเส้นทางบางเส้นทางคิดทั้ง 4 หมู่บ้าน เช่น เส้นทางล่องแพคลองเสาะ เส้นทางเดินป่า-ล่องแพ เส้นทางล่องเรือยาง เส้นทางเดินป่า ขอดเขาพ่อตาโงงโคงขอดเขาพ่อต้ามังกร เส้นทางน้ำตกเหวโหลม น้ำตกเหวพลูหนัง น้ำตกเหวตาจันทร์ และ น้ำตกเหวเคย ในแต่ละเส้นทางมีผู้นำทางซึ่งจัดโดยหน่วย อนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ในตลอดเส้นทางจะคอยให้ความรู้และบรรยาย สภาพการเกิด การ อนุรักษ์ป่า เพื่อให้ผู้มาท่องเที่ยวเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าไม้ เมื่อถึงหมู่บ้านใด ชาวบ้านในชุมชนจะคอยให้ความรู้แก่ผู้มาท่องเที่ยวอย่างกัลยาณมิตร นอกจากนี้ ยังมี

การจัด พักแรมค้างคืนอีกด้วย ในช่วงแรก ๆ มีคนมาท่องเที่ยวน้อยเนื่องจากไม่ทราบ ไม่มีการประชาสัมพันธ์ แต่ปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวมากขึ้น เพราะผู้มาอบรม หรือผู้เคยมาท่องเที่ยวได้บอกเล่าต่อ ๆ กัน

สิ่งที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชน บุคคลภายนอกเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำมากขึ้น ซึ่งจะเห็นว่า ในอดีตมีนักท่องเที่ยวมาแล้วเก็บต้นไม้ต่าง ๆ ออกไป แต่ปัจจุบันไม่มีใครเก็บเก็บสิ่งที่อยู่ในป่าออกมาแม้แต่ชิ้นเดียว

14. การจัดการป่าไผ่

การดำเนินการเกี่ยวกับป่าไผ่มีลักษณะคล้ายกับการดำเนินงานในป่า ต้องคดี เพียงแต่การจัดการป่าไผ่ ต้องกำหนดขอบเขตโดยใช้วิธีค่อย ๆ ไล่ข้าง ๆ ไปเรื่อย ๆ จะทำในวันเดียวไม่ได้ เพราะต้องการให้ต้นไม้ขึ้นเพื่อรักษาสภาพดิน และการทำเขตแนวไม้จุดไฟเผา ให้ครอบคลุมในพื้นที่เสื่อมโทรมและพื้นที่ยังเป็นป่าอยู่ด้วย โดยคณะกรรมการหมู่บ้านให้มีการปลูก ต้นไม้ไม่น้อยกว่า 25 ต้น ในพื้นที่ ซึ่งต้องศึกษา ลักษณะดิน อากาศลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสม หมู่บ้านหลักเหล็ก จะปลูกพืชจำพวก ตะเคียนทอง เหียง สะตอ กระดินเทพา ไข่เขียว ชงโค ทุเรียนป่า ขางและเคย หมู่บ้านคลองเรือ ปลูกพวกประดู่ เทียม พะยอม และหลางตาง - ห้วยคือ ปลูกพวก ตะเคียนราก ตะเคียนทอง เคย เหียง ปัจจุบันป่าไผ่ มีสภาพพันธุ์พืชมากขึ้น มีลักษณะคล้ายป่าสมบูรณ์

15. การปลูกไม้ต่างถิ่น

ปกคิป่าที่ถูกบุกรุกแล้วต่าง จะถูกครอบครองเพื่อการเกษตร แล้วชาวบ้านจะยึดพื้นที่ส่วนนี้เป็นของตนเอง พอนานวันเข้าก็มีการใช้สิทธิครอบครองรูปแบบต่าง ๆ ทำให้พื้นที่ป่าลดลงไม่มีโอกาสยึดคืนกลับมา หน่วยจัดการป่าต้นน้ำพะโต๊ะและชุมชนป่าต้นน้ำ จึงใช้วิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าว คือเมื่อดำเนินคดีกับพื้นที่แปลงใดแปลงหนึ่ง จะทำการยึดโดยติดป้ายประกาศข้อความ ว่าพื้นที่นี้ได้ดำเนินการ

ตามกฎหมายแล้ว ห้ามดำเนินการใด ๆ และต่อมาจะปลูกต้นไม้ทดแทน แต่ชุมชนจะเลือกต้นไม้ต่างถิ่น เช่น กระถินเทพา เพื่อให้สังเกตง่ายว่าพื้นที่ในส่วนนี้เคยเป็นป่าที่ถูกคัตมาก่อน ปัจจุบันพื้นที่ส่วนนี้มีสภาพคล้ายป่ามากขึ้น ซึ่งจัดเป็นภูมิปัญญาที่ช่วยในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำนั่นเอง

16. การปลูกป่าสมุนไพรมะเขือ

เดิมชาวบ้านหลักเหล็กหาสมุนไพรมะเขือจากป่า มาใช้ในการรักษาโรคภัยต่าง ๆ เมื่อมีการบุกรุกป่ามากขึ้น หมอสมุนไพรมะเขือจึงวิตกกังวลว่าสมุนไพรมะเขือในป่าจะสูญหาย จึงเสนอแนวคิดที่จะทำแปลงป่าสมุนไพรมะเขือเพื่อการอนุรักษ์พืชสมุนไพรมะเขือ และควรรหาพื้นที่และจัดการให้เต็มรูปแบบในการนำไปใช้ประโยชน์ ทำเป็นแหล่งสมุนไพรมะเขือของหมู่บ้าน และแหล่งเรียนรู้ของคนในชุมชน นักเรียน เมื่อปี พ.ศ. 2538 คณะกรรมการหมู่บ้านร่วมกับหน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ จัดการสัมมนาเรื่องภูมิปัญญาไทยวิทยารักษาป่าสมุนไพรมะเขือ เพื่อรวบรวมภูมิรู้จากสมุนไพรมะเขือ 14 จังหวัดภาคใต้ และร่วมกันสำรวจเพื่อศึกษาลักษณะสมุนไพรมะเขือ ศึกษาชนิดสมุนไพรมะเขือและสรรพคุณ ทำเส้นทางเดินศึกษา เก็บตัวอย่าง บันทึกพืชสมุนไพรมะเขือ ด้านต่าง ๆ เช่น ชื่อ ลักษณะ ลักษณะทางนิเวศ สรรพคุณ และวิธีใช้ เก็บเป็นข้อมูลของหมู่บ้าน และเผยแพร่ให้คนในชุมชน และนอกชุมชนรับทราบ มีการแบ่งขอบเขตแปลงสมุนไพรมะเขือชัดเจน มีการตั้งคณะกรรมการดูแล ให้ความรู้ และนำมาใช้ประโยชน์ อยู่เสมอ ซึ่งผลที่เกิดขึ้นนอกจากทางการรักษาโรคภัยแล้ว ทำให้พื้นที่ป่ามีความชุ่มชื้นขึ้น ป่าไผ่ก็เริ่มมีต้นไผ่เพิ่มขึ้น ปัจจุบันมีลักษณะใกล้เคียงป่าธรรมชาติมาก

17. การปลูกป่าห้วย

อดีตชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ มีอาชีพตัดหาห้วย คือการเก็บหาห้วยจากป่า ล่องแพไปขายเป็นอาชีพยาวนาน ซึ่งป่าต้นน้ำพะโต๊ะเป็นป่าที่เดิมมีห้วยจำนวนมาก ชุกชุม หนาแน่นมากที่สุดในประเทศไทย ปัจจุบันหาไม่ได้ง่ายนัก เนื่องจาก

สามารถนำไปใช้งานด้านหัตถกรรมหลายประการ ดังนั้น ชุมชนเห็นความสำคัญของพืชเศรษฐกิจนี้ จึงได้ ดำเนินการปลูกไว้ จำนวน 100 ไร่ จำนวน 20,000 ต้น ในท้องที่หมู่บ้านหลักเหล็ก และกลางตาง – ห้วยค้อ ปัจจุบัน ขยายการปลูกไปยังคลองเรือ เนื่องจากสามารถนำเมล็ดต้นหวายมาเพาะเป็นต้นกล้าได้มากมาย และมีหวายหลากหลายชนิดมากขึ้น ได้แก่ หวายกำพวน หวายเคา หวายน้ำ หวายหอม หวายพุน หวายผิวแข็ง หวายลิ หวายกาหนูน หวายงอย หวายขม หวายหิน หวายชำ หวายเล็ก หวายแวน หวายชุมพร นอกจากนี้พื้นที่ที่ใช้เพราะปลูกเป็นพื้นที่ป่าไผ่ ทั้งหมด ปัจจุบันในหมู่บ้านคลองเรือ กลางตาง หลักเหล็ก และห้วยค้อมีหวายมากมาย ซึ่งทำรายได้ให้ชุมชนตลอดทั้งปี

3.1.9 ศักยภาพของชุมชน

ชุมชนหมู่บ้านคลองเรือ หลักเหล็ก กลางตาง และห้วยค้อ เป็นหมู่บ้านที่เคยถูก บุกรุกพื้นที่ป่าอย่างรุนแรง แต่ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาคได้ และสามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างสมดุลนั้น สามารถบ่งบอกถึงศักยภาพของหมู่บ้านได้ ดังนี้

1) ชุมชนมีทุนทางด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีภูเขาสลับกับที่ราบขนาดเล็กเชิงเขา มีลำธารสั้น ๆ จากภูเขาผ่านที่ราบขนาดเล็ก ลักษณะเป็นภูเขาหินและเป็นดินชุดหมายเลข 62 เป็นดินบนภูเขาสูงเหมาะแก่การเกษตร สภาพป่า เป็นป่าดิบชื้น มีพันธุ์ไม้ทั้งไม้ยืนต้น ซึ่งได้แก่ กระต่อน กระบาก ยาง ยุง ตะเคียนต่าง ๆ ไข่เขี้ยว อินทนิล ตะแบก นากบุด พิกุลป่า เสียดช่อ แพร พันจำ มังคาล หลุมพอ จำปา เลือดควาย ช้างแหก ทุเรียนป่า บริเวง อบเชย มังคางะป่า เนียงนก หยี หัวเขา ส้าน ดินเบ็ด ขนุนป่า ดงจิง สังกะแยง และ สังกะแยง ไม้หอม ได้แก่ แชะ, ยอป่า ไม้ชนิดต่าง ๆ ไม้วงศ์ปาล์ม และไม้พื้นล่าง ได้แก่ หวาย , ระกำ , สมุนไพรร่างต่าง ๆ , วงศ์ข่า และ วงศ์ปาล์ม รวมทั้งสมุนไพรต่าง ๆ กลางคืนจะได้ยินเสียงร้องของสัตว์อย่างชัดเจน หากเดินเข้าไปในป่า จะมองเห็นสัตว์หลากหลายชนิด มากินน้ำ

ตามลำธาร ได้แก่ กวาง กระเจง แม่น ชะมด กระทิง ช้างป่า เป็นต้น นอกจากนี้ ชุมชนยังมี
แร่ดีบุก วุลแฟรม เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้บนเทือกเขาอันนาทึบที่เต็มไปด้วยพันธุ์
ไม้نانาชนิดนั้น จะมีธารน้ำหลายสายที่ทอดด้วยว ทิ้งลงสู่เบื้องล่าง จนกลายเป็นน้ำตก
ที่งดงาม ได้แก่ น้ำตกเหวตาจันทร์ น้ำตกเหวพลูหนึ่ง น้ำตกเหวโหลม และน้ำตกทับ
ขอน

นอกจากนี้ ในชุมชนมีการนำพลังงานแสงอาทิตย์มาใช้เป็นไฟฟ้า
ด้วยระบบโซลาร์เซลล์ มีการจัดระบบน้ำประปาหมู่บ้านจากแหล่งน้ำธรรมชาติมาใช้ มี
การจัดการที่ดินโดยแบ่งเป็นพื้นที่ทำกิน พื้นที่ป่าใช้สอย และพื้นที่อนุรักษ์ชัดเจน มี
การทำเกษตรสีขั้นและเกษตรปลอดสารพิษ

2) ศักยภาพด้านการปกครอง นั่นคือ มีผู้นำที่มีความเข้มแข็ง มี
ความเสียสละ เป็นผู้นำทางความคิดและลงมือปฏิบัติอย่างแท้จริง ประสบการณ์ตรงที่ได้
จากการลงมือปฏิบัติ ผสมกับหลักการที่ได้เรียนรู้มาผสมผสานปรับเปลี่ยนประยุกต์ใช้
ตามสถานการณ์ การปฏิบัติทุกอย่างต้องผ่านประชาคม คนในชุมชนต้องมีส่วนร่วมรับรู้
และร่วมกันปฏิบัติและร่วมกันรับผลการปฏิบัติ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้คนในชุมชนให้การ
ยอมรับ จนกลายเป็นชุมชนเข้มแข็ง

ตัวจักรสำคัญในการเปลี่ยนชุมชนดังกล่าว คือ นายพงศา ชูเนม
ซึ่งเป็นชาวอำเภอ ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยกำเนิด เขาได้ซึมซับลักษณะนิสัย
ความรู้ ความคิด จากท่านพุทธทาสและสวน โมกข์ เกี่ยวกับหลักธรรมทั้งหลาย ดังจะ
เห็นได้จากการตั้งชื่ออาคารต่าง ๆ เช่น ศาลานวชีวิต ซึ่งแปลว่าชีวิตใหม่ของผู้นำ ให้
มีความคิดใหม่ รู้จักเคารพธรรมชาติ ทราบถึงคุณภาพในการเกี่ยวดูกัน ดังนั้นการ
ดำเนินงานต่าง ๆ อยู่บนพื้นฐานหลักการทางพุทธศาสนา

นอกจากนี้ยังมีภักดีกาชุมชนในการอยู่ร่วมกัน มีเวทีชาวบ้านเพื่อ
ใช้ในการประชุมของผู้นำและสมาชิกทุกเดือน และชาวบ้านมีส่วนร่วมทุกระดับ

3) ศักยภาพทางสังคม ถึงแม้คนในชุมชนมาจากต่างถิ่น มีหลาย
จังหวัด มีประเพณีที่หลากหลาย มีภาษาพูดที่แตกต่างกัน นับถือศาสนาต่างกัน แต่คนใน
ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้ โดยมีความเอื้อเฟื้อต่อกัน ดังจะเห็นได้จากการเก็บผักป่า

ไม่มีอาการแข่งชิงกัน ยังเอื้ออาทรต่อกัน ของใครเก็บเต็มถุงก่อน ก็จะช่วยเหลือเพื่อน บ้านเก็บจนเสร็จแล้วค่อยกลับบ้านพร้อมกัน นั้นแสดงให้เห็นว่า พื้นฐานทางด้านจิตใจ คั้งเดิมยังมีจิตใจที่คั้งงาม มีความขยันในการทำมาหากิน และยอมรับการพัฒนาได้ง่าย

ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ ทุนทางวัฒนธรรม ประเพณี เมื่อถึง เทศกาลต่าง ๆ คนในชุมชนจะมารวมตัวกัน ซึ่งประเพณีต่าง ๆ จะช่วยให้คนในชุมชนมี จิตใจที่คั้งงาม มีความรักความสามัคคี เมตตาปราณี ต่อกัน นอกการนี้ยังมีประเพณี ท้องถิ่น เช่น ประเพณีทอดผ้าป่ากาแพ ซึ่งจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากคนในชุมชนไม่ เสียสละ เห็นแก่ตัว แต่สามารถดำเนินการได้แสดงว่ามีพื้นฐานคั้งเดิมมาจากวัฒนธรรม ประเพณีต่าง ๆ นั้นเอง

ทุนของชุมชนที่เป็นภูมิปัญญา ซึ่งสามารถแก้ปัญหาคั้งที่เกิดขึ้นของ ชุมชนได้เป็นอย่างดี เช่น การประปาภูเขา ฝ่ายต้นน้ำ ซึ่งภูมิปัญญาในการจัดการน้ำ การทำเกษตร 4 ชั้น เพื่อแก้ไขปัญหารายได้น้อย ปัญหามีหนี้สินนอกระบบ การจัดทำ หลักสูตรการศึกษาาระบบนิเวศน์ นักเรียนต้นน้ำ เพื่อแก้ไขปัญหาคั้งการศึกษา เป็นต้น

4) ศักยภาพด้านเศรษฐกิจชุมชน ชุมชนได้คั้งกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งมี กฎกติกาสำหรับสมาชิกที่จะเข้าร่วมกลุ่ม ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านมีการออม การ อนุรักษ์ป่า การเสียสละ ความสามัคคี และเป็นการแก้ไขปัญหาคั้งหนี้สินจากนายทุนผู้มี อิทธิพล นอกจากนี้มีการรวมกลุ่มคั้งอาชีพ เช่น กลุ่มกล้วยหอมทอง เพื่อรวมกลุ่มกันคั้ง ราคาผลผลิตมิให้นายหน้าเอารัดเอาเปรียบ และช่วยเหลือกันทางด้านความรู้ แรงงาน และมีที่ดินเป็นของตนเองเป็นสัดส่วน ซึ่งสามารถทำรายได้ให้กับครอบครัวตลอดปี

3.2 ปัญหาและสภาพปัญหา สาเหตุ ปัจจัย/เงื่อนไข

จากข้อมูลพื้นฐานและบริบทของชุมชน พบว่าชุมชน หมู่บ้านคลอง เรือ หลักเหล็ก หลางคาง- ห้วยค้อ เกิดปัญหาคั้งต่าง ๆ มากมาย ปัญหาคั้งที่เกิดขึ้น มีเหตุ ปัจจัย/เงื่อนไข และสภาพที่แตกต่างกัน ไปตามลักษณะของปัญหา มีคั้งนี้

3.2.1 ปัญหาและสภาพปัญหา

1) ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม จากการศึกษาพบว่า เดิมพื้นที่ป่าชุมชนต้นน้ำพะโต๊ะ เป็นพื้นที่มีทรัพยากรธรรมชาติสมบูรณ์ สัตว์ป่ามากมายหลายชนิด มีต้นไม้ใหญ่ลดหลั่นกันตามความสูง แร่ธาตุหลายชนิด เมื่อมีคนเข้ามาจับจองพื้นที่เป็นจำนวนมากสภาพป่าเริ่มเปลี่ยนไป ผักป่าที่เคยมีมากมายลดน้อยลง เนื่องจากการเก็บใช้วิธีการถอนทั้งต้น ทำให้ ผักป่าหายากมากขึ้น ไปที่เดิมก็ไม่เจอต้นเก่าที่สามารถกินขอดอ่อนได้ เพราะได้ถอนรากถอนโคนไปหมดแล้ว สัตว์ป่าลดลงเพราะมีการล่าสัตว์เพื่อเป็นอาหารและขาย เป็นจำนวนมากและอิสระเสรี การจับปลาโดยการช้อน ทำให้ปลาเล็กปลาใหญ่ตายทั้งหมด เป็นการใช้แบบล้างเผ่าพันธุ์ แร่ที่เคยมีจำนวนมากลดน้อยลงเนื่องจากสมัยแรก ๆ ชาวบ้านทำเหมืองแร่เป็นอาชีพ และผลกระทบที่เกิดขึ้นนอกจากแร่หมดไปอย่างรวดเร็วแล้วยังทำให้เกิดการพังทลายหน้าดิน เป็นการสูญเสียผิวหน้าดินที่มีความอุดมสมบูรณ์โดยหน้าดินจะพังทลายลงมาและไหลไปทับถมบริเวณพื้นที่ที่ต่ำกว่า เมื่อฝนตกจะชะล้างลงสู่แม่น้ำลำธาร ส่งผลให้ลำธารตื้นเขิน หน้าแล้งไม่มีน้ำใช้ นอกจากนี้การพังทลายของหน้าดินยังเกิดในลักษณะบริเวณพื้นที่ลาดชันมากและรุนแรงที่ซึ่งส่วนใหญ่ปลูกพืชไร่ เมื่อมีการขุด หน้าดินจะร่วงพังทลายลงสู่ที่ต่ำ ผลกระทบที่เกิดขึ้นทำให้ผลด้านเกษตรกรรมลดลงทั้ง ๆ ที่พื้นที่ได้รับปริมาณน้ำฝนมากเพียงพอ และร้ายแรงที่สุด ที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมหนัก คือ การบุกรุกป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอยประกอบกับบุคคลภายนอกเข้ามาลักลอบตัดไม้เพื่อขาย สภาพที่เกิดขึ้นคือ บางพื้นที่มีการถางและโค่นต้นไม้ทั้งแปลง บางพื้นที่โค่นไม้ใหญ่สุดคอโดยไม่ถางไม้พื้นล่าง และหลายพื้นที่ที่มีการถางไม้พื้นล่างและจุดไฟเผาให้ไม้ใหญ่ยืนตายและโค่นไม้ใหญ่ทิ้งไว้เพื่อการแปรรูป ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการกระทำดังกล่าวส่งผลให้น้ำแห้งในฤดูแล้ง และน้ำท่วมในฤดูฝน ทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับการใช้น้ำตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ สภาพธรรมชาติเริ่มฟื้นขึ้นเมื่อชุมชนร่วมกันแก้ไขปัญหามีกิจกรรมการอนุรักษ์หลายรูปแบบ ทั้งการปลูกต้นไม้เพิ่ม การแบ่งที่ดินทำกินชัดเจน ฯลฯ ทำให้ปัจจุบันสภาพที่เป็นป่าเสื่อมโทรม ป่าไผ่ มี

ลักษณะเป็นป่ามากขึ้น มีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น มีความหลากหลายทางชีวภาพ สำหรับป่าสมบูรณ์ ไม่มีใครเข้ามาทำลาย เนื่องจากชุมชนมีระบบการดูแลเข้มงวดและช่วยเหลือกัน

2) ปัญหาสารเคมีตกค้าง ซึ่งปัญหานี้เดิมไม่มี เนื่องจากในยุคแรก ๆ จะมีคนเข้าไปลักลอบตัดไม้บ้าง หรือมีพวกคอมมิวนิสต์เข้าไปอาศัยก็ความปัญหานี้เริ่มเกิดขึ้นเมื่อชาวบ้านที่เข้ามาจับจองพื้นที่สำหรับการเกษตร การทำเกษตรในระยะแรก ๆ ปัญหาสารเคมีมีน้อยเนื่องจากไม่มีการใช้ยาฆ่าหญ้า ส่วนใหญ่การทำเกษตรมักเป็นการทำไร่เลื่อนลอย จะใช้วิธีการเผา ระยะเวลาเมื่อมีคนเข้ามามากขึ้น และมีการแบ่งที่ดินชัดเจน อาชีพหลักคือการปลูกกาแฟ และผลไม้ ซึ่งหนึ่งปีได้รับผลผลิตหนึ่งครั้ง บางพื้นที่ผลผลิตไม่ดี ชาวบ้านจึงหันมาใช้ปุ๋ยเคมีโดยความเชื่อเดิม ๆ ที่เคยทำมาจากดินเดิมว่าปุ๋ยเคมีดีกว่าปุ๋ยชีวภาพและให้ผลผลิตดีกว่า นอกจากนี้มีการนำยาปราบวัชพืชมาใช้ ทั้งเผาไหม้และดูดซึม ปัญหาสารเคมีเพิ่มความรุนแรงมากขึ้นเมื่อใช้กันทั่วครัวเรือน ทุกหมู่บ้าน และด้วยลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมักจะตั้งใกล้แม่น้ำลำคลองที่ไหลผ่าน เมื่อมีการใช้ยาปราบวัชพืชมาก ๆ ใช้ปุ๋ยเคมีมาก ๆ เมื่อไปอาบน้ำ ชักล้างในลำธารทำให้สารเคมีตกค้าง สภาพน้ำเป็นกรดมากขึ้น และไหลไปตามลำธารไปสู่ปลายน้ำ ซึ่งทำให้ได้รับสารเคมีไปด้วย ซึ่งชุมชนตระหนักถึงปัญหานี้ จึงมีการตั้งกติกาสหชุมชนห้ามใช้สารเคมีใกล้แหล่งน้ำ 1 วา และนอกจากนี้ยังให้นักวิชาการเกษตรมาให้ความรู้เกี่ยวกับปุ๋ยเคมี ปุ๋ยชีวภาพและสนับสนุนให้ใช้ปุ๋ยชีวภาพมากขึ้น และมีการตั้งกองทุนซื้อเครื่องตัดหญ้าแทนการฉีดยาปราบวัชพืช ปัจจุบันปัญหานี้ยังมีอยู่บ้าง เพราะบางคนยังใช้ปุ๋ยเคมีอยู่ แต่พบว่าจากการตรวจสอบสภาพน้ำของชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะและโรงเรียนปลายน้ำทุกเดือนพบว่า ลักษณะน้ำดีขึ้น ความเป็นกรด-เบสลดลง

3) ปัญหาสาธารณสุขปศุสัตว์ เป็นปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นกับชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ เนื่องจากเดิมสภาพพื้นที่ในชุมชนหมู่บ้านกลางดง คลองเรือ หลักเหล็ก และ ห้วยค้อ เป็นภูเขาสลับซับซ้อนมีพื้นที่ลาดชันมาก ดังนั้นการเดินทางเข้าไปในหมู่บ้านค่อนข้างลำบาก ทุรกันดาร ประกอบกับในช่วงฤดูฝนทางซึ่งเป็นทางลา(ทางที่

คนสมัยก่อนเดินจนกลายเป็นทางสาธารณะ) ทำให้การคมนาคมไม่สะดวก ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ไม่มี ชุมชนจึงแก้ไขปัญหาในเรื่องการคมนาคมโดยการรวมกลุ่มกัน เช่น ใครจะออกจากหมู่บ้านไปในเมือง ผู้มีรถจะแวะรับกันตามรายทาง หรือเรียกว่า อาศัยกันไป ซึ่งเป็นน้ำใจกัน สำหรับผู้ที่จะนำผักไปขายจะรวมกันเป็นกลุ่ม แล้วไปรดกันเคียวกัน ช่วยกันจ่ายค่าน้ำมัน สำหรับเรื่องไฟฟ้า ชุมชนได้นำเอาพลังงานไฟฟ้า แสงอาทิตย์เข้ามาใช้ ซึ่งปัญหาเกิดขึ้นอีกว่าใช้มากใช้น้อย จึงมีคนในชุมชนอาสาเป็น ผู้ดูแล และแบ่งปันกันใช้ ปัญหาโทรศัพท์ ชุมชนป่าคั้นน้ำพะโต๊ะถึงแม้ไม่มีโทรศัพท์ แต่การกระจายข่าวรวดเร็วกว่าการใช้โทรศัพท์เสียอีก ชุมชนใช้วิธีการส่งข่าวกันโดย กระจายข่าวกับบ้านใกล้เคียง หรือเมื่อพบเจอกันตามกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เป็น ลักษณะบอกต่อ ๆ กันไป เช่น มีคนเข้ามาบุกรุกป่าไม้ ชุมชนสามารถส่งข่าวได้รวดเร็ว จนหน่วยอนุรักษ์ป่าคั้นน้ำสามารถไปจับกุมได้ทันเวลา สำหรับกรณีปัญหาไม่มี น้ำประปาใช้ ปัญหานี้เป็นปัญหาที่ใหญ่พอสมควร เนื่องจากชุมชนต้องอาศัยน้ำในการ อุปโภค บริโภค และที่สำคัญการประกอบอาชีพการเกษตรจะต้องใช้น้ำมาก ชุมชนใน รูปกรรมการหมู่บ้านเห็นความสำคัญของปัญหานี้ จึงร่วมกับหน่วยอนุรักษ์ป่าคั้นน้ำพะ โต๊ะจัดทำประปาหมู่บ้านซึ่งรายละเอียดตามกิจกรรมของชุมชน ดังกล่าวแล้ว ปัจจุบัน ผลที่เกิดขึ้นการไม่มีเครื่องสาธารณูปโภค ไม่ได้เป็นปัญหาสำหรับชุมชนนี้เลย และ ชาวบ้านยังกล่าวอีกว่า “ ถ้าไม่มีสิ่งเหล่านี้ชายก็สามารถอยู่กันได้ แต่ถ้าขาดน้ำใจที่ เอื้อเพื่อต่อกันชายจะมีความทุกข์ใจมากกว่า” (นงอมร ใจสว่าง, สัมภาษณ์)

4) ปัญหาหนี้สิน เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากยุคเศรษฐกิจตกต่ำ แร่ กาแฟราคาถูกลง รายได้ไม่พอจ่ายบุคคลภายนอกที่จ้างเอาไร่เขาเปรียบจะแอบแฝงมาในรูป ของเจ้าหน้าที่ ให้ชาวบ้านหยิบยืมเงินมาใช้จ่ายในการดำรงชีวิต ซึ่งคิดดอกเบี้ยในราคาแพง ทำให้เกิดปัญหาหนี้สินนอกระบบ นอกจากนี้สภาพอากาศเป็นแบบฝนแปดแดดสี่ ทำ ให้พืชผลที่ปลูกไว้มีความไม่แน่นอน และการนำน้ำมาใช้ลำบาก สภาพพื้นที่ทำให้น้ำ ผลิตผลไปขาลำบาก ปัญหาหนี้สินจึงเพิ่มขึ้นทุกปี เนื่องจากปีนี้เป็นหนี้ แล้วรอให้ถึงปี หน้าที่เป็นเก็บเกี่ยวพืชผลทางการเกษตรค่อยจ่ายหนี้ เมื่อถึงเวลานั้น ค่าดอกเบี้ยแพงกว่า ค่าต้นที่กู้มาเสียอีก (นายชัชรัตน์ แวนแก้ว , สัมภาษณ์) ดังนั้นปีต่อมาเงินต้นก็จ่ายไม่

หมด เงินที่จะเลี้ยงชีพไม่พอ ต้องกู้มาเพิ่ม ทำให้เป็นหนี้เพิ่มมากขึ้นระบาคไปเกือบทุกครัวเรือน ในขณะที่แต่ละครอบครัวมีพื้นที่ ทำกินไม่เกิน 50 ไร่ ประกอบกับอากาศมีความแปรปรวน เปลี่ยนแปลงรวดเร็ว ผลผลิตที่ได้จึงน้อยและต้องรอให้ถึงฤดูจึงเก็บเกี่ยวผลได้ คณะกรรมการหมู่บ้านเล็งเห็นว่า ปัญหานี้จะทวีความรุนแรงมากขึ้น จึงหาวิธีเพิ่มรายได้ให้ทุกครอบครัว ดังนั้นชุมชนจึงปรับตัวโดยการปลูกพืชเพิ่มขึ้นในพื้นที่ โดยจัดระบบ ที่เรียกว่าเกษตร 4 ชั้น มีพันธุ์พืชหลากหลายและสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ตลอดทั้งปี และปรับระบบน้ำประปาภูเขาเพื่อมาใช้ในการเกษตร ทำให้ไม่ต้องรอฝนตามฤดูกาล ส่วนใหญ่พืชที่ปลูกเป็นพืชที่สามารถนำไปขายได้ และนำมาเลี้ยงครอบครัว เป็นยารักษาโรคได้ ทำให้ชุมชนมีรายได้ตลอดทั้งปี นอกจากนี้ยังสามารถเก็บผักป่าพื้นบ้านไปขายได้อีกเป็นรายได้เสริม ในช่วงแรก ๆ หนี้สินยังไม่หมด แต่ลดน้อยลงเรื่อย ๆ จนปัจจุบัน ยังมีหนี้สินบ้างเล็กน้อย แต่เป็นหนี้สินในระบบหมู่บ้านตนเอง ที่เรียกว่ากลุ่มออมทรัพย์คั้นน้ำ แต่กลุ่มดังกล่าวนี้ตั้งขึ้นเพื่อป้องกันมิให้บุคคลภายนอกมาเอาไรค์เอาเปรียบคนในชุมชนด้วยดอกเบี้ยสูง ๆ และยังเป็นกลไกเพื่อให้สมาชิกรักษาป่าด้วย โดยผู้ที่จะเป็นสมาชิกต้องมีสมบัติ ดังกล่าวในกิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์แล้วนั้น จึงจะกู้เงินได้ ดังนั้นถึงแม้จะมีหนี้สินบ้าง แต่ไม่มาก และยังมีเงินออมเหลือ

5) นอกจากปัญหาทางเศรษฐกิจแล้ว ชุมชนยังมีปัญหาทางด้านการศึกษาอีกด้วย ดังกล่าวแล้ว จากสภาพพื้นที่ทุรกันดาร ความหลากหลายของคนที่มาอาศัย รายได้น้อย ส่งผลทำให้ชุมชนมีระดับการศึกษาขั้นต่ำ จบการศึกษาชั้น ป.4 ดังข้อมูลบริบทชุมชนด้านประชากร นายพงศา ชูแถม เห็นความสำคัญของเรื่องนี้ จึงร่วมกับชุมชนในการก่อตั้งโรงเรียนคั้นน้ำขึ้นมา ให้นักเรียนมาอาศัยที่หน่วยอนุรักษ์ป่าคั้นน้ำพะไ้ตะ โดยมาอยู่ประจำ และจ้างครูมาสอนตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ นอกจากนี้นักเรียนกลุ่มนี้ยังได้เรียนรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าคั้นน้ำ โดยการมีส่วนร่วม และศึกษาจากสภาพจริง ค่อมามีการขยายโรงเรียนไปยังหมู่บ้านกลางดาง และได้เขียนหลักสูตรการเรียนขึ้นมา ชื่อว่า หลักสูตรการเรียนรู้อะบบนิเวศน์ ซึ่งค่อมามีโรงเรียนต่าง ๆ พานักเรียนมาฝึกอบรม และมีแนวโน้มมากขึ้นเรื่อย ๆ หลักสูตรดังกล่าวได้ปรับใช้ใน

ลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น หากนักเรียนกลุ่มวิทยาศาสตร์มาอบรม จะเน้นเรื่องการอนุรักษ์ และระบบนิเวศน์ ถ้าลูกเสือ-เนตรนารีมาอบรม จะเป็นหลักสูตรที่ผสมผสานระหว่าง วิชาลูกเสือ กับระบบนิเวศน์ และถ้ากลุ่มวิชาสังคมมา จะเป็นหลักสูตรที่ผสมผสาน ระหว่างระบบนิเวศน์กับวิชาสังคม เช่นวิถีชีวิต การดำรงชีวิต ฯลฯ ปัจจุบันปัญหาด้าน การศึกษาได้รับการแก้ไขแล้วแต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ เนื่องจากขาดอุปกรณ์ อาคารเรียนมี น้อย และครูที่จะมาสอนมีน้อย

6) ปัญหาสิทธิทำกินและรูปแบบถือครองที่ดิน ซึ่งเป็นปัญหาอีก ประการหนึ่งชาวบ้านเรียกร่อง เนื่องจากเดิมชาวบ้านเข้ามาจับจองที่ดินโดยอิสระ ทำให้ มีการแก่งแย่ง ที่ดินกัน โดยเฉพาะนายหน้าค้าที่ดินเข้ามาเกี่ยวข้อง ทำให้มีการซื้อขาย กันมาก ทำให้การบุกรุกเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นป่าธรรมชาติ อยู่ภายใต้การดูแลของหน่วยอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ เมื่อนายพงศา ชูเนม เข้ามาดำเนินการ ได้อาศัยประสบการณ์และ ความรู้ โดยยึดหลักการจัดการป่าชุมชนมาใช้ โดยทำการแบ่งพื้นที่เป็น 3 ประเภท คือ พื้นที่ป่าแก่ ห้ามบุกรุกโดยเด็ดขาด ป่าไผ่ ซึ่งถูกบุกรุกและถูกทำลายมาก เป็นป่าที่ต้อง ปรับปรุงฟื้นฟูขึ้นมา จึงทำเป็นเขตแนวป่า เพื่อหาวิธีปรับปรุงต่อไป และป่าชุมชนที่ ชาวบ้านอาศัยอยู่ ดำเนินการ โดยทำการแบ่งที่ดินให้เท่ากัน ไม่เกิน 50 ไร่/ ครอบครัว และคัดเลือกกรรมการหมู่บ้าน ตั้งกติกาชุมชนในการดูแลป่าชุมชนนี้ แต่ละครอบครัว ได้รับสิทธิโดยพฤตินัย และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงสิทธิต้องแจ้งคณะกรรมการหมู่บ้าน ชาวบ้านกล่าวว่า “ สมัยก่อนมีความเห็นว่าหากมีเอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน เนื่องจากมี ความคิดว่าสามารถนำไปขายได้ แต่ปัจจุบันคิดว่าจะมีหรือไม่มีเขาก็มีความสุขในการ ดำรงชีวิตแล้ว ” (นางอัมพร รัตนจินดา, สัมภาษณ์)

3.2.2 สาเหตุของปัญหา

ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะประสบกับปัญหาต่าง ๆ มากมาย จาก การศึกษาพบว่า สาเหตุที่แท้จริงของการเกิดปัญหาเกิดจากบุคคลสามกลุ่มใหญ่ ๆ ดังนี้

1) กลุ่มนายทุนผู้มีอิทธิพล ในช่วงแรก ๆ มีนายทุนผู้มีอิทธิพลเข้าไปลักลอบตัดไม้ทำลายป่าอย่างเงียบ ๆ มาเป็นเวลานานก่อนที่จะมีชาวบ้านมาตั้งถิ่นฐาน ชาวบ้านเล่าว่ามีการชักลากขนไม้ออกจากป่าทั้งกลางวันและกลางคืนในบางช่วงเวลาที่ปลอดเจ้าหน้าที่หรือเจ้าหน้าที่เอาหูไปนาเอาตาไปไร่ ราชได้มหาศาลจากการขนไม้เป็นสิ่งล่อตาล่อใจให้ทุกคนแม้แต่หน่วยงานของรัฐต้องวางเฉยกับการกระทำนี้ สมัยต่อมาเมื่อมีชาวบ้านเข้ามาอยู่อาศัย กลุ่มคนเหล่านี้ใช้ชาวบ้านเป็นเครื่องมือในการตัดไม้ทำลายป่า มีผลประโยชน์ ค่าจ้างแรงงาน และความปลอดภัย นอกจากนี้ยังปล่อยเงินกู้ให้ชาวบ้านหลายครอบครัว เมื่อชาวบ้านเป็นหนี้ก็รีบที่ดิน ทำให้ชาวบ้านต้องร่อนเร่หาที่ดินใหม่ ให้เกิดปัญหาหนี้สิน ปัญหาสิทธิทำกิน และทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม นอกจากนี้ปัญหาหนักขึ้นเมื่อรัฐบาลอนุญาตให้มีการสัมปทานป่าไม้ การทำลายป่ายิ่งง่าย สะดวกรวดเร็ว และมากขึ้น ยังมีการทำลายมากขึ้นสภาพธรรมชาติยิ่งขาดความสมดุล ทำให้เกิดปัญหาย่อย ๆ อีกหลายปัญหา

2) กลุ่มข้าราชการ

เดิมกลุ่มข้าราชการรู้เห็นเป็นใจกับกลุ่มนายทุนอิทธิพลในการลักลอบตัดไม้ เนื่องจากมีผลประโยชน์ร่วมกับนายทุนผู้มีอิทธิพล ดังนั้นเมื่อมีการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ถ้าสัตว์ กลุ่มนี้จึงวางเฉย และมีการสนับสนุนกลุ่มนายทุนผู้มีอิทธิพลอย่างลับ ๆ ทำให้การตัดไม้ทำลายป่าเกิดขึ้นอย่างง่ายดาย ปัญหาต่าง ๆ เกิดหนักขึ้น เมื่อมีแต่การทำลาย ไม่มีการรักษาและปลูกทดแทน เนื่องจากสมัยแรก ๆ ความเข้าใจระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ตรงกัน และชาวบ้านมีความคิดอคติกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ เนื่องจากเห็นการกระทำต่าง ๆ ที่ผ่านมา ถึงแม้สมัยต่อมา เมื่อ นายพงศา ชูเนมได้เข้ามาประจำที่หน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ และพยายามทำความเข้าใจกับชาวบ้าน กว่าชาวบ้านจะให้ความร่วมมือ ให้ความเชื่อถือ ให้ความเป็นมิตร นายพงศา ชูเนม ต้องมีทั้งความเป็นผู้นำ ความมุ่งมั่นทั้งพลังกายและใจ รวมทั้งต้องฝ่าฟันกับอุปสรรคจากข้าราชการในท้องถิ่น ถูกกลั่นแกล้ง จับกุมหลายครั้ง เนื่องจากทำใ้บุคคลบางกลุ่มและตัวข้าราชการเองเสียผลประโยชน์นั่นเอง ปัญหาการลักลอบตัดไม้

เริ่มน้อยลงเนื่องจากปัจจุบันชาวบ้านร่วมแรงร่วมใจกันปกป้องพื้นที่ป่า พื้นที่ทำมาหากิน แหล่งอาหารของตนเอง รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐ ปัจจุบันให้การสนับสนุนช่วยเหลือดูแลเอาใจใส่ปัญหานี้มากขึ้น

3) กลุ่มชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอาศัยในพื้นที่ป่าต้นน้ำพะโค๊ะ กลุ่มเหล่านี้เข้ามาหาของป่า ล่าสัตว์แบบทำลาย ทรัพยากรธรรมชาติจึงหมดไปอย่างรวดเร็ว รวมทั้งการประกอบอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นอาชีพทำเหมืองแร่ หรืออาชีพเกษตร ทำให้เกิดปัญหาทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ปัญหาหน้าดินถูกทำลาย สารเคมีตกค้าง รายได้ของแต่ละครอบครัวมีน้อย เนื่องจากผลผลิต 1 ปีได้รับครั้งและขึ้นอยู่กับสภาพอากาศ ทำให้เงินไม่พอใช้จ่ายต้องไปกู้หนี้ยืมสินนายทุนผู้มีอิทธิพล จนเกิดปัญหาหนี้สิน เมื่อไม่มีจ่ายหรือจ่ายไม่ทันที่ดินถูกยึดต้องแก่งแย่งที่ดินเพื่อเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง และมีการขยายพื้นที่เพิ่มขึ้น ป่าถูกทำลายมากขึ้นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นส่งผลให้เกิดปัญหาสาธารณสุขและปัญหาการศึกษาตามมา ผู้ที่อพยพเข้ามาในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพวกเร่ร่อน ไม่มีที่ทำกินอยู่แล้ว การศึกษาส่วนใหญ่จบชั้น ป.4 ประกอบกับสภาพพื้นที่เดินทางลำบาก ในพื้นที่ไม่มีโรงเรียน ดังนั้นหากจะให้ลูกหลานเรียนต้องออกไปในเมืองซึ่งต้องใช้จ่ายเงินมาก การเดินทางไม่สะดวก ปัญหาการศึกษาจึงเป็นปัญหาใหญ่สำหรับชุมชนป่าต้นน้ำพะโค๊ะ

จะเห็นว่า ทั้งสามกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นนายทุนผู้มีอิทธิพล กลุ่มข้าราชการ และกลุ่มชาวบ้านที่อพยพเข้ามา ล้วนเป็นสาเหตุสำคัญในการก่อให้เกิดการทำลายล้าง การสูญเสียคุณภาพทางธรรมชาติ การสูญเสียแหล่งอาหาร และผลกระทบที่เกิดต่อระบบนิเวศอย่างหนัก

3.2.3 ปัจจัย/เงื่อนไข

สภาพของชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงไปทั้งสภาพดีและไม่ดี ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ดังนี้

1) องค์กรผู้นำ มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างมาก เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การดำเนินงานของชุมชนเป็นอย่างไร หากชุมชนมีผู้นำที่ขาดคุณธรรมจริยธรรมแล้วการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชนทำได้ยาก สำหรับชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ ทั้งหมดบ้าน คลองเรือ หลักเหล็ก หลางคาง และห้วยค้อ เป็นชุมชนที่มีผู้นำที่มีคุณสมบัติคือ มีความเสียสละ มองประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน ตัวบุคคลมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ยอมรับนวัตกรรมใหม่ในการพัฒนา มีความเป็นประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาทุกระดับ มีโครงสร้างการทำงานชัดเจน ส่งผลให้ลักษณะการปกครองและการปะทะสังสรรค์ทางสังคมเป็นแบบด้อยที่ด้อยอาศัย ผู้นำมีความสามารถทำให้สมาชิกมีความไว้วางใจ การระดมพัฒนาและแก้ไขปัญหาจึงกระทำได้ง่าย การที่กลุ่มผู้นำเปิดโอกาสให้สมาชิกได้เข้ามามีส่วนร่วมทุกระดับ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรักษา ร่วมรับผลประโยชน์ที่เป็นธรรม ก่อให้เกิดการเป็นเจ้าของร่วม เหมือนกับการส่งเสริมให้ชาวบ้านรู้ว่าป่าเป็นของเขา เขาต้องสร้างและรักษาป่าด้วยตัวเขาเอง เพื่อประโยชน์ต่อตัวเองในภายภาคหน้า

2) คุณภาพขององค์กรที่ปรึกษา จากการศึกษาพบว่า ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ ถึงแม้จะไม่มีที่ปรึกษามากนัก แต่เป็นความโชคดี ที่มี นายพงศา ชูเนม และทีมงาน ร่วมเป็นที่ปรึกษา เนื่องตัวบุคคลมีคุณภาพ มีพื้นฐานจิตใจที่ได้รับการสั่งสมมาจากท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นบุคคลที่มีความมุ่งมั่น ตั้งใจ เป็นนักพัฒนาที่สามารถสร้างกระบวนการและโอกาสในการเรียนรู้ให้กับชุมชนเป็นอย่างดี ดังนั้น ปัญหาต่าง ๆ จึงสามารถแก้ไขได้ และพัฒนาชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้

3) จิตสำนึกภายใต้ประสบการณ์เก่าของสมาชิกในชุมชนเอง คนในชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ เดิมเป็นกลุ่มค้อยโอกาสทางสังคม ต้องคิ่นร่นขวนขวาย ผ่านความลำบากมาแล้วทั้งสิ้น เมื่อมองอดีตของตนเองกับปัจจุบัน ถึงแม้ไม่ได้ร่ำรวยเงินทอง แต่ที่นี่ให้ความมั่นคง มีที่ดินที่อยู่อาศัย มีอิสระเสรีตามอัธยาศัยที่พึงมี มองเห็นว่าป่าเป็นที่พึ่งสุดท้ายของชีวิต คนที่ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะส่วนใหญ่มีประสบการณ์มา

คล้ายคลึงกัน ค่อสู้อุปสรรคมาด้วยกัน และบ้างก็เป็นญาติพี่น้องเพื่อนฝูงชักจูงมาอาศัยที่ป่าแห่งนี้ จึงทำให้ทุกคนเป็นมิตรกันได้ง่าย ขอมรับฟังความคิดเห็นคนอื่นได้ง่าย และมีความเห็นอกเห็นใจกัน สามารถอยู่ร่วมกันได้ ซึ่งจะเห็นได้จากการที่มาจากหลายศาสนา หลายวัฒนธรรม หลายภาค หลายภาษา แต่ทุกคนก็สามารถอยู่ร่วมกันได้ และที่ป่าแห่งนี้ ทำให้ทุกคนรับรู้่ว่าพวกเขาจะใช้ชีวิตร่วมกับป่าให้มีความสุขและยั่งยืน สืบทอดวัฒนธรรมให้ลูกหลานอย่างไร จิตสำนึกเหล่านี้จะทำให้เกิดการรวมกลุ่มง่าย และการทำงานร่วมกันง่าย

4) บรรทัดฐานหรือกติกาทางสังคม ถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งในการจัดระเบียบให้เกิดความพอดี เกิดความชัดเจนในการปฏิบัติ เป็นธรรม และจุดเด่นคือเป็นกติกาที่ทุกคนร่วมกันทำร่วมกันตั้งร่วมกันเสนอความคิดเห็นเขียนขึ้นมา จึงเป็นที่ยอมรับเป็นบรรทัดฐานร่วมกัน ซึ่งหากใครละเมิดกติกาชุมชน จะมีบทลงโทษตามที่ชุมชนร่วมกันเขียน ซึ่งกติกาชุมชนมีทั้งแนวปฏิบัติในการรักษาป่า และบทลงโทษ

5) สถานภาพทางสังคมและการมีส่วนร่วม ถึงแม้ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะจะเป็นที่รวมแห่งความหลากหลายทางวัฒนธรรม แต่จากการศึกษาพบว่า ลักษณะความสัมพันธ์ในหมู่บ้านยังอยู่ภายใต้ระบบเครือญาติ สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์เพื่อให้เกิดการพัฒนาและแก้ปัญหาหมู่บ้านได้ง่าย กลุ่มผู้นำที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ถึงแม้จะมาจากการเลือกตั้งของสมาชิก แต่ความจริงแล้วก็คือ คนเหล่านั้นได้ดำรงสถานภาพเป็นผู้นำโดยธรรมชาติอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้นการทำโครงการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น จึงเป็นการรวมผู้นำเหล่านั้นเป็นองค์กร ซึ่งมีรูปแบบการจัดการที่ชัดเจนและเป็นระบบมากขึ้น ในระดับสมาชิก การมีส่วนร่วมของสมาชิกภายในหมู่บ้าน ในการพัฒนาถือว่าสำคัญยิ่ง จากการสังเกตวิถีชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งตั้งอยู่ท่ามกลางหุบเขา การคมนาคมติดต่อภายนอกลำบาก การดำรงชีพต้องอยู่บนพื้นฐานการช่วยเหลือตนเองส่วนใหญ่ ถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน วิถีชีวิตของคนที่นี่มี

ความกระตือรือร้นในการร่วมกิจกรรมส่วนรวม ซึ่งจะเห็นจากการประชุมในแต่ละครั้ง ผู้เข้าร่วมประชุมมาประชุม 90 % ขึ้นไปทุกครั้ง และมีการแสดงความคิดเห็นแต่ละครั้งไม่ต่ำกว่า 80 % ดังนั้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนมาก ทำให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เกิดการถ่ายทอดแนวความคิด เจตคติระหว่างกัน ทำให้สังคมถูกขับเคลื่อนด้วยกระบวนการกลุ่ม ความขัดแย้งต่อกันสามารถระงับได้ด้วยเหตุผลของกลุ่มและผู้นำ ส่งผลให้หมู่บ้านมีความสงบ น่าอยู่ ปลอดภัย เสพติดและอาชญากรรม

ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำพะโต๊ะ

การที่ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ มีแนวคิดในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ด้วยการให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม ใช้วิธีการ กิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากความรู้ ความคิด ความเชื่อ ประสบการณ์ ผสมผสานกับประเพณี วัฒนธรรมในชุมชน ที่มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ระบบการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ผู้ศึกษาวิเคราะห์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

4.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ

4.1.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม

4.1.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นสมัยใหม่

4.1.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คิดค้นขึ้นมาใหม่

4.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำพะโต๊ะ

4.2.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม

4.2.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นสมัยใหม่

4.2.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คิดค้นขึ้นมาใหม่

4.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโต๊ะ

4.1.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม

เป็นภูมิปัญญาที่เป็นของเก่าแก่ดั้งเดิมของชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ ซึ่งเป็น ทุนอย่างหนึ่งของชุมชนที่เป็นกลไกสำคัญในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ได้เป็น อย่างดี

ประเพณีขอฝน เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ
กระทำโดยกรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้าน จะมาบนบานขอฝนจากศาลเจ้าของหมู่บ้าน
เมื่อฝนตกแต่ละครอบครัว จะนำ เหล้า ไก่ ธูปเทียน และผลไม้ต่าง ๆ จากสวนตนเอง
มาถวาย เมื่อเสร็จจากพิธีก็นำอาหารมาแจกจ่ายรับประทานครั้น พิธีนี้จะกระทำในช่วง
เดือน 6 ขึ้น 2 ค่ำ หรือ 3 ค่ำ เนื่องจาก เป็นช่วงที่แล้งที่สุด การที่ชาวบ้านได้มารวมกลุ่ม
กัน ได้ทานอาหารด้วยกัน ทำให้มีการพูดคุยกัน และจะทราบว่าในหมู่บ้าน เกิด
เหตุการณ์อะไรบ้าง ป่าส่วนใหญ่ถูกบุกรุก และเกิดปัญหาอะไรสามารถพูดคุยและแสดง
ความคิดเห็นกัน ประเพณีนี้จะช่วยให้การส่งข่าวสารรวดเร็วขึ้น

พิธีขอป่า เป็นพิธีกรรมที่ชุมชนทำขึ้นเมื่อมีการ ไปตัดต้นไม้ สำหรับ
ปลูกเรือน หรือที่ทำกิน โดยนำอาหารคาวหวานมาเช่น ไหว้เจ้าป่าเจ้าเขา แล้วขอ
อนุญาตตัดต้นไม้ เมื่อตัดเสร็จ ตัดสถานที่ใด ผู้ตัดต้องนำมาปลูกเพิ่มสองเท่าที่ตัด
ชุมชนเชื่อว่า การตัดต้นไม้ใหญ่ เป็นการลบหลู่เทพารักษ์ ทำให้ชาวบ้านในชุมชนไม่
กล้าทำลายต้นไม้ใหญ่ นอกจากนั้นยังดูแลอย่างดี

ทุกหมู่บ้านจะสร้างศาลเจ้าของหมู่บ้าน เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจ เมื่อ
สมาชิกออกจากหมู่บ้าน ต้องมาบอกกล่าว นอกจากนี้คนในชุมชนไม่กล้าทำผิด ไม่กล้า
โกหก หรือไม่กล้า ไปตัดต้นไม้ เนื่องจากเกรงกลัวศาลเจ้าของหมู่บ้าน

ชาวบ้านใช้วิธีการดูรอยเท้าสัตว์ เพื่อเป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงการบุกรุก
รุกป่า หากมีรอยเท้าสัตว์พื้นที่ใดของป่ามาก แสดงว่า อีกด้านหนึ่งของป่ามีผู้บุกรุกเพื่อ
ล่าสัตว์ เพราะ หากมีผู้บุกรุก สัตว์ป่าจะหนีไปอยู่อีกฟากหนึ่งของป่า วิธีการนี้ ชาวบ้าน
ใช้ในการจับตัวผู้บุกรุกป่า

ชาวบ้านเชื่อว่า เสียงร้องของสัตว์ บ่งบอกเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น เสียง
ชะนีร้อง หมายถึงฝนกำลังจะตก และนอกจากนี้หากสัตว์เรียกถี่ผิดปกติ แสดงว่ามีผู้บุกรุก
รุกป่า ดังนั้นคนในชุมชนจะช่วยกันไปตรวจสอบว่ามีผู้บุกรุกหรือไม่ และหากมีผู้บุกรุก
จะเร่งแจ้งข่าวไปทางหน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำทันที

ชาวบ้านมีความเชื่อว่า หากใครปลูกเห็ดปลวกไม่ขึ้น ถือว่าเป็นคน
ตระหนี่ ซึ่งเป็นกลยุทธ์เพื่อให้ชาวบ้านช่วยเหลือกัน เป็นการสร้างลักษณะในเรื่องความ
ร่วมมือร่วมใจ รวมถึงส่งผลต่อความร่วมมือในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำด้วย

ชาวบ้านเชื่อว่า ใครปลูกต้นไม้ไม่ขึ้น แสดงว่ามีผีรบกวน เคยทำความผิดเกี่ยวกับต้นไม้ หรือป่าไผ่ จะต้องทำความดีเป็นการลบล้างโดยคุณแลป่า ไม่ให้ผีไม่หวังดีบุกรุก

การรดน้ำต้นไม้ เดิมชาวบ้านใช้วิธีขนน้ำจากลำธารมารดน้ำในแปลงเกษตร บางครั้งก็ขอให้ฝนตก ต่อมาชาวบ้านเห็นวิธีรดน้ำจากสวนผลไม้ในอำเภอหลังสวน ซึ่งต่อท่อพีวีซีไปตามคันเจาะทุเรียน จึงก็คอยากทำบ้าง แต่ต้องใช้งบประมาณมาก ประกอบกับพื้นที่บริเวณอำเภอหลังสวนเป็นที่ราบ ส่วนพื้นที่ป่าต้นน้ำพะโต๊ะเป็นบริเวณที่ลาดชัน ดังนั้นจึงใช้วิธีการต่อท่อไปไว้ที่สูง เมื่อเปิดน้ำ น้ำจะไหลลงไปสู่ที่ต่ำพืช ต้นไม้ที่อยู่ต่ำจึงได้รับน้ำไปด้วย

เนื่องจากพื้นที่ชุ่มชื้น ในช่วงหน้าฝน ชาวบ้านนิยมปลูกเห็ดปลวก ซึ่งจะมีกรช่วยเหลือกัน วันนี้ไปช่วยปลูกบ้านหนึ่ง พรุ่งนี้ไปปลูกอีกบ้านหนึ่ง ซึ่งชาวบ้านเชื่อกันว่าหากปลูกเห็ดปลวกไม่ขึ้นแสดงว่าเป็นคนตระหนี่ ชาวบ้านกรงว่าตนเองจะปลูกไม่ขึ้นจึงต้องไปช่วยเพื่อนบ้านปลูก เมื่อถึงบ้านตนเองปลูกจะได้มีเพื่อนบ้านมาช่วยเห็ดก็จะขึ้นเมื่อกระทำลักษณะนี้นาน จึงรู้ว่าการช่วยเหลือกันทำให้งานเสร็จเร็วและมีความสัมพันธ์อันดีกับเพื่อนบ้าน ซึ่งจากพฤติกรรมส่วนนี้ มีผลทำให้เมื่อชุมชนจัดกิจกรรมอะไร คนในชุมชนก็ให้ความร่วมมือ รวมทั้งเมื่อมีกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้ ชาวบ้านก็จะไปร่วมด้วยเหมือนกับการไปร่วมกันปลูกเห็ด

วิธีการหาผักป่าที่บ้านของชุมชนป่าต้นน้ำจะใช้วิธีใช้โดยที่มีการอนุรักษ์ไว้ได้ใช้ต่อไปอีก อย่างเช่น การเก็บผักเหียงจะเก็บเฉพาะที่ยอดไม้แก่และอ่อนจนเกินไป เพราะจะเหลือยอดอ่อนไว้ได้เก็บอีก บางครั้งมีการตัดตกแต่งบ้างเล็กน้อยแต่ไม่กระทบกับลำต้นถึงตาย และชาวบ้านจะทราบว่าผักเหียงต้นที่ตนเองเก็บอยู่บริเวณไหน ครั้งต่อไปจะมาเก็บต้นเดิมได้อีก หรือแม้แต่การเก็บเห็ด เก็บโดยเหลือไว้ส่วนหนึ่งเพื่อเป็นเชื้อสำหรับเกิดขึ้นใหม่เพื่อมาเก็บได้อีก และสามารถจำได้ว่าเห็ดที่ตนเองเคยไปเก็บอยู่ส่วนไหน เนื่องมีการสังเกต และบางครั้งอาจจะทำเครื่องหมายบางอย่างไว้เพื่อให้จำได้นั่นเอง ซึ่งการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าจะทำให้สามารถนำทรัพยากรมาใช้ได้ใหม่ไม่จบสิ้น

การปลูกต้นไม้บริเวณบ้าน ชุมชนมีความเชื่อว่าการปลูกต้นไม้ในบริเวณบ้านต้องเลือกปลูกเฉพาะไม้ที่เป็นมงคลและปลูกให้ถูกทิศทาง โดยมีประโยชน์แฝงไว้เพื่อให้เกิดความร่มเย็นทั้งภายใน ส่วนที่ห้ามปลูกในบริเวณบ้าน เป็นพวกไม้ใหญ่ที่แผ่กิ่งก้านสาขามาก หรือชื่อไม่เป็นมงคล เช่น เต่าร้าง ความเชื่อนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยความรู้ประสบการณ์เกี่ยวกับการโคจรของดวงอาทิตย์ทิศทางของลมมรสุม ความหนักเบาของฝน ซึ่งจะแตกต่างกันไปในแต่ละวัน รวมถึงความเข้าใจธรรมชาติของต้นไม้ในแต่ละพันธุ์ด้วย ดังนั้น ชาวบ้านจะรักษาและดูแลต้นไม้ที่ปลูกที่บ้านไว้อย่างดี ให้แผ่กิ่งก้านสาขามาก ๆ และห้ามมิให้ผู้ใดตัดทำลาย เมื่อมีต้นไม้ใหญ่ประจำบ้านทุกบ้านต้นไม้สามารถช่วยดูดซับน้ำในช่วงฤดูฝนไว้ได้มาก

การปลูกสร้างบ้านเรือนของชุมชนป่าต้นน้ำพะโค๊ะ จะนิยมแผ้วถางพื้นที่บริเวณบ้านให้เตียนเรียบจนเห็นเป็นพื้นทรายขาวสะอาด มีเหตุผลด้านสภาพแวดล้อมคือ การเดินเข้าออกสะดวก ปลอดภัยจากสัตว์ร้ายเช่น งู ตะขาบ แมงป่อง ที่มีอยู่อย่างชุกชุม บ้านเรือนมีหลังคาเตี้ยลาดชัน ยกพื้นสูง และไม้ฝางเสาลงดิน แต่จะวางอยู่บนดินเสาที่เป็นก้อนหิน ไม้เนื้อแข็ง หรือ แท่งซีเมนต์หล่อ เนื่องจากฝนตกชุกทำให้ดินอ่อนตัว โอกาสที่เสาจะทรุดตัวมีได้มาก นอกจากนี้แล้วยังเป็นการป้องกันปลวกและเชื้อราอีกด้วย ไม่ปลูกบ้านขวางตะวัน นิยมปลูกหันหน้าไปในแนวเหนือใต้เพื่อหลบแสงแดดที่จะส่องเข้าบ้าน อุบายในการครองชีพ การแผ้วถางหญ้าบริเวณบ้านนั้นคือชาวบ้านไม่ใช้สารเคมีบริเวณบ้าน ดังนั้นปัญหาการตกค้างของสารเคมีบริเวณบ้านจึงไม่มี

วันว่าง เป็นวันที่ตรงกับวันสงกรานต์ของภาคอื่น ๆ ซึ่งวันนี้คนในชุมชนมีธรรมเนียมปฏิบัติจะแตกต่างกันโดยตลอดระยะเวลาวันว่าง ทุกครัวเรือนจะหยุดทำมาหากิน ไม่ค้าว่าร้ายใคร ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ดูแลบ้านเรือนของคนให้สะอาด รักษาอารมณ์ให้แจ่มใส แสดงกตเวทิต่อผู้ใหญ่ด้วยการรดน้ำคำหัว และดักบาตรฟังธรรม นั่นคือทำแต่ความดี ซึ่งพื้นฐานส่วนนี้ มีความสำคัญในส่วนที่ผู้น้อยเคารพผู้ใหญ่ ลูกบ้านเคารพ หัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งจะเกิดประโยชน์ในแง่ของการรวมกลุ่ม การประสานสัมพันธ์ ซึ่งต่อไปเมื่อมีกิจกรรมใด ๆ จะทำให้ทุกคนยอมรับซึ่งกันและกัน สำหรับ

กิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติก็เช่นเดียวกัน ต้องอาศัยฐานจากความสัมพันธ์อันดีต่อกันมาก่อน

ประเพณี กินงาน กินวาน ข้าวหม้อแกงหม้อ เป็นวัฒนธรรมการพึ่งพาของชุมชน โดยใช้ธรรมเนียมการกินเป็นตัวชักนำให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจกันช่วยเหลือเกื้อกูลกันในงานที่แต่ละครอบครัวไม่สามารถทำเองได้ เช่น งานศพ งานบวช การทำไร่ ทำเกษตร ทอดกฐิน และทอดผ้าป่า ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเพื่อนบ้านด้วยกันในแบบที่แบบน้อม

4.1.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นสมัยใหม่

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นสมัยใหม่ เป็นภูมิปัญญาที่มีอยู่แล้ว เมื่อชุมชนนำมาใช้ จะปรับเปลี่ยน ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนนั้น ๆ เช่น

ประเพณีทอดผ้าป่ากาแพ เป็นกิจกรรมที่ สมาชิกในชุมชน นำกาแพมาบริจาค ถ้าบ้านไหนไม่ปลูกกาแพก็บริจาค เป็นเงิน ประเพณีนี้จะจัดที่เวทีชาวบ้าน จะทำทุกปี ช่วง มกราคม - กุมภาพันธ์ เนื่องจาก ช่วงนั้นเป็นฤดูเก็บกาแพ เมื่อรวบรวมกาแพได้แล้ว กรรมการหมู่บ้านจะรวบรวมนำไปขาย เงินที่ได้ส่วนหนึ่งไปช่วยเหลือนักเรียนคันน้ำ ส่วนหนึ่งใช้สำหรับปรับปรุงสาธารณูปโภคหมู่บ้าน ส่วนหนึ่งนำไปใช้กิจกรรมการอนุรักษ์ป่า

งานประเพณีปิดเมืองกินฟรี เป็นประเพณีที่ทำในช่วงหน้าฝน เป็นการเปิดโอกาสให้บุคคลภายนอกเข้ามารับทราบกิจกรรมการดำเนินงานของชุมชน ถือว่าเป็นการเผยแพร่เกี่ยวกับวิธีการอนุรักษ์ป่าคันน้ำให้สังคมรับทราบ และเพื่อสร้างจิตสำนึกและเครือข่ายต่อไป สำหรับกิจกรรม ชุมชนหมู่บ้านคลองเรือ หลักเหล็ก หลากตาง และห้วยค้อ จะจัดเตรียมซุ้มของหมู่บ้าน และนำผลไม้ พืช ผัก จากสวน และอาหารที่ทำจากของพื้นบ้าน มาจัดไว้ทำไว้ สำหรับผู้มาร่วมงานจะได้ลองแกงฟรี เส้นทางจะผ่านหมู่บ้านทั้งหมด เมื่อลองแกงถึงหมู่บ้านไหน สามารถแวะชมและชิม

อาหารของหมู่บ้านนั้นได้นอกจากนี้ชุมชนในหมู่บ้านยังนำเสนอกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำ เช่น การทำเกษตร 4 ชั้น การทำประปาภูเขา และอริบาบจุดแรกน้ำ ให้ผู้มาร่วมงาน ได้รับรู้ถึงความสำคัญของป่าต้นน้ำ จากการจัดงานพบว่าผลผลิต อาหารที่ชุมชนจัดไว้ เพียงพอต่อการต้อนรับ ผู้มาท่องเที่ยวได้รับประทานจนอิ่ม

กลุ่มออมทรัพย์ต้นน้ำเดิมเกิดจากสภาพที่ชุมชนมีปัญหาหนี้สินมาก เนื่องจากรายได้จากการเกษตรมีไม่เพียงพอในการใช้จ่าย และมีนายหน้าเข้ามาหยิบยืมเงินให้โดยคิดดอกเบี้ยสูงคณะกรรมการหมู่บ้านและชุมชนเห็นว่าควรแก้ไขปัญหานี้ขึ้นมาโดยมีการตั้งกฎระเบียบขึ้น และจากหลักการของกำระเบียบดังกล่าวแล้วนั้นพบว่าคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ต้องการให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ดังนั้นจึงเสนอเงื่อนไขในการเป็นสมาชิกว่า หากผู้ใดเข้ามาเป็นสมาชิกแล้ว ต้องมีหน้าที่ทำตามกฎระเบียบในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ นอกจากนี้ยังสร้างให้ชุมชนเกิดความรักสามัคคี มีความซื่อสัตย์ สุจริต ประหยัดคอกออม และใช้ระบอบประชาธิปไตย หากสมาชิกท่านใดไม่ปฏิบัติตามหลักการดังกล่าว ไม่สามารถเข้ามาเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์ได้ แต่ดังกล่าวแล้ว เนื่องจากชาวบ้านมีปัญหาหนี้สินมาก ทุกคนจึงยอมรับเงื่อนไข แรก ๆ มีปัญหาในส่วนที่ไม่ยอมรับกติกา จึงต้องออกจากการเป็นสมาชิก และชาวบ้านทุกคนจะทราบว่าผู้ที่ไม่มีความซื่อสัตย์ ไม่ให้ความร่วมมือชุมชนทำให้เกิดการรังเกียจจากคนในชุมชน

ปัจจุบัน ทุกคนให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี และทำให้มีการขยายกลุ่มออมทรัพย์ไปหมู่บ้านหลักเหล็ก หลางตาง คลองเรือ และห้วยค้อ อีกด้วย

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นภูมิปัญญาเฉพาะของชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ เนื่องจากเดิมมีการจัดท่องเที่ยวโดยไม่ได้คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม แต่ต่อมาคิดถึงการขยายความรู้ต่อชุมชน และเพื่อปลูกจิตสำนึกให้คนภายนอกเห็นความสำคัญของป่าไม้ และมีความรื่นเริงด้วย จึงจัดเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศด้วย แต่การจัดในส่วนนี้ จัดเพื่อให้บุคคลภายนอกได้เข้าไปถึงหมู่บ้านที่ดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ ในการล่องแก่ง จะมีจุดพักตามหมู่บ้านต่าง ๆ หากเข้าไปในช่วงหน้าฝนนักท่องเที่ยวจะได้ทาน

ผลไม้ฟรี นอกจากนี้ ยังมีข้อแตกต่างจากที่อื่นในส่วนที่ชาวบ้านจะทำกับข้าวและเลี้ยงอาหารจากพื้นบ้านเช่น น้ำพริกมีผักหนาะ ผักกูด ผักเหลียง เป็นต้น ข้าวจะเป็นข้าวที่หุงจาก กระบอกริไฟที่มีกลิ่นหอม ซึ่งเป็นสิ่งที่บุคคลภายนอกไม่ได้สัมผัส นอกจากนี้ให้คนภายนอกชุมชนเห็นถึงความเอื้ออารีต่อกันของชุมชน ดังนั้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนป่าคั้นน้ำจึงมีลักษณะเฉพาะ

อดีตชาวบ้านทุกครัวเรือนได้ใช้ยาปราบวัชพืช ทั้งประเภทคลอซิมและเผาไหม้ เพื่อฉีดพ่นฆ่าหญ้าในสวนเป็นปริมาณมาก เนื่องจากวัชพืชตายเร็ว จากการศึกษาของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องพบว่าใช้ยาปราบวัชพืช เฉลี่ยครัวเรือนละ 30 ลิตร ทำให้ผลเสียตามมาหลายประการ เช่น พืชผักป่าที่ขึ้นอยู่ในสวนหลายชนิดตายและสูญเสียพันธุ์เกิดการคดค้างของสารเคมีในดิน เกิดการชะล้างของหน้าดินสูง เกิดการสะสมสารพิษในร่างกายและเป็นอันตรายต่อสุขภาพของผู้ใช้ มีการทิ้งและล้างสารเคมีลงในแม่น้ำอันเป็นต้นน้ำลำธาร ทำให้ผู้อยู่ด้านล่างลงไปได้รับสารพิษ นอกจากนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำอาชีพเกษตร จึงใช้ปุ๋ยเคมีทุกครัวเรือน เนื่องจากเชื่อว่า ปุ๋ยเคมีสามารถให้ผลผลิตดีกว่าปุ๋ยชีวภาพ ปัจจุบัน กลุ่มออมทรัพย์จึงเจียดเงินส่วนหนึ่งตั้งเป็นกองทุนซื้อเครื่องตัดหญ้า เพื่อลดและเลิกการใช้ยาปราบวัชพืช และใช้ปุ๋ยชีวภาพมากขึ้น แต่การใช้ปุ๋ยเคมียังมีอยู่แต่ไม่มากและการใช้ยา สารเคมีต้องห่างจากลำธาร 5 ดังนั้น ปัญหาสารเคมีสู่ลำธารจึงลดน้อยลง

กิจกรรมวันนัด ชุมชนป่าคั้นน้ำพะโต๊ะ เดิมมีการหาผักป่า และอาหารจากป่าเพื่อเป็นอาหารและส่วนที่เหลือจะนำไปขายในเมือง ซึ่งเดิม ชุมชนได้รวมกลุ่มกัน กลุ่มละ 5-6 คน ในวันใดวันหนึ่งเพื่อรวมอาหาร ผัก ไปขาย ซึ่งเรียกว่า วันนัด ส่วนมาก วันนัดมักจะนัดอาทิตย์ละครั้ง และในกลุ่มอย่างน้อยหนึ่งคนที่มีรถสำหรับบรรทุกของที่รวมกันในกลุ่ม เมื่อขายของเสร็จแล้วค้างก็เฉลี่ยเงินให้เจ้าของรถ ต่อมากิจกรรมวันนัดปรับเปลี่ยนไป เมื่อถนนทางเข้าหมู่บ้านสะดวกขึ้น บ้างก็มีคนเข้าไปขายของ ซึ่งเป็นวันที่จัดให้มีตลาดนัดขึ้นเพื่อชุมชนจะได้ซื้อขายหรือแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตรที่ผลิตได้ในท้องถิ่นนั้นๆ โดยกำหนดสถานที่หมุนเวียนกันไป

นอกจากนี้แล้วยังใช้เป็นวันนัดหมายพบปะกันแทนการใช้ปฏิทิน สำหรับชี้แจงข้อราชการ หรือกิจกรรมพัฒนาท้องถิ่นต่างๆ และกิจกรรมอนุรักษ์ด้วย

4.1.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คิดค้นขึ้นมาใหม่

เป็นภูมิปัญญาที่เกิด จากการคิดค้นขึ้นมาของชุมชน นั้น ๆ เอง ได้แก่ ประปาภูเขาของชุมชนป่าต้นน้ำพะโค๊ะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นลักษณะการแก้ไขปัญหาเดิม การตั้งถิ่นฐานของชุมชนต้นน้ำพะโค๊ะเป็นหมู่บ้านที่ราบเชิงเขาริมห้วยลำธาร ทุกหมู่บ้านจะถูกโอบล้อมด้วยภูเขาที่เป็นภูเขาหิน มีลำธารสายเล็ก ๆ หลายสายไหลมารวมที่ลำธารใหญ่ของหมู่บ้าน เนื่องจากการประกอบอาชีพการเกษตรจึงต้องมีการใช้น้ำในการรดพืชผักต่าง ๆ เดิมชุมชนเคยใช้เครื่องสูบน้ำ แต่เนื่องจากค่าใช้จ่ายสูง จึงหาวิธีการใหม่ในการนำน้ำมาใช้โดยไม่ต้องใช้พลังงานจากเครื่องจักร ในอดีตชุมชนใช้ภูมิปัญญาในการนำน้ำจากที่สูงมาใช้ประโยชน์โดยการทำเป็นลำร่องน้ำ หรือร่องเหมืองทำให้น้ำเกิดการไหลแรงมีพลังในการกัดเซาะเพื่อใช้กัดเซาะหน้าดินในการทำเหมืองแร่ดีบุก เรียกว่า “เหมืองแล่น” ซึ่งจะพบร่องรอยอยู่ตามป่าบนภูเขาริมลำธารในที่สูง แต่เนื่องจากพื้นที่เป็นที่สูงสลับซับซ้อน การนำน้ำมาใช้ลักษณะเหมืองแล่น จึงไม่ได้ผล หลังจากการทำเหมืองแร่หยุดลง เนื่องจากปริมาณน้อยลง และราคาถูก ชุมชนหันมาปลูกพืชไร่สวน แต่การปลูกพืชต้องอาศัยน้ำในการอุปโภคบริโภค จึงเกิดการคิดค้นประยุกต์วิธีการนำน้ำจากที่สูงมาใช้ โดยการต่อรางไม้ไผ่ผ่าซีก ลดหล่นลงมาจนถึงจุดที่ต้องการ แต่ได้ปริมาณน้ำน้อย ไม่เพียงพอสำหรับใช้ในการเกษตร และมีข้อจำกัดคือ ความคืบและปริมาณน้ำน้อยไม่สามารถนำน้ำขึ้นสูงตามลักษณะภูมิประเทศได้ ต่อมาจึงหันมาใช้ท่อ PVC แทนรางไม้ไผ่ เรียกว่า ประปาภูเขา สามารถต่อน้ำจากจุดไกล ๆ ได้และให้ปริมาณมาก สามารถนำน้ำขึ้นที่สูง – ต่ำได้สะดวก ลงทุนน้อย มีความยั่งยืน ไม่สิ้นเปลืองพลังงาน จึงมีการสำรวจลำธารอย่างจริงจัง และมีวิธีการจัดการน้ำไม่ให้เกิดการแก่งแย่งกัน เรียกว่าระเบียบการใช้น้ำประปาภูเขา ซึ่งบุคคลที่จะใช้ประปาภูเขาจะต้องเป็นผู้ดูแลรักษาป่าต้นน้ำด้วย ประปาภูเขาทำให้เห็นคุณค่าของการรู้จักใช้น้ำธรรมชาติเกิด

ประโยชน์สูงสุดและไม่สูญเสีย ลดต้นทุนในการทำการเกษตร ทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการคิดว่าน้ำที่ใช้อยู่มีความจำเป็นและสำคัญ และนำมาจากป่า หากไม่รักษาป่า ชุมชนจะไม่มีน้ำใช้ สามารถเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรได้อย่างดี สามารถชักล้างได้ถึง บ้านแทนการชักล้างในลำคลองเป็นการแก้ปัญหามลพิษทางน้ำไปสู่ปลายน้ำ สร้างความชุ่มชื้นให้พื้นที่ทางการเกษตรและเกิดการเอื้ออาหารแบ่งปันน้ำในชุมชน ทำให้เกิดองค์กรชุมชนโดยธรรมชาติ

วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนต้นน้ำพะโต๊ะขึ้นอยู่กับระบบการผลิตด้านการเกษตร ปัจจัยหลักที่สำคัญของระบบการผลิต คือดินและน้ำ ความลักษณะภูมิประเทศพื้นที่ส่วนใหญ่ มีความลาดชันสูง และถูกบุกรุกเพื่อการเกษตร ทำให้ลำห้วยเล็ก ๆ ซึ่งเมื่อก่อนเคยมีน้ำอุดมสมบูรณ์ ต้องเหือดแห้งลดน้อยลงไป ประกอบกับการชะล้างและน้ำตะกอนลงสู่แม่น้ำลำคลองต่าง ๆ ชุมชนจึงคิดทำฝายขึ้นมา ช่วงแรกทำเป็นฝายถาวร ยกเป็นคันดินหรือคอนกรีตเสริมเหล็กตามลำห้วย กว้างประมาณ 3 เมตร ขวางตามความกว้างของห้วย พร้อมใส่ประปา แต่อุปกรณ์ในการทำสูงมาก การนำวัสดุอุปกรณ์เข้าไปในพื้นที่ลำบาก ดังนั้นในช่วงต่อมา ชุมชนปรับเปลี่ยนทำฝายต้นน้ำกึ่งถาวร ซึ่งใช้หินในลำห้วยมากขึ้น ใช้ปูนโบก เพื่อขังตะกอนต่าง ๆ ปัจจุบัน ชุมชนทำฝายต้นน้ำแบบผสมผสาน กระทำโดยวัสดุที่หาง่าย เช่นดินหิน ในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำ แล้วกันลำธารเป็นช่วง ๆ ตลอดสาย การทำฝายต้นน้ำ เป็นการช่วยชะลอการไหลของน้ำเพื่อให้เกิดความชุ่มชื้นบริเวณใกล้เคียง ช่วยกักตะกอนดินไม่ให้ลำห้วยคืนเงิน ทำให้มีสัตว์น้ำอาศัยเป็นจำนวนมาก เป็นการส่งเสริมให้ชุมชนใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเป็นระบบสามารถนำน้ำมาใช้ได้อย่างเกิดประโยชน์ และช่วยให้ป่ามีความหลากหลายทางชีวภาพมากขึ้น

หลักสูตรต้นน้ำพะโต๊ะมีเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชนป่าต้นน้ำ จัดทำขึ้นมาเพื่อต้องการให้เยาวชนมีส่วนร่วมในการศึกษาตลอดเวลาในการฝึกอบรม ให้เกิดความผูกพันด้านจิตใจระหว่างเยาวชนต่อเยาวชน เยาวชนกับชุมชน และเพื่อให้เยาวชนไปเผยแพร่และเป็นสื่อกลางในการสร้างความร่วมมือ ร่วมใจและจิตสำนึกที่ดีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเปิดโอกาสให้เยาวชนมีบทบาท มีส่วนร่วมในการเรียนรู้ในลักษณะกลุ่มย่อย ๆ แทนการฟังบรรยาย และได้บูรณาการภาพ

ต่าง ๆ เดิมกระบวนการของหลักสูตรต้นน้ำ คือ แบ่งกลุ่มผู้เข้าอบรมตามความพึงพอใจของผู้เข้าอบรมให้มีจำนวนแต่ละกลุ่มที่ใกล้เคียงกันไม่จำกัดเพศ วัย จัดที่เลี้ยงกลุ่มผู้มีความรู้ความชำนาญพื้นที่รับผิดชอบเป็นกลุ่มอย่างน้อยกลุ่มละ 2 คน บรรยายวิธีการศึกษาระบบนิเวศ จัดให้ผู้ศึกษาร่วมกับที่เลี้ยงกลุ่มเดินทางไปศึกษาในพื้นที่เป็นกลุ่ม ๆ โดยการตั้งสมมติฐานการทดลองและพิสูจน์ สัมมนาและอธิบายผลการศึกษาด้วยตนเองแต่ละกลุ่มย่อย นำเสนอผลการศึกษาโดยใช้สื่อต่าง ๆ มีการสอบถามวัดความรู้ในช่วงเวลานำเสนอ อธิบายสรุปถึงผลการศึกษา ผูกจิตให้เข้าใจสภาพจิตและธรรมชาติภายในด้วยวิธีการทางศาสนาตลอดจนเปรียบเทียบการศึกษาระบบนิเวศตามหลักธรรมตามพุทธศาสนาและหลักวิทยาศาสตร์ นำผลการศึกษาที่ได้มา จินตนาการผลิตสื่อ เนื้อหาในหลักสูตรเป็นเรื่องเกี่ยวกับระบบนิเวศ จุดแรกน้ำ เกษตร 4 ชั้น วิถีชีวิตชาวบ้านในป่าต้นน้ำ พรรณไม้และพืชสมุนไพร สมุนไพร ปรัชญาศาสนา และการศึกษาด้านคุณธรรม การผลิตสื่อเพื่อการอนุรักษ์

ปัจจุบันกระบวนการและเนื้อหาปรับเปลี่ยนและบูรณาการเข้ากับกลุ่มที่มาอบรม เช่น กลุ่มลูกเสือ โรงเรียนสวนศรีวิทยามาอบรมหลักสูตร การศึกษาระบบนิเวศ แต่เพื่อให้บรรลุจุดประสงค์ของวิชาลูกเสือ จุดมุ่งหมาย กระบวนการ วิธีการ และเนื้อหา เปลี่ยนไปโดยบูรณาการจากหลักสูตรของ การศึกษาระบบนิเวศ กับหลักสูตรวิชาลูกเสือ

จะเห็นว่าไม่ว่าบุคคลกลุ่มใดมาอบรมหลักสูตร การศึกษาระบบนิเวศ ยังสามารถนำมาใช้ได้ นอกจากมีความรู้ตามจุดมุ่งหมายของกลุ่มแล้วยังทำให้เกิดจิตสำนึกการอนุรักษ์ และเห็นประโยชน์ของป่าต้นน้ำพะโต๊ะอีกด้วย

นอกจากการการอบรมหลักสูตรระบบนิเวศแล้วยังมีการอบรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำหลายเรื่องด้วยกัน ไม่ว่า การอบรมเกี่ยวกับสมุนไพร ผักปลอดสารพิษ ปุ๋ยชีวภาพ ทุกเรื่อง ชุมชนได้ปรับเปลี่ยนไปตามความสนใจ และอยากรู้ของคนในชุมชน และคนภายนอกชุมชน ซึ่งการอบรมทุกครั้งจะแฝงไปด้วยการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ วิธีการยังมีการเชิญบุคคลภายนอกที่มีความรู้ มาให้ความรู้กับคนในชุมชน ซึ่งหากผู้ใดมาอบรมแล้วต้องมี การปฏิบัติจริง นำไปใช้จริง และเมื่อมีปัญหาต้องมีการรายงาน หากไม่กระทำตาม จะมีการนำรายชื่อเข้าสู่คณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อ

ดำเนินการต่อไป ส่วนใหญ่ คณะกรรมการหมู่บ้านมักจะทำโทษโดยการไปปลูกป่าคนละ 20 ต้น หรือไม่ก็ให้เป็นหน่วยลาดตระเวนดูแลรักษาป่า ฯลฯ

4.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำพะโค๊ะ

4.2.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม

อดีตชุมชนป่าต้นน้ำพะโค๊ะ มีอาชีพตัดหวาย คือการเก็บหาหวายจากป่า ล่องแพไปขายเป็นอาชีพยาวนาน ซึ่งป่าต้นน้ำพะโค๊ะเป็นป่าที่เดิมมีหวายจำนวนมาก ชุกชุมหนาแน่นมากที่สุดในประเทศไทย ปัจจุบันหาไม่ได้ง่ายนักเนื่องจากสามารถนำไปใช้งานด้านหัตถกรรมหลายประการ ดังนั้น ชุมชนเห็นความสำคัญของพืชเศรษฐกิจนี้ จึงได้ดำเนินการปลูกไว้ จำนวน 100 ไร่ จำนวน 20,000 ต้น ในท้องที่หมู่บ้านหลักเหล็ก และกลางตาง – ห้วยค้อ ปัจจุบัน ขยายการปลูกไปยังคลองเรือ เนื่องจากสามารถนำเมล็ดต้นหวายมาเพาะเป็นต้นกล้าได้มากมาย และมีหวายหลากหลายชนิดมากขึ้น ได้แก่ หวายคำพวน หวายเคา หวายน้ำ หวายหอม หวายพุน หวายผิวแข็ง หวายลิ หวายกาหนูน หวายงอย หวายชม หวายหิน หวายชำ หวายเล็ก หวายแวน หวายชุมพร นอกจากนี้พื้นที่ที่ใช้เพราะปลูกเป็นพื้นที่ป่าไผ่ ทั้งหมดปัจจุบันในหมู่บ้านคลองเรือ กลางตาง หลักเหล็ก และห้วยค้อมีหวายมากมาย ซึ่งทำรายได้ให้ชุมชนตลอดทั้งปี

4.2.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นสมัยใหม่

เกษตร 4 ชั้น เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ซึ่งเป็นลักษณะของการแก้ปัญหา การจัดการชุมชน มีเอกลักษณ์เฉพาะ จะเห็นได้จากเดิมชุมชนเคยเป็นป่าถูกแผ้วถางกลายเป็นป่าเสื่อมโทรม และเป็นพื้นที่การเกษตร แต่ในสถานการณ์ยังเป็นป่าตามกฎหมายและอยู่บริเวณต้นน้ำลำธาร ชุมชนจึงแก้ปัญหา โดยได้นำเอาความรู้จากรูปแบบสวนโบราณในพื้นที่ภาคใต้ เช่น บ้านคีรีวงศ์ อำเภอลานสกา

จังหวัดนครศรีธรรมราช บ้านแหลมทราย อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร บ้านลำใน อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง และบ้านนายพรน หมักหลี อำเภอรักภูมิ จังหวัดสงขลา ซึ่งมีการปลูกพืชหลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน และกำหนดระดับชั้นของพืช ดูจากระดับยอด 5 ระดับ คือ เรือนยอดระดับบนสุด เหนือกับหีบ เรือนยอดระดับสอง ทูเรียน สะตอ ขางพารา เรือนยอดระดับ 3 เนิยง ลางสาด มังคุด ลองกอง เรือนยอดระดับ 4 ระกำ สละ กล้วย มะม่วง กาแฟ เรือนยอดระดับ 5 พืชประเภทผักสวนครัว ชุมชนบ้านคลองเรือ หลักเหล็ก หลางตาง และห้วยค้อ ได้นำความรู้จากสวนดังกล่าว มาถ่ายทอดให้สมาชิกในชุมชนรับทราบ และลงมือปฏิบัติ ในช่วงแรก ได้ดำเนินการทำเป็นแปลงสาธิตตามรูปแบบที่ศึกษามา ต่อมา มีการปรับปรุงโดยศึกษาลักษณะชั้นความสูงของพืช ลักษณะการเจริญเติบโต ความต้องการธาตุอาหาร และกำหนดว่าพื้นที่หนึ่ง ๆ ต้องมีพันธุ์พืชอย่างน้อย 200 ชนิด เพื่อให้ได้รับผลทางการเกษตรมากขึ้น และเกิดความหลากหลายทางระบบนิเวศ ปัจจุบันมีพันธุ์ไม้มากขึ้น จนกลายเป็นสวนเกษตรที่มีลักษณะเป็นป่ามากขึ้น

การดำเนินการเกี่ยวกับป่าไผ่มีลักษณะคล้ายกับการดำเนินงานในป่า ต้องคดี เพียงแต่การดำเนินการป่าไผ่ ต้องกำหนดขอบเขตโดยใช้วิธีค่อย ๆ ว่างข้าง ๆ ไปเรื่อย ๆ จะทำในวันเดียวไม่ได้ เพราะต้องการให้ต้นไม้ขึ้นเพื่อรักษาสภาพดิน และการทำเขตแนวไม้จุดไฟเผา ให้ครอบคลุมในพื้นที่เสื่อมโทรมและทั้งที่ยังเป็นป่าอยู่ด้วย โดยคณะกรรมการหมู่บ้านให้มีการปลูก ต้นไม้ไม่น้อยกว่า 25 ต้น ในพื้นที่ ซึ่งต้องศึกษา ลักษณะดิน อากาศ ลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสม หมู่บ้านหลักเหล็ก จะปลูกพืช จำพวกตะเคียนทอง เหยียง สะตอ กระถินเทพา ไข่เขียว ชงโค ทูเรียนป่า ขางและเคย หมู่บ้านคลองเรือ ปลูกพวกประคู้ เทียม พะยอม และหลางตาง - ห้วยค้อ ปลูกพวก ตะเคียนราก ตะเคียนทอง เคย เหยียง ปัจจุบันป่าไผ่ มีสภาพพันธุ์พืชมากขึ้น มีลักษณะคล้ายป่าสมบูรณ์

การปลูกป่าสมุนไพรเดิมชาวบ้านหลักเหล็กหาสมุนไพรจากป่า มาใช้ ในการรักษาโรคภัยต่าง ๆ เมื่อมีการบุกรุกป่ามากขึ้น หมอสมุนไพรจึงวิตกกังวลว่า สมุนไพรในป่าจะสูญหาย จึงเสนอแนวคิดที่จะทำแปลงป่าสมุนไพรเพื่อการอนุรักษ์พืชสมุนไพร และควรรักษาพื้นที่และจัดการให้เต็มรูปแบบในการนำไปใช้ประโยชน์ ทำเป็น

แหล่งสมุนไพรของหมู่บ้าน และแหล่งเรียนรู้ของคนในชุมชน นักเรียน เมื่อปี พ.ศ 2538 คณะกรรมการหมู่บ้านร่วมกับหน่วยอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะ โຕ๊ะ จัดการสัมมนาเรื่อง ภูมิปัญญาไทยวัยชรา กับป่าสมุนไพร เพื่อรวบรวมภูมิรู้จากสมุนไพร 14 จังหวัดภาคใต้ และร่วมกันสำรวจเพื่อศึกษาลักษณะสมุนไพร ศึกษาชนิดสมุนไพรและสรรพคุณ ทำเส้นทางเดินศึกษา เก็บตัวอย่าง บันทึกพืชสมุนไพร ด้านต่าง ๆ เช่น ชื่อ ลักษณะ ลักษณะทางนิเวศ สรรพคุณ และวิธีใช้ เก็บเป็นข้อมูลของหมู่บ้าน และเผยแพร่ให้คน ในชุมชน และนอกชุมชนรับทราบ มีการแบ่งขอบเขตแปลงสมุนไพรชัดเจน มีการตั้ง คณะกรรมการดูแล ให้ความรู้ และนำมาใช้ประโยชน์ อยู่เสมอ

ตัวอย่างการบันทึกพืชสมุนไพร ลูกฉิ่ง ชื่อวิทยาศาสตร์ *Ficus botryocarpa* Miq. ชื่อวงศ์ MORCEAE ลักษณะลำต้น เป็นไม้ยืนต้น ทรงพุ่มสูงประมาณ 3-5 เมตร ลักษณะใบ ใบกว้างประมาณ 5-6 นิ้ว ยาวประมาณ 8 นิ้ว ก้านใบสีแดง หน้าใบ เรียบเป็นมัน ขอบใบเรียบ หลังใบมีก้านใบนูน ลักษณะผล ผลออกเป็นช่อ ๆ ละ ประมาณ 5-30 ลูก ผลมีลักษณะกลมสีเขียว ด้านในมีเมล็ดเล็ก ๆ สีแดงเรื่อ ใช้เป็น อาหารประเภทผักเหนาะสด หรือใช้ผลใส่แกงกะทิ รสชาติฝาด มัน ประโยชน์ทางยา ใช้ เป็นยาเจริญอาหาร

นับเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่คัดแปลงป่าไผ่ให้เป็นป่าสมุนไพร ซึ่งผลที่ เกิดขึ้นนอกจากทางการรักษาโรคภัยแล้ว ทำให้พื้นที่ป่าไผ่มีความชุ่มชื้นขึ้น ป่าไผ่ก็เริ่ม มีต้น ไม้ เพิ่มขึ้น ปัจจุบันมีลักษณะใกล้เคียงป่าธรรมชาติมาก

4.2.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คัดค้นขึ้นมาใหม่

การใช้ประโยชน์ที่ดินจากป่าไผ่ หมู่บ้านหลักเหล็ก ทุกครอบครัว ต้องปลูกไม้ใช้สอยมากกว่า 10 ต้นต่อ 1 ไร่ หมู่บ้านกลางตาง - ห้วยค้อ ให้รับปรุงป่าไผ่ เป็นเกษตร 4 ชั้น ปีละ ไม้เกิน 5 ไร่ หมู่บ้านคลองเรือ ห้ามแผ้วถางเกิน 1 ไร่ และไม้ตัด ไม้โคเกิน 100 เซนติเมตร และทุกครอบครัวต้องมีไม้ยืนต้น ไม่น้อยกว่าไร่ละ 25 ต้น

การปลูกไม้ต่างถิ่น ปกติป่าที่ถูกบุกรุกแผ้วถาง จะถูกครอบครองเพื่อการเกษตร แล้วชาวบ้านจะยึดพื้นที่ส่วนนี้เป็นของตนเอง พอวันเข้าก็มีการใช้สิทธิ์ครอบครองรูปแบบต่าง ๆ ทำให้พื้นที่ป่าลดลงไม่มีโอกาสยึดคืนกลับมา หน่วยจัดการป่าต้นน้ำพะโต๊ะและชุมชนป่าต้นน้ำ จึงใช้วิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าว คือเมื่อดำเนินคดีกับพื้นที่แปลงใดแปลงหนึ่ง จะทำการยึดโดยติดป้ายประกาศข้อความ ว่าพื้นที่นี้ได้ดำเนินการตามกฎหมายแล้ว ห้ามดำเนินการใด ๆ และต่อมาจะปลูกต้นไม้ทดแทน แต่ชุมชนจะเลือกต้นไม้ต่างถิ่น เช่น กระถินเทพา เพื่อให้สังเกตง่ายว่าพื้นที่ในส่วนนี้เคยเป็นป่าที่ถูกคเค็ดมาก่อน ปัจจุบันพื้นที่ส่วนนี้มีสภาพคล้ายป่ามากขึ้น ซึ่งจัดเป็นภูมิปัญญาที่ช่วยในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำนั่นเอง

สรุปผลการศึกษา อภิปรายและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

โครงการวิจัย เรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ของชุมชนป่าต้นน้ำ พะโค๊ะ อำเภอพะโค๊ะ จังหวัดชุมพร มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาบริบทและศักยภาพของชุมชน ปัญหา เหตุ ปัจจัย เงื่อนไข สภาพของปัญหาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโค๊ะ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ สัมผัส ใช้แบบสอบถามและการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับบุคคลที่เกี่ยวข้อง การประชุมกลุ่มย่อยเพื่อหาข้อมูลและตรวจสอบข้อมูล

การศึกษาชุมชนหมู่บ้านคลองเรือ หลักเหล็ก หลางตาง และห้วยค้อ เป็นชุมชนที่เกิดจากการเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อการทำมาหากิน เนื่องจากมีทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ เข้ามาช่วงแรก ทำอาชีพเหมืองแร่ เมื่อแร่ราคาตก เปลี่ยนเป็นอาชีพเกษตรกรรม การทำไร่กาแฟ เมื่อราคากาแฟสูงขึ้น คนอพยพเข้ามามาก ทำให้ปัญหาการทำลายป่าเกิดขึ้นมาก กลไกของการทำงานเกิดจากการนำปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนมาพูดคุยที่เวทีชาวบ้าน การพูดคุยกันทำให้เกิดแนวคิดต่าง ๆ ขึ้นมา ซึ่งคิดว่าแนวคิดนั้นสอดคล้องกับนโยบายของรัฐ จนได้ข้อสรุปหรือข้อตกลงและแนวทางการดำเนินงาน ซึ่งอยู่ภายใต้ข้อตกลงของ คณะกรรมการหมู่บ้าน หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จากนั้นจึงดำเนินงานตามที่ตกลงไว้ ซึ่งใช้หลักการอนุรักษ์โดยชุมชนมีส่วนร่วม เมื่อดำเนินการเสร็จ ชาวบ้านและคณะกรรมการ หน่วยงานของรัฐ ร่วมกันประเมินผล ถ้าเกิดความสำเร็จ จะนำหลักการไปขยายผลหมู่บ้านอื่นต่อไป ถ้ามีปัญหา จะนำปัญหานั้นเข้าสู่เวทีชาวบ้านต่อไปและดำเนินการด้วยกระบวนการเช่นเดิม ลักษณะการดำเนินงานของคณะกรรมการหมู่บ้านทำให้เกิดกิจกรรมการอนุรักษ์มากมาย ซึ่งการแก้ปัญหาของ

ชุมชนเกิดจากศักยภาพของชุมชน นั่นคือ ชุมชนมีทุนทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการแก้ไขปัญหามีศักยภาพด้านการปกครอง มีผู้นำที่เป็นตัวจักรสำคัญในการเปลี่ยนแปลงชุมชนดังกล่าว ซึ่งอยู่บนฐานของหลักพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีทุนทางด้านวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งเป็นพื้นฐานในการขัดเกลาทางด้านอุปนิสัย ด้านจิตใจ และทุนภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเกิดขึ้นดั้งเดิม มีการปรับเปลี่ยนตามสภาพ จากพลวัตรในการดำเนินการแก้ไขปัญหานั้นเอง และภูมิปัญญาที่ชุมชนคิดค้นขึ้นมาใหม่

สำหรับปัญหาของชุมชน เกิดขึ้นหลายปัญหารวมถึงปัญหาที่เกิดขึ้นหลังจากมีการแก้ไขแล้ว ซึ่งสรุปปัญหาใหญ่ ๆ ได้แก่ ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ปัญหาสาธารณสุขปโคก ปัญหาหนี้สิน ปัญหาเอกสารสิทธิ์ที่ดินทำกิน ปัญหาการศึกษาและสารเคมีตกค้าง สภาพปัญหาเดิมทุกปัญหามีความรุนแรงมาก ป่าอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมมาก ป่าไผ่มีมากขึ้น ผักป่าลดลง หนี้สินนอกระบบมาก สาธารณูปโภคมีน้อยมาก ไม่มีโรงเรียน นักเรียนจบการศึกษาน้อย รายได้ไม่เพียงพอต่อการใช้จ่าย น้ำในฤดูแล้งแห้ง ในฤดูฝนน้ำท่วม ปัจจุบันปัญหาได้ลดความรุนแรงลง จนแทบจะไม่มีซึ่งมีสาเหตุจากบุคคล 3 กลุ่ม คือ กลุ่มชาวบ้านที่อพยพเข้ามาทำมาหากิน กลุ่มนายทุนผู้มีอิทธิพลปะกลุ่มข้าราชการ ซึ่งทุกกลุ่มมีการทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมหาศาล

การแก้ไขปัญหาของชุมชนขึ้นอยู่กับปัจจัยและเงื่อนไขทั้งภายในและภายนอก ซึ่งได้แก่ ประสิทธิภาพและความสัมพันธ์ขององค์กรผู้นำกับชุมชน คุณภาพองค์กรที่ปรึกษา จิตสำนึกภายใต้ประสบการณ์เก่าของคนในชุมชน บรรทัดฐานและกติกาสังคม และสถานภาพทางสังคมและการมีส่วนร่วม

เมื่อเกิดปัญหาทำให้ชุมชนต้องปรับตัวเพื่อให้เกิดการอยู่รอด ทำให้เกิดภูมิปัญญาชาวบ้านหลายประการด้วยกัน ดังนี้

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม คือ ประเพณีขอฝน พิธีขอป่า ความเชื่อเกี่ยวกับเทพารักษ์ที่รักษาต้นไม้ใหญ่ ความเชื่อเกี่ยวกับศาลเจ้าของหมู่บ้าน การดูแลรักษาไร่ร้างด้วยการดูแลป่า การฟังเสียงร้องสัตว์เพื่อวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นรวมทั้งการทำลายป่าด้วย ความเชื่อเรื่องการปลุกเห็ดเพื่อให้เกิดความรักความสามัคคีกัน ลักษณะการรดน้ำต้นไม้ของชุมชนเพื่อใช้

ทรัพยากรน้ำอย่างเกิดประโยชน์มากที่สุด วิธีการหาผักป่าพื้นบ้านของชุมชนป่าต้นน้ำซึ่งการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าจะทำให้สามารถนำทรัพยากรมาใช้ได้ใหม่ไม่จบสิ้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นสมัยใหม่ ได้แก่ ประเพณีทอดผ้าป่ากาแพ ซึ่งเป็น การเสียสละของชุมชน เพื่อนำเงิน ไปปรับปรุงชุมชน และนำไปใช้กิจกรรมการอนุรักษ์ ป่า งานประเพณีปิดเมืองกินฟรี เป็นการขยายความรู้ ขยายภูมิปัญญาสู่ภายนอก และ สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ กลุ่มออมทรัพย์ต้นน้ำเป็นกลุ่มที่ช่วยแก้ไขปัญหานี้สิน ช่วยเสริมสร้างนิสัยความซื่อสัตย์ ความรักสามัคคี การประหยัดคอคอบ และที่สำคัญ เป็นกลไกในการทำให้สมาชิกมาช่วยดูแลรักษาป่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นการเปิด โอกาสให้บุคคลภายนอกเข้ามาเรียนรู้ภูมิปัญญา กิจกรรมการอนุรักษ์ภายใน โดยผ่าน ทางการพักผ่อนหย่อนใจ และไม่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเกิดความเสียหาย กองทุนซื้อ เครื่องตัดหญ้า เพื่อลดและเลิกการใช้ยาปราบวัชพืช และใช้ปุ๋ยชีวภาพมากขึ้น เป็นการ อนุรักษ์น้ำจากต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คิดค้นขึ้นมาใหม่ ได้แก่ ประปา ภูเขาเป็นการแก้ปัญหามลพิษทางน้ำไปสู่ปลายน้ำ สร้างความชุ่มชื้นให้พื้นที่ทางการ เกษตรและเกิดการเอื้ออาทรแบ่งปันน้ำในชุมชน ทำให้เกิดองค์กรชุมชนโดยธรรมชาติ ฝ่ายต้นน้ำ เป็นการช่วยชะลอการไหลของน้ำเพื่อให้เกิดความชุ่มชื้นบริเวณใกล้เคียง ช่วยกักตะกอนดินไม่ให้ล้าห้วยดินเงิน ทำให้มีสัตว์น้ำอาศัยเป็นจำนวนมาก เป็นการ ส่งเสริมให้ชุมชนใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเป็นระบบ สามารถนำน้ำมาใช้อย่างเกิด ประโยชน์ และช่วยให้ป่ามีความหลากหลายทางชีวภาพมากขึ้น หลักระดต้นน้ำพะโต๊ะ จัดทำขึ้นมาเพื่อต้องการให้เยาวชนมีส่วนร่วมในการศึกษาตลอดเวลาในการฝึกอบรม ให้เกิดความผูกพันด้านจิตใจระหว่างเยาวชนต่อเยาวชน เยาวชนกับชุมชน และเพื่อให้ เยาวชนไปเผยแพร่และเป็นสื่อกลางในการสร้างความร่วมมือ ร่วมใจและจิตสำนึกที่ดีใน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเปิดโอกาสให้เยาวชนมีบทบาท มี ส่วนร่วมในการเรียนรู้

สำหรับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำพะโต๊ะ ที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม ได้แก่ การปลูกหญ้าสำหรับเป็นพืชเศรษฐกิจ เป็นการช่วยรักษาคุณภาพทางชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นสมัยใหม่ ได้แก่ เกษตร 4 ชั้น เป็นภูมิปัญญา ท้องถิ่นที่ช่วยแก้ไขปัญหารายได้น้อย มีหนี้สินนอกระบบ ปัญหาการพึ่งพิงของ

หน้าดิน รวมทั้งการสร้างความชุ่มชื้นให้กับพื้นที่ มีลักษณะเป็นป่ามากที่สุด การดำเนินการเกี่ยวกับป่าไผ่มีลักษณะคล้ายกับการดำเนินงานในป่าดงคด เพื่อฟื้นฟูป่าต้นน้ำพะโต๊ะ เพื่อเศรษฐกิจของชุมชน รักษาพันธุ์ไม้ดั้งเดิมของชุมชนไว้ การปลูกไม้ต่างถิ่น เพื่อเป็นสัญลักษณ์ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงป่าไผ่ที่ถูกทำลาย และแบ่งเขตชัดเจนเพื่อดำเนินการฟื้นฟู การปลูกป่าสมุนไพรเพื่อประโยชน์ทางการรักษาโรคภัย ทำให้พื้นที่ป่าไผ่มีความชุ่มชื้นขึ้น ป่าไผ่ก็เริ่มมีต้นไม้เพิ่มขึ้น จนมีลักษณะใกล้เคียงป่าธรรมชาติมาก และเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นคิดค้นขึ้นมาใหม่ คือ การใช้ประโยชน์ที่ดินจากป่าไผ่ ต้องปลูกไม้ใช้สอยมากกว่า 10 ต้นต่อ 1 ไร่ ปรับปรุงป่าไผ่เป็นเกษตร 4 ชั้น ป่าละ ไม่นเกิน 5 ไร่ ห้ามแผ้วถางเกิน 1 ไร่ และไม้ตัดไม้โคเกิน 100 เซนติเมตร และทุกครอบครัวต้องมีไม้ยืนต้น ไม่น้อยกว่าไร่ละ 25 ต้น

อภิปรายผลการศึกษา

หมู่บ้านคลองเรือ หลักเหล็ก หลางตาง และห้วยค้อ เป็นหมู่บ้านที่อยู่ในตำบลพะโต๊ะ และตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วย ต้นไม้หลากหลายชนิด หลายระดับชั้น สัตว์ป่า ภูเขา และลำธารเล็ก ๆ พื้นที่เป็นพื้นที่กั้นคาน มีถนนสายเล็ก ๆ เลียบระหว่างเทือกเขาริมสายน้ำ พื้นที่บางแห่งถูกจับจองด้วยพวกคอมมิวนิสต์ นายทุนผู้มีอิทธิพล และกลุ่มข้าราชการบางกลุ่มที่เข้าไปตัดไม้ทำลายป่าอย่างเงียบเป็นเวลายาวนานมาแล้ว ต่อมา ชาวบ้านอพยพเข้ามาอาศัย ใช้พื้นที่เป็นแหล่งทำมาหากิน เมื่ออาหารป่าลดลง ต้องเปลี่ยนอาชีพมาทำเหมืองแร่จนกระทั่งแร่เริ่มลดน้อย หายาก อาชีพใหม่คือการทำเกษตร ซึ่งการทำเกษตรส่งผลต่อการทำลายป่ามากขึ้น เนื่องจากมีหนี้สิน ถูกนายหน้ารับที่ดิน ต้องไปหาพื้นที่ทำกินแปลงใหม่ แปลงแล้วแปลงเล่า บ้างมีการแก่งแย่งกันเกิดขึ้น การบุกรุกป่าเกิดขึ้นหลายรูปแบบ ประกอบกับราคากาแฟเป็นตัวกระตุ้น พร้อมกับรัฐอนุญาตให้มีการสัมปทานป่าไม้ การทำลายล้างจึงสะควกรวดเร็วมากขึ้น ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ มีหลายปัญหา ทั้งปัญหาสิ่งแวดล้อม นั่นคือปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ

เสื่อมโทรม ปัญหาสารเคมีตกค้าง ปัญหาเศรษฐกิจ เช่น ปัญหาหนี้สิน ปัญหาเอกสารสิทธิทำกิน ปัญหาสังคม เช่น ปัญหาสาธารณสุขโลก แต่ละปัญหาเดิมมีสภาพรุนแรงมาก และพบว่าสาเหตุของปัญหาเหล่านี้ ซึ่งแท้จริงแล้วกลุ่มที่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ใช่แค่ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอาศัยเท่านั้น แต่เป็นพวกนายทุนและข้าราชการที่ลักลอบตัดไม้ทำลายป่ามานานแล้วนั่นเอง

การดำเนินงานของชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ ประสบผลสำเร็จได้เนื่องจากชุมชนมีทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทุนทางสังคม ทุนด้านการปกครอง และทุนด้านการรวมกลุ่ม ซึ่งสอดคล้องกับ เสน่ห์ จามริกและ ยศ สันตสมบัติ ซึ่งได้กล่าวถึงเงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชน คือ ชุมชนมีความเป็นชุมชนสูง คือมีรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชน สะท้อนออกมาในรูปอุดมการณ์ พิธีกรรมที่ยึดถือ และร่วมกันปฏิบัติ ชุมชนมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อยู่ในสภาพที่ใช้ได้และยังมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคเกษตร โดยมีศักยภาพพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน การมีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร เชื้อเพลิงและของป่า เป็นต้น ชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มแข็งและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมา หรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศ หรือเกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก เช่น การต่อต้านโครงการของรัฐ การแข่งขันทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น ชุมชนจะต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งที่ควบคุม รักษากฎระเบียบ และสามารถปรับภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์ การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลง ชุมชนมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่มีความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ซึ่งมีทาบพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิม จารีตประเพณี และประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันเอง จะต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ดีว่า ทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยชุมชนมีสิทธิในการดูแล จัดการ และออกกฎเกณฑ์เพื่อผลประโยชน์อย่างยิ่ง จะต้องมีการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม ใน 3 ประเด็น คือ หลักการจัดการ วิธีการจัดการ และรูปแบบการจัดการทรัพยากรประเด็นหลัก คือ

หลักการจัดการ อยู่บนพื้นฐาน 4 ประการ คือ การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก และความเป็นธรรมทางสังคม ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน วิธีการจัดการ จำแนกเป็น 3 ลักษณะ คือ มีการจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ มีการร่างกฎเกณฑ์ และแนวทางการใช้ประโยชน์สมาชิกชุมชนทราบ และมีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราว เพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชนและมีการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อทำหน้าที่ดูแล

สำหรับรูปแบบการจัดการป่าชุมชนของชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ พบรูปแบบการจัดการ 3 รูปแบบ คือ รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์ และรูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง

การจัดการชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะทำเป็นโครงการ หรือกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสร้าง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในชุมชนพร้อมกับความรู้ใหม่ ๆ ที่ชุมชนพยายามปรับตัวเอง คิดค้นขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหา เพื่อความอยู่รอด เพื่อการดำรงชีวิต ทำให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นมากมาย ทั้งที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟู ทั้งที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม สืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนาน หรือภูมิปัญญาที่เกิดการบูรณาการขึ้นระหว่างของเก่ากับของใหม่ และภูมิปัญญาที่คิดค้นขึ้นมาใหม่ในชุมชนเอง จากการศึกษา พบลักษณะของภูมิปัญญาที่ศึกษามีลักษณะดังที่ อภิชาติ ทองอยู่ (2528 : 20) กล่าวว่า ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเป็นทั้งความรู้ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรม ดังเช่นภูมิปัญญาทางด้านประเพณีและความเชื่อของชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ แสดงถึง ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิตของคน เป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว และการเรียนรู้ เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม พื้นฐานสำคัญในการมองชีวิต เป็นพื้นฐานความรู้ในเรื่องต่าง ๆ และมีลักษณะเฉพาะ หรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง และมีกระบวนการเกิดดังเช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536) กล่าวไว้ นั่นคือ มีการเรียนรู้ การสั่งสม การถ่ายทอดและการประยุกต์ใช้

นอกจากนี้ จะเห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่พบในชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ บางประการมีลักษณะเช่นเดียวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่พบทางภาคใต้ เช่น การทำเกษตร 4 ชั้น ซึ่งเคมีนำแบบอย่างมาจากรัตภูมิ จังหวัดสงขลา และสวนพ่อเต่าในอำเภอหลังสวน มาปรับเปลี่ยนใหม่ให้เหมาะสมตามสภาพพื้นที่ บริบทของชุมชน การปลูกต้นไม้ บริเวณบ้าน ชาวได้มีความเชื่อทำนองเดียวกันกับภาคอื่นว่าการปลูกต้นไม้ในบริเวณบ้านต้องเลือกปลูกเฉพาะไม้ที่เป็นมงคลและปลูกให้ถูกทิศทาง โดยมีประโยชน์แฝงไว้ เพื่อให้เกิดความร่มเย็นทั้งกายใจ ส่วนที่ห้ามปลูกในบริเวณบ้าน เป็นพวกไม้ใหญ่ที่แผ่กิ่งก้านสาขามาก หรือชื่อไม้เป็นมงคล เช่น เค้าร้าง ลั่นทม ความเชื่อนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยความรู้ประสบการณ์เกี่ยวกับการโคจรของดวงอาทิตย์ ทิศทางของลมมรสุม ความหนักเบาของฝน ซึ่งจะแตกต่างกันไปในแต่ละวัน รวมถึงความเข้าใจธรรมชาติของต้นไม้ในแต่ละพันธุ์ด้วย

การปลูกสร้างบ้านเรือน จะมีลักษณะแตกต่างจากภาคอื่นๆ คือ ชาวได้นิยมแผ้วถางพื้นที่บริเวณบ้านให้เตียนเรียบจนเห็นเป็นพื้นทรายขาวสะอาด มีเหตุผลด้านสภาพแวดล้อมคือ การเดินเข้าออกสะดวก ปลอดภัยจากสัตว์ร้าย เช่น งู ตะขาบ แมงป่อง ที่มีอยู่อย่างชุกชุม บ้านเรือนมีหลังคาเตี้ยลาดชัน ยกพื้นสูง และไม้ฝางเสาลงดิน แต่จะวางอยู่บนดินเสาที่เป็นก้อนหิน ไม้เนื้อแข็ง หรือ แท่งซีเมนต์หล่อ เนื่องจากฝนตกชุก ทำให้ดินอ่อนตัว โอกาสที่เสาจะทรุดตัวมีได้มาก นอกจากนี้แล้วยังเป็นการป้องกันปลวกและเชื้อราอีกด้วย ไม้ปลูกบ้านขวางตะวัน นิยมปลูกหันหน้าไปในแนวเหนือใต้ เพื่อหลบแสงแดดที่จะส่องเข้าบ้าน อุบายในการครองชีพ สังคมของชาวได้นิยมเคล็ดหรืออุบายในการดำรงชีพและการทำมาหากินตามสภาพแวดล้อมหลายประการ เครื่องหมายแสดงเจตจำนง แต่เคมีชาวได้ไม่รู้หนังสือหรือแม้จะรู้บ้าง แต่การสื่อความหมายโดยใช้เครื่องหมายบอกเจตจำนงก็ยังนิยมใช้กันอย่างแพร่หลาย ขอมรับเป็นคติกาแห่งสังคมที่อยู่กินกับแบบพึ่งพาอาศัย ที่นิยมใช้กัน คือ เครื่องหมาย “ห้าม ” “ ขอ ” “ จักใจ ” ห้าม หรือภาษาถิ่นที่เรียกว่า ปีกกำ กายยัง หรือ กายแยะ เป็นเครื่องหมายที่จะนำไปปักไว้ในที่หวงห้าม เช่น ห้ามจับปลาในหนองน้ำ ห้ามนำวัวควายเข้ามากินหญ้า ขอ เป็นเครื่องหมายที่จะนำไปปักไว้ในที่ที่ต้องการจะขอจากเจ้าของ แต่ไม่มีโอกาสร้องขอด้วยวาจา เช่น ขอเข้าไปแผ้วถางป่าเพื่อปลูกพืชผล จักใจ เป็นเครื่องหมายที่ใช้คู่กับ

เครื่องหมาย ห้าม เพื่อเพิ่มน้ำหนัก ถ้ามีการละเมิดก็จะต้องมีการขัดใจกัน ชาวไทยพุทธในภาคใต้ไม่นิยมกินเนื้อกระบือ เนื่องจากเป็นสัตว์มีคุณที่ได้อาศัยทำมาหากิน จึงไม่ควรฆ่ากิน ชาวใต้จะเกี่ยวข้าวโดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า แกะ เพื่อเก็บเอาเฉพาะรวงเท่านั้น เพราะข้าวที่เกี่ยวเกี่ยวเป็นพันธุ์ต้นสูง สำหรับหนีน้ำ บางครั้งต้องพายเรือเกี่ยวข้าว ชาวใต้นิยมกินผักสด หรือที่เรียกว่า ผักเหนาะ เนื่องจากภาคใต้อุดมไปด้วยพืชผักพื้นบ้านนานาชนิด ที่สะอาด ปลอดภัยจากสารพิษ มีคุณค่าทางด้านโภชนาการสูง อีกทั้งยังเป็นสมุนไพร ช่วยบำรุงร่างกาย รวมทั้งช่วยคัดลอกความเผ็ดร้อนของอาหาร เมื่อประกอบกับอาหารประเภทอื่นที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ทั้งหอย ปู กุ้ง ปลา ทำให้คนใต้อาจมีร่างกายที่แข็งแรงสมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ

ลักษณะความสัมพันธ์ในชุมชน เป็นแบบภาคใต้ นั่นคือ มีธรรมเนียมการเป็นเกลอกัน มักจะทำกันตั้งแต่ยังเล็กๆ โดยพ่อแม่ทั้งสองฝ่ายจัดการให้เพราะต้องการสานมิตรไมตรีที่ผูกพันกันอยู่ก่อนแล้วให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น แต่ก็มีไม่น้อยคู่ที่ยินดีเป็นเกลอกันเองเพราะ ได้รู้จักมักคุ้นกันเป็นพิเศษ เมื่อเป็นเกลอกันแล้วญาติของทั้งสองฝ่ายต่างให้ความรักใคร่ผูกพันดูแลเหมือนญาติคนหนึ่ง วันนัด เป็นวันที่จัดให้มีตลาดนัดขึ้นเพื่อชุมชนจะได้ซื้อขายหรือแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตรที่ผลิตได้ในท้องถิ่นนั้นๆ โดยกำหนดสถานที่หมุนเวียนกันไป นอกจากนี้แล้วยังใช้เป็นวันนัดหมายพบปะกันแทนการใช้ปฏิทิน สำหรับชี้แจงข้อราชการ หรือกิจกรรมพัฒนาท้องถิ่นต่างๆ วันว่างจะตรงกับวันสงกรานต์ของภาคอื่นๆ แต่ธรรมเนียมปฏิบัติจะแตกต่างกันโดยตลอดระยะเวลาวันว่าง ทุกครัวเรือนจะหยุดทำมาหากิน ไม่ค้าว่าร้ายใคร ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ดูแลบ้านเรือนของตนให้สะอาด รักษาอารมณ์ให้แจ่มใส แสดงกตเวทิต่อผู้ใหญ่ด้วยการรดน้ำคำหัว และดักบาตรฟังธรรม กินงาน กินวาน ข้าวหม้อแกงหม้อ เป็นวัฒนธรรมการฟังพาทของชาวใต้โดยใช้ธรรมเนียมการกินเป็นตัวชักนำให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจกันช่วยเหลือเกื้อกูลกันในงานที่แต่ละครอบครัวไม่สามารถทำเองได้ เช่น งานศพ งานบวช เกี่ยวข้าว ทอดกฐิน และทอดผ้าป่า

นอกจากนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นบางส่วนมีลักษณะเช่นเดียวกับทางภาคเหนือ เช่น การทำฝายชะลอน้ำ ซึ่งสอดคล้องกับ ชัชวาล ทองดีเลิศ และนันทา เบญจสิลารักษ์ ที่ได้กล่าวว่าชุมชนในภาคเหนือมีสภาพเป็นภูเขาสูง จึงฟังพาทการจัดการน้ำโดยวิธีการ

จัดทำเหมืองฝาย เพื่อค้ำน้ำเข้านา แต่สำหรับชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะส่วนใหญ่จะนำน้ำมาใช้ในการบริโภคอุปโภค และการทำการเกษตรพืชไร่ ซึ่งแตกต่างกันตามอาชีพที่ทำเท่านั้น

สำหรับภูมิปัญญาท้องถิ่นในแง่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะมีไม่มากมายนัก แต่สิ่งที่เหมือนกับชุมชนภาคอื่น ๆ นั่นคือ การไม่ตัดต้นไม้ใหญ่ ๆ เนื่องจากมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ หรือการตัดต้นไม้สักต้นต้องมีพิธีบวงสรวงของอนุญาต ทำให้การทำลายป่าน้อยลง

การที่ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะมีลักษณะวัฒนธรรมและภูมิปัญญาบางอย่าง เช่นเดียวกับหลายภาค เนื่องจาก บุคคลที่อพยพเข้ามาดำรงชีวิตมีหลายภาษา มีหลายวัฒนธรรม มาจากหลายภาค ทั้งภาคใต้ ภาคกลาง ภาคเหนือและภาคอีสาน ซึ่งแสดงว่ามีการสืบทอดของคั้งเคิมมาจากแต่ละพื้นที่ แต่สิ่งที่สำคัญที่สุด แต่ละครอบครัวสามารถปรับตัวและอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ทั้ง ๆ ที่มาจากต่างที่ต่างถิ่น ซึ่งส่วนหนึ่งมากพื้นฐานจิตใจคั้งเคิมที่ดี และส่วนหนึ่งมีผู้ประสานสัมพันธ์ได้ดี และส่วนหนึ่งมาจากระบบการจัดการ

ดังนั้นการจัดการป่าชุมชนของชุมชนป่าต้นน้ำได้ดำเนินการภายใต้หลักการทางวนศาสตร์ชุมชน ภายใต้มิติทางด้านสังคม ซึ่งใช้ประเด็นด้านองค์กรท้องถิ่นเป็นเกณฑ์ ระบบการจัดการป่าชุมชนสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทั้งบุคคลในชุมชนเอง ผู้นำกับบุคคลในชุมชนับบุคคลภายนอก บุคคลในชุมชนกับบุคคลภายนอก และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในชุมชนกับธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มีการพึ่งพาอาศัยกัน เกื้อกูลกันหากขาดส่วนหนึ่งส่วนใดย่อมขาดความสมดุล ภายใต้วัฒนธรรม จารีตประเพณี ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งสิ่งที่มีคุณค่า เป็นสิ่งที่ควรอนุรักษ์ไว้ให้ชนรุ่นหลังสืบไป

ข้อเสนอแนะ

เมื่อพิจารณาจากผลการศึกษาดังกล่าวแล้วนั้น ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะแนวทางที่จะนำภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำมาใช้ในงานพัฒนาชุมชน โดยเสนอแนะให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. ข้อเสนอแนะแก่หน่วยงานของรัฐระดับนโยบาย

- 1.1 กระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้กับองค์กรชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น
- 1.2 ส่งเสริมให้ตัวแทนขององค์กรชุมชนและองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายด้านการพัฒนาชุมชน
- 1.3 กำหนดนโยบายด้านการพัฒนาชุมชนที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละท้องถิ่น
- 1.4 กำหนดนโยบายการศึกษาขององค์กรที่เกี่ยวข้องให้สอดคล้องกับระบบความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละท้องถิ่น
- 1.5 สำรวจพื้นที่ทำกินของชาวบ้านที่อยู่ติดป่า และให้เอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกินอย่างถาวรเพื่อแก้ไขปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่า
- 1.6 สามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปปรับใช้ในชุมชนอื่น ๆ โดยมี การปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นของตนเอง

2. ข้อเสนอแนะแก่หน่วยงานรัฐระดับปฏิบัติ

- 2.1 ศึกษาชุมชนเพื่อทำความเข้าใจกับระบบคุณค่า ระบบคิด และวัฒนธรรมของชุมชนเพราะสามารถประมวลสถานการณ์ ปัญหา ความคิดเห็น ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมของท้องถิ่นเพื่อเป็นฐานในการทำงานร่วมกับชุมชน และนำมาวางแผน และกำหนดเป้าหมายในการสนับสนุนชุมชนได้อย่างมีความสอดคล้อง

2.2 ส่งเสริมให้องค์กรชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ใหม่ ๆ โดยการศึกษา ผูกอบรม ดูงาน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนกลุ่มอื่นอย่างต่อเนื่อง เพื่อเป็นการเปิดโลกทัศน์ และสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่ปรับเปลี่ยนใช้ในชุมชนได้

2.3 มีส่วนร่วมในการค้นหา การเก็บรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละท้องถิ่นไว้อย่างเป็นระบบ และเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อที่จะนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในงานพัฒนาชุมชนได้

2.4 ส่งเสริมให้องค์กรชุมชนให้เข้ามามีบทบาท และมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนให้มากขึ้น โดยให้ตัวแทนองค์กรชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผน การทำกิจกรรม และติดตามประเมินผลการปฏิบัติงาน

2.5 ติดต่อบริษัทเอกชนกับเจ้าหน้าที่หน่วยงานอื่น ทั้งในภาครัฐ และภาคเอกชนไม่ว่าจะเป็นครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เกษตร พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และนักพัฒนาเอกชนเพื่อให้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการปฏิบัติงานและขอรับการสนับสนุน ทั้งทางด้านวิชาการและด้านงบประมาณจากหน่วยงานเหล่านั้น

3. ข้อเสนอแนะแก่องค์กรชุมชน

3.1 องค์กรชุมชนแต่ละท้องถิ่น ควรจะรวมกันเป็นเครือข่ายเพื่อสร้างพลังชุมชนในการต่อรองกับรัฐและทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน จะทำให้เกิดการแพร่ขยายของภูมิปัญญาท้องถิ่น ไปสู่ระดับที่กว้างขึ้น

3.2 คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการสภาตำบล หรือองค์การบริหารส่วนตำบล ควรเข้ามาดูแล และให้การสนับสนุนองค์กรชาวบ้านที่จัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยจัดทำเป็นแผนงานด้านการอนุรักษ์ของตำบล

3.3 ควรถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่คนในท้องถิ่น โดยการบอกเล่า ปฏิบัติ หรือเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นหลังซึ่งเป็นเยาวชนได้เห็นคุณค่าและสามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตของชุมชนได้

3.4 องค์กรชุมชน ควรจัดแหล่งชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้กับคนในชุมชน นักเรียน นักศึกษา และองค์กรภายนอกชุมชน

4. ข้อเสนอแนะแก่องค์กรพัฒนาเอกชน

- 4.1 เผยแพร่หรือนำเสนอข้อมูล ปัญหาในท้องถิ่นให้แก่สาธารณชน และหน่วยงานของรัฐ ใ้รับรู้ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหา
- 4.2 เข้าร่วมในกระบวนการต่อรองเพื่อรักษาฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกับชุมชน
- 4.3 ประสานงานหรือประสานทรัพยากรจากภาครัฐให้มาสนับสนุนในการดำเนินงานพัฒนาองค์กรชุมชน
- 4.4 สนับสนุนให้เกิดผู้นำชุมชนตามธรรมชาติในท้องถิ่น โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ เช่น การสัมมนา การดูงาน การฝึกอบรม เป็นต้น

5. ข้อเสนอแนะแก่สถาบันการศึกษา

- 5.1 สถาบันการศึกษา นอกจากจะทำหน้าที่ในการเรียนการสอนแล้วยังมีหน้าที่ในการศึกษาค้นคว้า วิจัยเพื่อเผยแพร่ความรู้ใหม่ ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณชน และสังคม ดังนั้นผู้ศึกษาจึงมีข้อเสนอแนะให้สถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาในแต่ละท้องถิ่นศึกษา วิจัย เก็บรวบรวม ข้อมูล ความรู้ของชุมชนในท้องถิ่นนั้น ๆ อย่างเป็นระบบ และเป็นที่ยอมรับในทางวิชาการ เพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าและนำไปใช้ต่อไป
- 5.2 สถาบันการศึกษาควรสนับสนุนความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร เทคนิคทางวิชาการให้แก่องค์กรชุมชนและองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อที่จะนำความรู้หรือเทคนิคใหม่ ๆ มาช่วยชุมชน
- 5.3 สถาบันการศึกษาควรประสานงานกับชุมชน เพื่อให้ผู้เรียนในสถานศึกษาได้เรียนรู้องค์ความรู้ กระบวนการดำเนินงาน / ข้อมูลพื้นฐาน ภูมิปัญญาท้องถิ่น การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น เพื่อสร้างเจตคติที่ดีเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

6. ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป

6.1 ควรมีการศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในกลุ่มน้ำอื่น ๆ หรือศึกษาว่าชุมชนในส่วนของกลางน้ำ และปลายน้ำ ซึ่งใช้ประโยชน์จากแหล่งต้นน้ำในเรื่องใดบ้าง และมีผลกระทบอย่างไรต่อทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นนั้น รวมถึงวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นบริเวณลุ่มน้ำ ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำ

6.2 ควรมีการศึกษามิติปัญหาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำของชุมชนอื่น ๆ เพื่อให้เห็นความหลากหลายขององค์ความรู้ด้านนี้และนำมาปรับใช้กับชุมชนอื่นที่มีสภาพคล้ายคลึงกัน

บรรณานุกรม

- กนก จันทร์ฉาย. สิ่งแวดล้อมศึกษา : ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม. คณะศึกษาศาสตร์ ฝายเทคโนโลยี
ทางการศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี , 2541.
- กรมป่าไม้. การอนุรักษ์ป่าไม้. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ : กรุงเทพมหานคร , 2540.
————— ความรู้ทั่วไปด้านป่าชุมชน. ม.ป.ท. , 2538.
- กองตำรวป่าไม้. ข้อมูลป่าที่ถูกทำลาย .(อักสำเนา) , 2542.
..... การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. (อักสำเนา) , 2542.
- กรรณิการ์ พรหมเสาร์, บรรณาธิการ. ลมหายใจของล้านนา. 2535.
- เกษม จันทร์แก้ว. วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : อักษรสยามการพิมพ์ , 2525.
- กุลวิจิตรา กังคานนท์. นานาทัศนะเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น. วารสารการศึกษาแห่งชาติ, 2531.
- ขจิต ศิกษมัตและคณะ. เมืองอั้งสวน. กรุงเทพมหานคร , 2542.
- งามพิศ สัตย์สงวน. หลักมานุษยวิทยา. กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2532.
- จันทร์พนิต สุระศิลป์. ภูมิปัญญาพื้นบ้านกับงานพัฒนาชุมชนในโครงการมีส่วนร่วมของประชาชน
จบุรี จุลละเกศ. ภูมิปัญญาท้องถิ่น. (อักสำเนา)
- ฉลาดชาย รมิตานนท์และคณะ. ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม 2 ป่าชุมชน
ภาคเหนือ. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
————— วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางชีวภาพกับ
การพัฒนาที่ยั่งยืน .สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา , 2537
- ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ. ป่าชุมชนภาคเหนือ : ศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการ
ป่าชุมชน. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา , 2538.
- ัชชวาล ทองดีเลิศ และ นันทา เบญจศิริรักษ์, บรรณาธิการ. ตำนานชุมชนรักษาป่า : บทเรียนการ
ต่อสู้-รักษาป่าของชาวบ้านภาคเหนือ. กรุงเทพมหานคร : โปรโคไทยี่ , 2536.
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ. การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า และระบบนิเวศน์ เพื่อปัญหาภัยแล้งของ
ประเทศไทย. 2538.
- นิธิ เอื้อศรีวงศ์, บรรณาธิการ. คนธรรมดา. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.
- นิวัติ เรืองพาณิช. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : อักษรสยาม
การพิมพ์, 2528.

- การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
 ไร่เขียว , 2537.
- ประเวศ วะสีและคณะ. ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 2
 กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2537.
- ประเวศ วะสี และคณะ. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาที่ยั่งยืน. พิษณุโลก: โรงพิมพ์ธรรมจักร
 การพิมพ์ , 2536.
- ประสิทธิ์ ลิปิรชาและคณะ. การอนุรักษ์ป่าของชุมชนภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย. 2541.
 พงศา ชูเนม. ข้อมูลการตัดไม้ทำลายป่าหน้าของอนุรักษ์ป่าต้นน้ำพะโค๊ะ. (อัดสำเนา) , 2542.
 ยศ สันตสมบัติ. น้ำ 1360. กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2537.
- ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน.
 เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์ , 2542.
- วิวัฒน์ คติธรรมนิคย์, บรรณาธิการ. สิทธิชุมชน : การกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากร.
 กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
- วิชัย เทียนน้อย. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา, 2544.
- วิรัตน์ กุณสิทธิ์. มุมมองของเกษตรกรซึ่งทำการเกษตรผสมผสานกับการรักษาระบบนิเวศน์
 วิวัฒน์ คติธรรมนิคย์. สิทธิชุมชนการกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร. กรุงเทพมหานคร :
 สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา , 2536.
- สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ภูมิปัญญาไทย. เอกสารประกอบการสัมมนาทาง
 วิชาการเนื่องในวโรกาส สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงเจริญ
 พระชนมายุ ครบรอบ 36 พรรษา, 26-28 มิถุนายน 2534.
- สมเกียรติ ประเสริฐ. บทบาทองค์กรท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น การจัดการป่าชุมชน
 ของประชาชนบ้านแม่อมดอง ตำบลบ่อสือ อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่. 2542.
- สัทธา วิเศษ. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ศึกษากรณี กลุ่มอัครี้อย
 ตำบลศรี้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา. 2540.
- สามารถ จันทรสूरย์. " ภูมิปัญญาชาวบ้าน : ฐานรากในการพัฒนาบ้านเมือง ." วัฒนธรรมไทย 29,
 11 (กุมภาพันธ์ - พฤษภาคม 2533) : 73 - 85.
- สุโขทัยธรรมมาธิราช,มหาวิทยาลัย. เอกสารการสอนชุดวิชานิเวศวิทยาและการจัดการทรัพยากร
 ป่าไม้. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2534.
- สุธรรม ธรรมทัศนานนท์. เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรป่าชุมชน ตำบลศิลาแดง

- อำเภอเมือง จังหวัดน่าน..ทรัพยากรป่าไม้ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย เกี่ยวกับ
การอนุรักษ์ป่าของชุมชน. 2522.
- สุรพงษ์ ฉวีภักดิ์, ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในท้องที่อำเภอจาง
จังหวัดลำปาง. 2541.
- เสน่ห์ จามริกและคณะ. ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม 1 ป่าฝนเขตร้อนกับ
ภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา,
2536.
- เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ). ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา.
กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนพัฒนาท้องถิ่น , 2536.
- เสรี พงศ์พิศ, บรรณาธิการ. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร :
อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ฟ จำกัด, 2536.
- .....ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ฟ
จำกัด, 2536.
- ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. ม.ป.ท. , 2536.
- วัฒนธรรมพื้นบ้านรากฐานการพัฒนา.ม.ป.ท. , 2529.
- เอกวิทย์ ฌ ถलग. “ ภูมิปัญญาชนบท : คุณค่ากับการท้าทาย.” วารสารเทคโนโลยีที่เหมาะสม 11 ,
16 (พฤศจิกายน - ธันวาคม 2536) 9 – 13
- อเนก นาคะบุตร. คนกับดินน้ำป่า. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
- อโฆทัย ศิริบรรจงกรณ. การจัดการป่าชุมชนในยุคของเยาวชนปัจจุบัน กรณีเปรียบเทียบในสอง
ชุมชนต่างวัฒนธรรม. 2540.
- อภิชาติ ทองอยู่. “ ภูมิปัญญาชาวบ้าน กับปรัชญาตามแบบพุทธปรัชญาในงานพัฒนา.” สังคม
พัฒนา 5 (2528) : 13 - 19.
- อำนาจ คอวนิช. การทำไม้. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาวิศวกรรมป่าไม้ คณะวนศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2524.

บุคลากรกรม

นายภูเกียรติ เกษมี หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7, 8, 21, 22 พฤษภาคม 2549 และ 18, 19 มิถุนายน 2549.

นายเกรียงไกร เสรีพงษ์ หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.

นายเกล้า อินทอง หมู่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10, 11, 17, 18 กันยายน 2549 15, 16 ตุลาคม 2549 และ 12, 13, 26, 27 พฤศจิกายน 2549.

นางงามรัก จานทอง หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ เลขที่ 132 หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร

นายจรัส ไคระพันธ์ หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.

นายจรงค์ศักดิ์ จอมใจเหล็ก หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.

นายจักพงส์ เขียววัชระ หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.

นายจารึก ทองทิพย์ หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7, 8, 21, 22 พฤษภาคม 2549 และ 18, 19 มิถุนายน 2549.

นายเจริญพร ฤทธิพัฒน์ บ้านเลขที่ 113 หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.

นายชัยรัตน์ แวนแก้ว บ้านเลขที่ 136 หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7, 8, 21, 22 พฤษภาคม 2549 และ 18, 19 มิถุนายน 2549.

นายจิน สุขแจ่ม หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7, 8, 21, 22 พฤษภาคม 2549 และ 18, 19 มิถุนายน 2549.

นายชอุพล สุวรรณมณี หมู่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10, 11, 17, 18 กันยายน 2549 15, 16 ตุลาคม 2549 และ 12, 13, 26, 27 พฤศจิกายน 2549.

- นายมนัส กล้ายรุ่ง หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7, 8, 21, 22 พฤษภาคม 2549 และ 18, 19 มิถุนายน 2549.
- นายมานิตย์ โมลิ บ้านเลขที่ 131 หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7, 8, 21, 22 พฤษภาคม 2549 และ 18, 19 มิถุนายน 2549.
- นายมี ละเลรัมย์ หมู่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10, 11, 17, 18 กันยายน 2549 15, 16 ตุลาคม 2549 และ 12, 13, 26, 27 พฤศจิกายน 2549.
- นายมีชัย สุขแจ่ม หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7, 8, 21, 22 พฤษภาคม 2549 และ 18, 19 มิถุนายน 2549.
- นายรุ่งโรจน์ ไหมซ้อน ณ หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ เลขที่ 132 หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.
- นางรำพรรณ ศิริจิตร หมู่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10, 11, 17, 18 กันยายน 2549 15, 16 ตุลาคม 2549 และ 12, 13, 26, 27 พฤศจิกายน 2549.
- นายวน วงษ์ศรีนาค หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7, 8, 21, 22 พฤษภาคม 2549 และ 18, 19 มิถุนายน 2549.
- นายวิชาญ แซ่แสง หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7, 8, 21, 22 พฤษภาคม 2549 และ 18, 19 มิถุนายน 2549.
- นายวิรัชศักดิ์ ไชยชนะ หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.
- นายวิรัช แซ่เลี้ยว หมู่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10, 11, 17, 18 กันยายน 2549 15, 16 ตุลาคม 2549 และ 12, 13, 26, 27 พฤศจิกายน 2549.
- นายวิชา เพชรนวล หมู่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10, 11, 17, 18 กันยายน 2549 15, 16 ตุลาคม 2549 และ 12, 13, 26, 27 พฤศจิกายน 2549.
- นายสง่า แดงบาง หมู่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10, 11, 17, 18 กันยายน 2549 15, 16 ตุลาคม 2549 และ 12, 13, 26, 27 พฤศจิกายน 2549.

พ.ต.เสวก นาคสวัสดิ์ หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.

นายสมชัย สุวรรณมณี หมู่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10, 11, 17, 18 กันยายน 2549 15, 16 ตุลาคม 2549 และ 12, 13, 26, 27 พฤศจิกายน 2549.

นายสมนึก ทรัพย์ชุ่มชื่น หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7, 8, 21, 22 พฤษภาคม 2549 และ 18, 19 มิถุนายน 2549.

นายสมพร บุญเที่ยง บ้านเลขที่ 10 หมู่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10, 11, 17, 18 กันยายน 2549 15, 16 ตุลาคม 2549 และ 12, 13, 26, 27 พฤศจิกายน 2549.

นายสมศักดิ์ ปราศจาก หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7, 8, 21, 22 พฤษภาคม 2549 และ 18, 19 มิถุนายน 2549.

นายสาช ไชยสุวรรณ หมู่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10, 11, 17, 18 กันยายน 2549 15, 16 ตุลาคม 2549 และ 12, 13, 26, 27 พฤศจิกายน 2549

นายสาชันธ์ ภูคาเพชร ณ หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.

นายสุชาติ คงสุทธิ ณ หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.

นายสุชาติ ศรีสงฆ์ หมู่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10, 11, 17, 18 กันยายน 2549 15, 16 ตุลาคม 2549 และ 12, 13, 26, 27 พฤศจิกายน 2549.

นายเสริมพงษ์ อมรินทร์ หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.

นายสำราญ เต็มสวัสดิ์ หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7, 8, 21, 22 พฤษภาคม 2549 และ 18, 19 มิถุนายน 2549.

นายหนูสิน แสงศรี หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร: สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.

นายเหลา วงศ์หะริด หมู่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดบึงสามพัน : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10, 11, 17, 18 กันยายน 2549 15, 16 ตุลาคม 2549 และ 12, 13, 26, 27 พฤศจิกายน 2549.

นายอรุณ ขวนเกิด หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอบึงสามพัน จังหวัดบึงสามพัน : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.

นางอมร ใจสว่าง บ้านเลขที่ 116 หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอบึงสามพัน จังหวัดบึงสามพัน : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.

นายอรุณ กรมลคร หมู่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดบึงสามพัน : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10, 11, 17, 18 กันยายน 2549 15, 16 ตุลาคม 2549 และ 12, 13, 26, 27 พฤศจิกายน 2549.

นายอรุณ พันดวง หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอบึงสามพัน จังหวัดบึงสามพัน : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.

นายอรุณ เสขพันธ์ หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอบึงสามพัน จังหวัดบึงสามพัน : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7, 8, 21, 22 พฤษภาคม 2549 และ 18, 19 มิถุนายน 2549.

นายอุคร อุตะโยธิน หมู่ 6 ตำบลปากทรง อำเภอบึงสามพัน จังหวัดบึงสามพัน : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9, 10, 23, 24 กรกฎาคม 2549 และ 13, 14 สิงหาคม 2549.

นายอำนาจ ช่วยยอด หมู่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอบึงสามพัน จังหวัดบึงสามพัน : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7, 8, 21, 22 พฤษภาคม 2549 และ 18, 19 มิถุนายน 2549.

นายอำเภอ เขียวแก้ว หมู่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดบึงสามพัน : สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10, 11, 17, 18 กันยายน 2549 15, 16 ตุลาคม 2549 และ 12, 13, 26, 27 พฤศจิกายน 2549.

ภาคผนวก ก

ภาพที่ 1 ผักป่าพื้นบ้านซึ่งสร้างรายได้เสริมให้กับชุมชน

ภาพที่ 2 หลักสูตรระบบนิเวศ ชุมชนป่าต้นน้ำพะโต๊ะ

ภาพที่ 3 การฟื้นฟูป่าไผ่ ด้วยการปลูกรุ่นไม้ต่างถิ่น

ภาพที่ 4 ทิวทัศน์ธรรมชาติที่เหมาะสมต่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ภาพที่ 5 การทำประปาหมู่บ้าน และฝายดินน้ำ

ภาพที่ 6 การปลูกหญ้าแฝกเพื่อป้องกันการพังทลายของหน้าดิน

ภาพที่ 6 การดำเนินการปลูกป่าห้วย

ภาพที่ 7 เอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน

ภาพที่ 8 พื้นที่ป่าไผ่ที่เคยถูกทำลาย มีลักษณะใกล้เคียงธรรมชาติมากที่สุด

ภาพที่ 8 พลังงานจากโซลาเซลล์

ภาพที่ 9 แปลงสาธิตเกษตร 4 ชั้น

ภาพที่ 9 เกษตรสีชั้น

ภาพที่ 10 การรวมตัวกันของชุมชนในยามว่างพูดคุยเรื่องต่าง ๆ ซึ่งเป็นวิถีชีวิตประจำวัน

ภาพที่ 10 การประชุมผ่านเวทีชาวบ้าน

ภาพที่ 11 การจัดการป่าชุมชน โดยการทำแนวเพื่อแบ่งเขตป่าไผ่

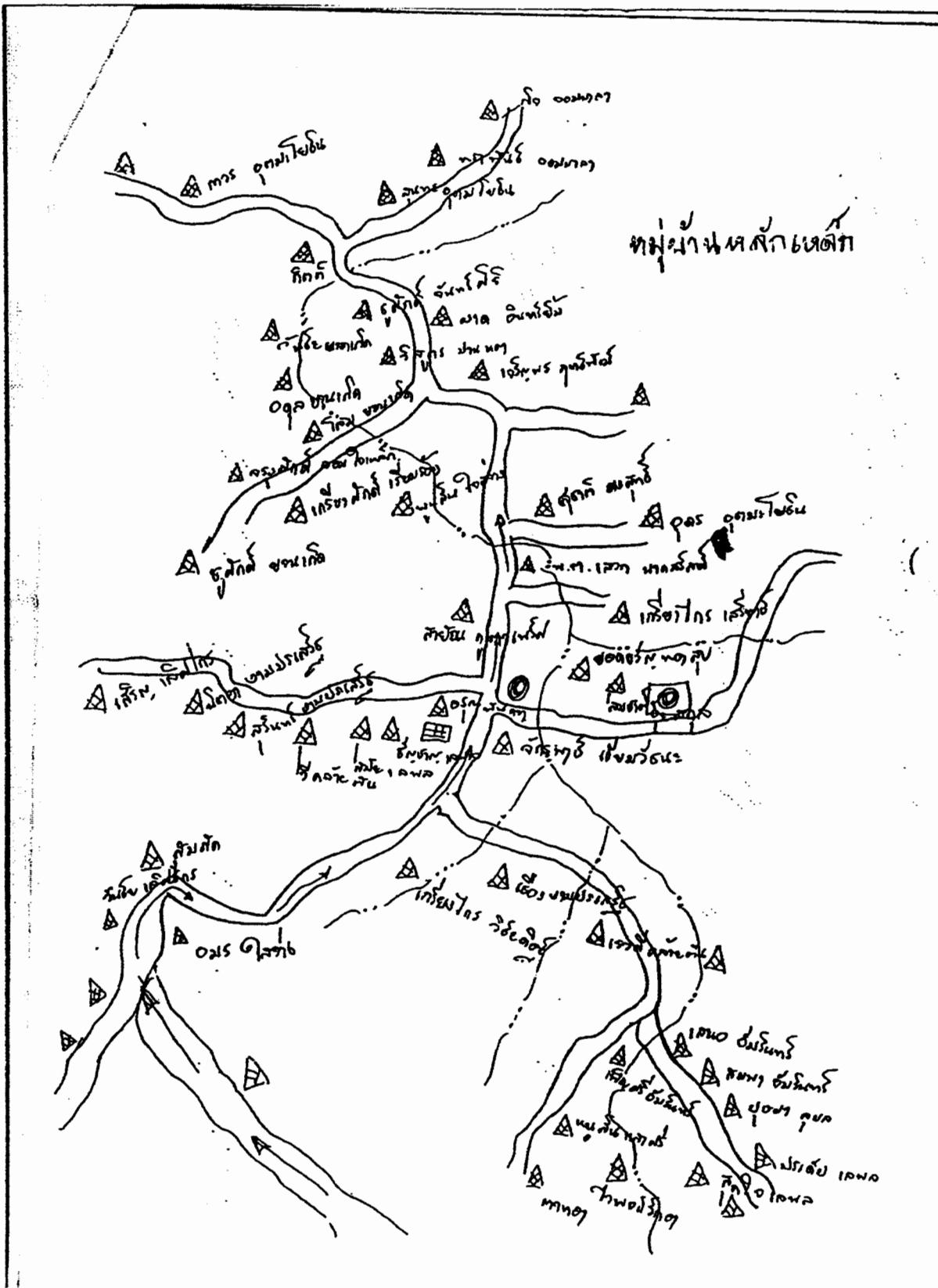
ภาพที่ 12 กองทุนเครื่องตัดหญ้าหมู่บ้าน

ภาพที่ 13 รายได้ทางการเกษตรของชุมชน

ภาคผนวก ข

▲ นาย เกียรติ ไกร ไร่ทอง

▲ นาย ชัยพร ไร่ทอง

▲ นาย งาม น้อย
▲ นาย งาม น้อย

▲ นาย งาม น้อย

▲ นาย งาม น้อย

▲ นาย งาม น้อย

▲ นาย งาม น้อย

▲ นาย งาม น้อย

▲ นาย งาม น้อย

▲ นาย งาม น้อย

▲ นาย งาม น้อย

▲ นาย งาม น้อย

▲ นาย งาม น้อย

▲ นาย งาม น้อย

▲ นาย งาม น้อย

นาย งาม น้อย

กลุ่มปลาทอง

สีดา - ๒๐๑

กติกาสถาปัตยกรรมโครงการ "คนอยู่ - ป้ายัง"
(วามศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง)

บ้านคลองเรือ ปีพ.ศ.2536, เพิ่มเติม ปีพ.ศ.2537

.....

โดยที่คณะกรรมการโครงการ คนอยู่ - ป้ายัง หมู่บ้านคลองเรือ หมู่ที่ 2 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร เป็นคณะกรรมการที่ได้รับเลือกตั้งจากชุมชนบ้านคลองเรือ เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน 2536 และเลือกตั้งเพิ่มเติมวันที่ 16 มิถุนายน 2537 ได้เห็นพ้องต้องกันในการตั้งกฎกติกาชุมชนขึ้น เพื่อเป็นประโยชน์ในการจัดการทรัพยากร ให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับชาวบ้าน และเป็นผลดีต่อการรักษาป่าต้นน้ำลำธาร ตลอดจนสิ่งแวดล้อมตามแนวทางและอุดมการณ์ของโครงการ คนอยู่ - ป้ายัง ที่ระหัดจุนให้เห็นว่าคนกับป่าอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ทั้งเสมือนอย่างถึงว่าชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรหรือจัดการชุมชน โดยชุมชนเองได้

ทั้งนี้คณะกรรมการได้ปรึกษากับเจ้าหน้าที่หน่วยจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ ถึงข้อกติกาต่าง ๆ เพื่อให้เป็นไปตามหลักวิชาการในการจัดการชุมชนและไม่ขัดต่อระเบียบกฎหมายว่าด้วยการป่าไม้ ซึ่งได้ตั้งกติกาชุมชน โครงการคนอยู่ - ป้ายัง (วามศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง) บ้านคลองเรือ ปีพ.ศ.2536 ดังนี้

1. ห้ามบุกรุกแผ้วถางทำลายป่าในเขตป่าอนุรักษ์ หากฝ่าฝืนปรับละ 150,000.-บาท ตามผังทางกิน 1 ไร่ ทั้งปรับทั้งไล่่อออกจากพื้นที่
2. ผู้มีสิทธิทำกินอย่างถูกต้อง ต้องมีทะเบียนบ้านอยู่ในหมู่ที่ 2 ต.ปากทรง อ.พะโต๊ะ
3. ผู้มีพื้นที่ติดต่อกับเขตป่าอนุรักษ์ต้องดูแลรักษาป่าติดต่อดังกล่าว
4. การนำไม้มาใช้ศอยในหมู่บ้านจะต้องผ่านคณะกรรมการกินไม้จากฝักฝักไม้ได้ไม่มีข้อจะต้องมีพื้นที่กิน 50 ไร่ และรวมที่มีอยู่เดิมกับที่ซื้อใหม่ ต้องไม่กิน 50 ไร่

ความไม่กิน 100 ข.ม. ปรับ 5,000-50,000บาท (ใช้ไม้ในเขตป่าใช้ศอยหรือพื้นที่ทำกินเท่านั้น)

5. ห้ามนำไม้ออกนอกพื้นที่โดยเด็ดขาด ถ้าบุคคลภายนอกลักลอบทำไม้ คณะกรรมการต้องแจ้งเจ้าหน้าที่เกี่ยวข้องทราบทันที

6. ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิด ยกเว้นหมู่บ้าน กระจาย หรือสัตว์ที่สามารถทำลายพืชผลทาง การเกษตร ฝักฝักปรับ 500 - 10,000 บาท

7. ยินดีปฏิบัติตามกฎระเบียบของทางราชการ

8. การดำเนินการของคณะกรรมการ 1 ชุด โดยการเลือกตั้ง จะดำเนินการในระยะเวลา 3 ปี ถ้ามีการลาออกจะต้องผ่านคณะกรรมการกินไม้ครั้ง และให้เลือกตั้งใหม่

9. ทุกบ้านจะต้องมีไม้ยืนต้น เช่น มะพร้าว นมก พุเรียน มังคุด ละตอ ฯลฯ ในพื้นที่ทำกินไม่น้อยกว่าไร่ละ 25 ต้น

10. ห้ามจุดไฟเผาป่าในเขตป่าอนุรักษ์ ฝักฝักปรับ 5,000.-บาท และถ้ามีความจำเป็นเพื่อจุดไฟเผาในพื้นที่กิน แล้วลุกลามไปติดสวนผู้อื่น แล้วแต่ผู้กระทำผิด

11. ห้ามเปิด ระเบิด หรือช็อตปลา สัตว์น้ำทุกชนิด ฝักฝักปรับ 500 - 5,000.-บาท และปรับอุปกรณ์หรือแจ้งความดำเนินคดี

12. ห้ามบุคคลภายนอกเข้ามาเก็บของป่าเพื่อการค้า เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการโครงการ

13. ห้ามมิให้มีการซื้อขายหรือมอบให้ซึ่งที่ดินทำกิน ในเขตหมู่บ้าน โครงการ ฯ โดยเด็ดขาด เว้นแต่

13.1 บุคคลที่มีหลักฐานภูมิลำเนาอยู่ในเขตโครงการ ฯ ซื้อขายกันเอง แต่ผู้ของราคา ถ้าหากจะนำออกจะต้องผ่านคณะกรรมการ

13.2 บุคคลมีความสัมพันธ์กับทางสายเลือด และสามารถตรวจสอบได้

13.3 ทั้งสองกรณีจะต้องยื่นคำร้องผ่านคณะกรรมการ และคณะกรรมการจะพิจารณาอนุมัติแล้วเท่านั้น

14. การแจ้งวงปาและจุดไฟเผาป่าใกล้พื้นที่ทำกิน ต้องได้รับความเห็นชอบเป็นลายลักษณ์อักษรจากมติที่ประชุมของคณะกรรมการ หากฝ่าฝืน ปรับไม่เกินร้อยละ 5,000-บาท หากไม่ยินยอมให้ปรับ จะดำเนินการตามกฎหมายว่าด้วยการเผาป่า

15. ทุกคนต้องปฏิบัติตามมติที่ประชุม

.....

กติกาสหประชาชาติโครงการ "คนอยู่ - ป่าอยู่" (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม)
บ้านหลักเหล็ก ปี พ.ศ. 2542

หมู่ 6 ต.ปากทรง อ.เกาะพะลือ จ.สุราษฎร์ธานี

แบ่งเป็นหมวดต่าง ๆ ดังนี้

- หมวดที่ 1. การใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตพื้นที่ทำกิน
- หมวดที่ 2. การที่ไม่ได้ขออนุญาตพื้นที่ทำกิน
- หมวดที่ 3. ว่าด้วยการทำแนวเขต
- หมวดที่ 4. ว่าด้วยการรักษาสิ่งแวดล้อม

หมวดที่ 1. การใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตพื้นที่ทำกิน

- (๑) ที่ทำกินให้ทำได้ที่ที่มีอยู่ ก่อนมติคณะรัฐมนตรี 22 เมษายน 2540
  - (๒) ผู้ครอบครองที่ดินต้องมีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านในหมู่บ้านหลักเหล็ก ม. 6 ต.ปากทรง อ.พะลือ จ.สุราษฎร์ธานี
  - (๓) ห้ามมอบให้หรือซื้อขายที่ดินในหมู่บ้านโครงการฯ โดยเด็ดขาด เว้นแต่
    - 3.1 ขายหรือมอบให้แก่บุคคลในสายเลือดที่สามารถตรวจสอบได้
    - 3.2 ขายหรือมอบให้แก่บุคคลที่อยู่ในกลุ่มบ้านหลักเหล็ก แต่ผู้ซื้อจะต้องรวมกับที่ดินเดิม
- กับที่ชื่อใหม่แล้วไม่เกิน 50 ไร่
- 3.3 หากมีการมอบหรือซื้อขายที่ดินตามข้อ (3.1.3.2) จะต้องครอบครองโดยห้ามเปลี่ยนแปลงผู้ถือครองเป็นเวลา 5 ปี นับจากวันที่ตกลงมอบหรือซื้อขายกันโดยผ่านคณะกรรมการ

3.4 ในกรณีมอบหรือซื้อขายที่ดิน ให้ทำได้เฉพาะพื้นที่ ๆ เป็นสวนหรือพื้นที่การเกษตรทั่วไป

(๔) ในเขตพื้นที่ทำกินต้องปลูกไม้ใช้สอยมากกว่า 10 ต้น ต่อ 1 ไร่

บทลงโทษ ตามหมวดที่ (1)

- ตักเตือน ยึดพื้นที่ปลูกป่า
- ปรับเข้าหมู่บ้าน ยึดพื้นที่ปลูกป่า
- ดำเนินคดีตามกฎหมาย

หมวดที่ 2. หมวดไม้ใช้สอย

- (๑) ผู้ที่จะประสงค์นำไม้มาใช้สอยในครัวเรือน ต้องยื่นคำร้องต่อคณะกรรมการ และให้ใช้ไม้ที่อยู่ในเขตพื้นที่ทำกินเท่านั้น
  - (๒) กรรมการผู้รับคำร้อง ต้องนำคำร้องเข้าที่ประชุมคณะกรรมการ เพื่อพิจารณาอนุมัติ โดยมีเสียงสนับสนุนไม่น้อยกว่าร้อยละ 70 ของคณะกรรมการ
  - (๓) กรณีใช้ไม้เพื่อสาธารณะประโยชน์ จะต้องผ่านคณะกรรมการกินครึ่งหนึ่ง
  - (๔) ห้ามนำไม้รวมถึงไม้เรียมทำออกนอกหมู่บ้านโครงการฯ โดยเด็ดขาด
  - (๕) ห้ามทำไม้เพื่อการค้า
- บทลงโทษ ตามหมวดที่ (2)
- ตักเตือน ยึดไม้
  - ปรับ ยึดไม้
  - ดำเนินคดี

หมายเหตุ ผู้ฝ่าฝืนตาม ข้อ 4, 5 ต้องดำเนินคดีตามกฎหมาย เพียงอย่างเดียว

หมวดที่ 3. ว่าด้วยการควบคุมแนวเขต

(๑) คณะกรรมการผู้ดำเนินการจัดทำแนวเขตที่ทำกิน เขตป่าอนุรักษ์ เขตป่าใช้สอยให้ชัดเจน

กติกาสหประชาชาติ "คนอยู่ - ป่ายัง"
บ้านกลางทาง, บ้านห้วยค้อ ปีพ.ศ.2540
หมู่ 19 ตำบลพระโต๊ะ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดชุมพร

แบ่งเป็นหมวดต่าง ๆ ดังนี้

- หมวดที่ 1. การใช้ประโยชน์ที่ดิน
- หมวดที่ 2. ไม้ใช้สอย
- หมวดที่ 3. ว่าด้วยการทำแนวเขต
- หมวดที่ 4. ว่าด้วยการป้องกันรักษาป่าและสัตว์ป่า
- หมวดที่ 5. ว่าด้วยการใช้ป่าและประปาภูเขา
- หมวดที่ 6. จำนวนที่ดิน
- หมวดที่ 7. ว่าด้วยการโยกย้าย
- หมวดที่ 8. ว่าด้วยการส่งเสริมการท่องเที่ยว
- หมวดที่ 9. ว่าด้วยการกระทำกิจกรรมสวนรวม

หมวดที่ 1. การใช้ประโยชน์ที่ดิน

(๑) ที่ทำกินให้ทำได้ที่ที่มีอยู่ แต่ไม่เกิน 50 ไร่ หากมีเกิน 50 ไร่ ให้แจ้งต่อเจ้าหน้าที่หรือคณะกรรมการทราบเพื่อออกข้อสรุปอีกครั้ง โดยยึดหลักการและคุณธรรม

(๒) ผู้ครอบครองที่ดินต้องมีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้าน ม.19 ต.พระโต๊ะ อ.พระโต๊ะ จ.ชุมพร ก่อนวันที่ 30 เมษายน 2540 และต้องเป็นเกษตรกรเท่านั้น หากไม่เข้าข่ายภาคเกษตรกรรมการลงความเห็น
ไม่ให้สิทธิครอบครองโดยเด็ดขาด

(๓) ห้ามมอบให้หรือซื้อซื้อขายที่ดินในนามโรงงาน โดยเด็ดขาด เว้นแต่

3.1 ขายหรือมอบให้บุคคลในสายเลือดที่สามารถตรวจสอบได้

3.2 ขายหรือมอบให้บุคคลที่อยู่ในพื้นที่ 19 ต.พระโต๊ะ อ.พระโต๊ะ จ.ชุมพร

หรือหมู่บ้าน โครงการ ฯ หลากต่าง - ห้วยค้อ แต่ผู้ซื้อจะต้องรวมที่ดินเดิม

กับที่ซื้อใหม่แล้วไม่เกิน 50 ไร่

3.3 ทั้งสองกรณี ต้องให้คณะกรรมการเห็นด้วยกันครึ่งหนึ่ง

(๔) ป่าในเขตพื้นที่ทำกิน ในพื้นที่ที่ถูก ตั้งแต่ปลายปี 2538 ถึงปัจจุบัน

ห้ามมิให้ตัดไม้สักไม้อื่น ๆ โดยเด็ดขาด

4.1 ไร่เก่าหรือก่อนปี 2538 ให้ปรับปรุงให้เป็นเกษตรเชิงอนุรักษ์ได้ปีละไม่เกิน 4

4.2 ในกาปรับปรุงไร่เก่า ต้องยื่นคำร้องและต้องได้รับการอนุมัติจากที่ประชุมข

คณะกรรมการที่ดิน

4.3 ก่อนจะเผาไร่เก่าต้องทำแนวกันไฟให้เรียบร้อยและต้องให้คณะกรรมการ

ตอบเห็นชอบให้จุดไฟซึ่งจะทำการจุดไฟเผาคณะกรรมการจะออกคำสั่งให้ผลิต

4.4 หากมีการถูกล่ามเข้าเขตป่าอนุรักษ์หรือของบุคคลอื่น เจ้าของที่ดินพึงติดต่อ

รับผิดชอบตามมติที่ประชุมของคณะกรรมการ

บทลงโทษ

- ตักเตือน

- ปรับ 2,000-10,000 บาท (ยกให้เป็นเงินพัฒนาหมู่บ้าน)

- ยึดที่ดิน

ผู้ฝ่าฝืน ข้อ 3 ลงโทษโดยยกยัดที่ดิน

ผู้ฝ่าฝืนตามข้ออื่น ๆ ในหมวดการใช้ประโยชน์ที่ดินให้ลงโทษตามที่กำหนด คือ

ตักเตือน และปรับตามจำนวนที่ระบุไว้

- ถ้ามีการผิดพลาดในข้อต่าง ๆ ให้ปรับแจ้งคณะกรรมการกลุ่มของตนเองทราบได้

หมวดที่ 2. หมวดไม่มีผู้ขาย

- (๑) ผู้ประสงค์จะนำมาใช้ขอไปเพื่อเรียน กรณีที่จำเป็นเช่น ซ่อมแซมบ้านเรือนหรือกิจการสาธารณะ ต้องยื่นคำร้องต่อคณะกรรมการ หรือผู้ประสงค์
- (๒) กรรมการผู้รับคำร้อง ต้องนำคำร้องเข้าประชุมคณะกรรมการ เพื่อพิจารณาอนุมัติ โดยมีเสียงสนับสนุนไม่น้อยกว่าร้อยละ 70 ของคณะกรรมการ
- (๓) คณะกรรมการจะต้องพิจารณา เรียงลำดับการอนุญาตตามความจำเป็นและเหมาะสม
- (๔) ในการอนุมัติของคณะกรรมการ ต้องอนุมัติเฉพาะไม่ที่ล้มของมอบไปหรือยื่นต้นตายเท่านั้น ห้ามมิให้ตัดใจในต้นไม้โดยเด็ดขาด
- (๕) กรณีใช้ไม้เพื่อสาธารณะประโยชน์ จะต้องผ่านคณะกรรมการที่ดินซึ่ง
- (๖) ห้ามนำไม้รวมถึงไม้เรือนทาออกนอกหมู่บ้านกลางทาง - รั้วยศือ โดยเด็ดขาด
- (๗) ห้ามทำไม้เพื่อการค้า
- (๘) เมื่อได้รับอนุมัติจากคณะกรรมการแล้ว จะต้องดำเนินการก่อสร้างรั้วขึ้นก่อนยกของหลังคาภายใน 45 วัน นับจากวันที่ได้รับอนุมัติให้ล้อยได้
- (๙) บทลงโทษตามหมวดนี้ มีดังนี้

- ตักเตือน

- ปรับตั้งแต่ 2,000 - 10,000 บาท

- ตักเตือน
ผู้ฝ่าฝืนตาม ข้อ 6, 7 ต้องดำเนินการตามกฎหมาย ส่วนผู้ฝ่าฝืนตามข้ออื่น ๆ ให้ตักเตือนและปรับ แล้วแต่คณะกรรมการจะพิจารณาลงโทษ หากตักเตือนหรือปรับแล้วไม่ปฏิบัติตาม ให้ตักเตือน

- (๑๐) เครื่องล้อยไม้ ที่มีในหมู่บ้านทุกเครื่องต้องมอบให้เป็นของหมู่ 19 ต.พะโต๊ะ อ.พะโต๊ะ เท่านั้น ห้ามนำมาจากที่อื่น

(๑๑) ไม้บุคคลที่มีล้อยเครื่อง ไม้แผงหมายเลขเครื่องต่อคณะกรรมการ เพื่อทราบว่าเป็นของใคร

หมวดที่ 3. ว่าด้วยการขุดดิน

- (๑) คณะกรรมการเป็นผู้ดำเนินการจัดทำแนวเขตที่ทำกิน เขตป่าอนุรักษ์ เขตป่าคุ้มครอง ให้ชัดเจน โดยการวางแนวเขตต้องติดป้ายตามแนวเขต ทั้งนี้แนวเขตที่ทำกิน ต้องไม่ทับป่าเก่า
- (๒) ห้ามเคลื่อนย้ายหรือทำลายหรือตัดแปลงแนวเขตหรือป้ายโดยเด็ดขาด ผู้ฝ่าฝืนปรับ 500 - 5,000 บาท
- (๓) ผู้ที่ทำการขุดดินต้องติดป้ายอนุรักษ์ ต้องดูแลรักษาแนวเขตและป้ายอยู่ตลอดเวลา มีความผิดปกติให้แจ้งต่อคณะกรรมการ หากไม่แจ้งให้ถือว่าผู้ขุดดินเป็นผู้กระทำ ทั้งที่ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของคณะกรรมการ

หมวดที่ 4. ว่าด้วยการป้องกันรักษาป่าและสัตว์ป่า

- (๑) ห้ามบุกรุกตัดไม้ทำลายป่าโดยเด็ดขาด
- (๒) ห้ามล่าสัตว์ป่าทุกชนิด ยกเว้นหมู่ป่าและกระบอก
- (๓) ห้ามซื้อหรือเบี่ยงหรือระเบิดสัตว์ป่า
- (๔) ผู้ฝ่าฝืนปรับ 2,000 - 10,000 บาท หรือตักเตือน

หมวดที่ 5. ว่าด้วยการใช้ไม้และประเภทภูเขา

- (๑) คณะกรรมการเป็นผู้ดูแลรักษาระเบียบนี้
- (๒) คณะกรรมการหมายถึง คณะกรรมการโครงการคนอยู่ - ปายยัง บ้านกลางทาง และช่วยถือ
- (๓) ทุกคนในพื้นที่โครงการฯ ต้องปฏิบัติตามระเบียบนี้
- (๔) การทำป่าภูเขาจากลำห้วยใด ๆ ให้คำนึงถึงผู้ที่อยู่ในลุ่มน้ำลำห้วยนั้น ๆ เช่น หลัก ห้ามนำน้ำจากลำห้วยนั้น ไปใช้ในลุ่มน้ำลำห้วยอื่น ๆ เว้นแต่ผู้ที่อยู่ในลุ่มน้ำ

คำช่วยยืนยันหรือคณะกรรมการเห็นชอบ

(๕) การทำปาฐกถาในคำช่วยหนึ่ง ๆ หากมีการต่อหน้าหลาย ๆ จุด ผู้ที่มีท่ากิริยาหรือท่าที่ชั่วร้ายอยู่จุดที่สูงสุด ให้ต่อนำจากจุดที่สูงที่สุด และผู้ที่มีท่ากิริยาหรือท่าที่ชั่วร้ายลำดับถัดมา ให้ต่อนำจากจุดที่ต่ำลงมาจากจุดสูงสุดแรก

(๖) ให้ผู้ต่อนำในคำช่วยนั้น ๆ ดูแลรักษาปาฐกถาหรือร่วมกันจัดการดูแลรักษาที่ต้นนำคำธารนั้น ๆ ไว้ และให้มีป้ายแสดงไว้ชัดเจน

(๗) หากเป็นการทำปาฐกถาแบบใช้ร่วม ให้ผู้ต่อนำหรือผู้ประสงคจะรับต้นนำคำหรือคำ มาทำบันทึกจดกลางไว้ให้นำให้ชัดเจน

(๘) ทุกจุดที่มีการทำปาฐกถา ให้มีการทำฝ่ายต้นนำหรือฝ่ายที่ติดก่อน เหนือจุดต่อประปาฐกถา

(๙) ห้ามนำวัสดุที่เป็นสารเคมีหรือเป็นสารเคมีทุกชนิด ไปใส่ข้างเหนือจุดประปาฐกถา คำหรือผู้ที่มีท่ากิริยาอยู่เหนือจุดประปาฐกถา ให้มาทำบันทึกจดกลางเป็นกรณีพิเศษกับคณะกรรมการ

(๑๐) ห้ามมิให้ทำลายป้ายหรือต่อนำโดยเด็ดขาด

(๑๑) ผู้ใดพบเห็นข้อประปาฐกถาเสียหายชำรุด ต้องแจ้งให้คณะกรรมการทราบ และต้องซ่อมแซมข้อประปาฐกถาที่เกิดการชำรุดเสียหายขึ้นทันทีของตนเอง หรือพื้นที่ของตนเองให้เรียบร้อยอยู่

(๑๒) ผู้ใดฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามระเบียบนี้ ให้คณะกรรมการพิจารณาโทษ โดยการ

- ตักเตือน

- ปรับไม่เกินครั้งละ 1,000.- บาท หรือตัดความเสียหายหรือยกเลิกการใช้คำหรือข้อประปาฐกถา

หมวดที่ ๕ ว่าด้วยมลทิน

(๑) มลทินเป็นการใช้สารเคมีประเภทอุตสาหกรรมให้มากที่สุด

(๒) ห้ามนำวัสดุอุปกรณ์สารเคมี ไปทิ้งในคำช่วยและคละของต่าง ๆ

หมวดที่ ๖ ว่าด้วยมลทิน
(๑) คณะกรรมการมีสิทธิที่จะออกกฎระเบียบในเรื่องนี้ตามสถานการณ์และความเหมาะสม

(๔) ผู้มีรังสีห้ามปล่อยกาก หรือสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ ลงในคำหรือคำช่วย

(๕) ผู้ฝ่าฝืนตามหมวดที่ ๕ ให้ลงโทษปรับตั้งแต่ 1,000.- บาทขึ้นไป

หมวดที่ 7 ว่าด้วยมลทิน

(๑) หากมีบุคคลอื่นโยกย้ายเข้ามาอยู่ในทะเบียนบ้านของใครก็ตาม เจ้าของบ้านต้องรู้ว่าท่ากิริยาของบุคคลนั้นอยู่บริเวณใด มีจำนวนกี่ไร่ ลักษณะพื้นที่เป็นอย่างไร และเข้ามาอยู่เมื่อไหร่

(๒) ผู้ฝ่าฝืนไม่แจ้งให้คณะกรรมการหรือเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องทราบ เมื่อเจ้าหน้าที่ทราบ ต้องให้ออกจากพื้นที่เกี่ยวข้อง

(๓) ผู้ใดให้ที่พักหรือช่วยเหลือแก่ผู้บุกรุกป่าที่เป็นบุคคลภายนอก ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่า ได้ร่วมกับกระทำความผิดด้วย

(๔) ผู้ที่รับจ้างคนงานผู้อยู่อาศัย เข้ามาในหมู่บ้าน ต้องแจ้งให้คณะกรรมการ หรือผู้หมู่บ้านทราบเป็นลายลักษณ์อักษร

(๕) ผู้ฝ่าฝืน ตักเตือน หรือปรับตั้งแต่ 1,000.- บาทขึ้นไป หรือดำเนินคดี

หมวดที่ 8 ว่าด้วยการส่งเสริมการเที่ยว

(๑) ทุกคนต้องให้ความร่วมมือและอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว หรือผู้ดูแล

- (๒) ห้ามมิให้มีการยกยกออกหรือทำลายหรือเรียกชื่อของหรือของมีค่าต่าง ๆ ของนักท่องเที่ยว
เว้นแต่เจ้าตัวมอบให้เป็นสินค้าฯ หรือให้ด้วยความเห็นชอบ
- (๓) ทุกคนต้องช่วยกันพัฒนาส่งเสริมการท่องเที่ยวของหมู่บ้าน ทั้งวิธีการต่าง ๆ ต้องเป็นไปตาม
ระเบียบและหลักการของโครงการ ฯ

หมวดที่ ๑. ว่าด้วยภารกิจกรมส่งเสริม

- (๑) ทุกคนต้องร่วมมือกันในกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ของส่วนรวม
- (๒) หากผู้ใดไม่สามารถร่วมทำกิจกรรมส่วนรวมได้ ให้แจ้งเหตุผลก่อนหรือหลังวันทำกิจกรรม
อย่างน้อย 1 วัน
- (๓) ผู้ที่ไม่เคยมาร่วมกิจกรรมส่วนรวมเลย ให้เอามติที่ประชุมของคณะกรรมการ ดำเนินการ
อย่างไร หากคณะกรรมการมีมติเห็นควรอย่างไร ผู้นั้นต้องปฏิบัติตาม

หลักสูตรวิชา " การศึกษาระบบนิเวศต้นน้ำ "

โดยพงศา ชูแถม* ปี 2542

1. บทนำ พื้นที่ต้นน้ำลำธารนับว่าเป็นธรรมชาติแหล่งสุดท้ายที่ยังเหลืออยู่ และยังคงความสำคัญ ประหนึ่งของธรรมชาติที่เจืออำนาจประโยชน์ต่อมวลมนุษย์ และสรรพชีวิตโดยตรง นอกจากเป็นแหล่งให้ สายน้ำแล้วยังเป็นแหล่งรวมซึ่งความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ มีทั้งทรัพยากรป่าไม้ ดิน น้ำ และสิ่งมีชีวิตและ ไม่มีชีวิตทั้งหลาย

สิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตในระบบนิเวศต้นน้ำ มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง ราวเป็นสายใยธรรมชาติที่ผูกโครงสร้างสังคมมวลชีวิตบนพื้นพิภพนี้ไว้ ทรัพยากรและสายสัมพันธ์อันทรงค่ามีความซับซ้อน ควรค่าแก่การศึกษา ยิ่ง เพราะจะทำให้เข้าใจหลักการแห่งความเป็นไปของสรรพสิ่งดังพระพุทธรเจ้าได้ตรัสไว้ว่า "ไม่มีสิ่งใดในโลก จะอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้" "สรรพสิ่งในโลกย่อมเกี่ยวเนื่องผูกพันกันตามเหตุปัจจัย" "เพราะมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงมี" "เพราะไม่มีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงไม่มี" (หลักอิทัปปัจจยตา) ในความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งใน ระบบนิเวศ คือคลังความรู้อันยิ่งใหญ่ ที่จะนำไปสู่ความเข้าใจธรรมชาติและกฎธรรมชาติ (LAW OF NATURE) และความเข้าใจธรรมชาติอันหมายถึงหน้าที่อันถูกต้องของธรรมชาติ

การศึกษาระบบนิเวศต้นน้ำจึงเป็นส่วนสำคัญยิ่งของการศึกษาระบบนิเวศ ให้รู้คุณค่า ความหมาย หลักการอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่งต่างๆ อย่างมีเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ รวมถึงการได้ศึกษาชุมชนที่ได้ อาศัยอยู่ในพื้นที่ต้นน้ำว่ามนุษย์สามารถเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศต้นน้ำได้หรือไม่อย่างไรและการจัดการ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ต้นน้ำอย่างไรให้เกิดความสมดุล รวมถึงการจัดการเพื่อการอนุรักษ์ป่าต้น น้ำลำธารให้ยั่งยืนตลอดไป

หลักสูตรนี้มุ่งหมายให้เกิดกระบวนการคิดและความเข้าใจของการอยู่ร่วมกันของ คน ป่า สิ่งมีชีวิต อื่นๆ และทรัพยากรทั้งหมดในพื้นที่ต้นน้ำ ลำธาร และมุ่งหมายให้อธิบายความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในระบบ ด้วยหลักการเรียนรู้แบบศึกษาด้วยตัวเอง รู้เอง "สันติปฏิวัติ" เพื่อจะให้จิตใจของผู้ศึกษาพบอีกมิติหนึ่งอัน เป็นมิติแห่งสายใยสัมพันธ์บนความเชื่ออาทรต่อกันและกันของสรรพสิ่ง

---

* นายพงศา ชูแถม เจ้าพนักงานป่าไม้ 5 หัวหน้าหน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ

ข้าราชการพลเรือนดีเด่น 2537 บุคคลดีเด่นด้านการอนุรักษ์ ปี 2542

2. คำอธิบายและความหมาย

การศึกษาระบบนิเวศต้นน้ำของหลักสูตรนี้ หมายถึง กระบวนการศึกษาเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ และศึกษาด้วยของจริง เพื่อพิสูจน์และอธิบายถึงความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ในพื้นที่ต้นน้ำลำธาร ไม่ว่าจะ เป็นทรัพยากรที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต รวมถึงคนหรือชุมชนในระบบนี้ด้วย

3. วัตถุประสงค์

- 3.1 เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ และศึกษาด้วยตนเองในพื้นที่จริง
- 3.2 เพื่อให้ผู้ศึกษาได้วิเคราะห์หาความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในระบบนิเวศต้นน้ำและอธิบายได้ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร รูปแบบใด มีปัจจัยอะไรมาเกี่ยวข้องด้วยการตั้งสมมติฐานทดลองพิสูจน์ตามหลักวิทยาศาสตร์
- 3.3 เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เรียนรู้ และเข้าใจถึงแนวทางใช้ชีวิตของคนในชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ต้นน้ำลำธาร
- 3.4 เพื่อศึกษาคุณประโยชน์ต่าง ๆ ของทรัพยากรในระบบนิเวศต้นน้ำ
- 3.5 เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจจุดกำเนิดต้นน้ำลำธาร หรือจุดแรกน้ำและวิธีการจัดการต้นน้ำให้ยั่งยืน
- 3.6 เพื่อสร้างความเข้าใจเทียบเคียงหลักธรรมะกับธรรมชาติ และกระบวนการทางวิทยาศาสตร์
- 3.7 เพื่อให้ผู้ศึกษาได้นำความรู้ความเข้าใจมาสื่อแก่บุคคลทั่วไป

4. แนวคิด

สรรพสิ่งในระบบนิเวศ ต้องสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไม่ว่าทางใดทางหนึ่ง ไม่มีสรรพสิ่งในระบบจะอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ สายใยแห่งความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งเราสามารถศึกษาได้ด้วยกระบวนการวิเคราะห์ วิจัย ทดลองจากพื้นที่จริง และคนหรือชุมชนเป็นเสมือนสิ่งมีชีวิตหนึ่ง ๆ ในระบบนิเวศ เช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนจะต้องได้รับการพัฒนาให้เกิดความสมดุลในระบบนิเวศ ตลอดจนเกิดการเก็บกักคูศรับ และให้น้ำเป็นส่วนสำคัญของระบบนิเวศนี้

5. ขอบเขตของเนื้อหา

- ศึกษาความสัมพันธ์ในระบบนิเวศจากพื้นที่พื้นที่หนึ่ง ๆ เพื่อเข้าใจและอนุมานถึงพื้นที่อื่น ๆ
- ศึกษาในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำของลุ่มน้ำหลังสวน
- ศึกษาความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ทั้งวิธีการและรูปแบบตามหลักวิชาการ
- ศึกษาชุมชนและการใช้ชีวิตของชุมชนในพื้นที่ต้นน้ำ ที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนของระบบนิเวศ
- ศึกษาลักษณะการคูศรับ เก็บกัก ระบายน้ำ กระบวนการเกิดน้ำจากระบบนิเวศของแต่ละลำธารในพื้นที่ต้นน้ำ
- ศึกษาและเทียบเคียงหลักธรรมะกับธรรมชาติ
- ศึกษาประโยชน์และคุณค่าของทรัพยากรในพื้นที่ต้นน้ำ เช่น พันธุ์พืชสมุนไพร ที่อาหารและชื่อพรรณไม้, ชีวิตสัตว์เล็กน้ำจืด
- นำเสนอองค์ความรู้จากการศึกษาในรูปแบบสื่อต่างๆ อย่างเป็นรูปธรรมได้
- รูปแบบและกระบวนการศึกษา ใช้รูปแบบวิทยาการที่เลี้ยงและกระบวนการอย่างเข้มข้น

6. วิธีการศึกษา

- แบ่งกลุ่มผู้เข้าอบรมเป็นกลุ่มตามความพึงพอใจของผู้เข้าอบรม ให้มีจำนวนแต่ละกลุ่มที่ใกล้เคียงกัน ไม่จำกัด เพศ วัย
- จัดที่เลี้ยงกลุ่มผู้มีความรู้ความชำนาญพื้นที่รับผิดชอบเป็นกลุ่มอย่างน้อยกลุ่มละ 2 คน
- บรรยายวิธีการศึกษาระบบนิเวศ , ระบบนิเวศต้นน้ำ , ชุมชนต้นน้ำ , การเกษตร 4 ชั้น การจัดการและการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ต้นน้ำโดยบรรยายเฉพาะวิธีการศึกษา
- จัดให้ผู้ศึกษาร่วมกับที่เลี้ยงกลุ่มเข้าศึกษาในพื้นที่เป็นกลุ่ม ๆ โดยการตั้งสมมติฐานทดลองพิสูจน์ ตามกระบวนการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์
- สัมมนาและอธิบายผลการศึกษาด้วยตนเองแต่ละกลุ่มย่อย
- นำเสนอผลการศึกษาโดยใช้สื่อต่าง ๆ มีการสอบถามวัดผลความรู้ในช่วงเวลานำเสนอ
- อธิบายสรุปถึงผลการศึกษา
- ผูกจิตให้เข้าสภาพจิตและธรรมชาติภายในด้วยวิธีการทางศาสนาตลอดจนเปรียบเทียบการศึกษาระบบนิเวศตามหลักธรรมตามพุทธศาสนาและหลักวิทยาศาสตร์
- นำผลการศึกษาที่ได้มาจินตนาการเพื่อผลิตสื่อ

7. เนื้อหาวิชา

- ระบบนิเวศ (ECOSYSTEM)
- ระบบนิเวศต้นน้ำ (WATER SHEDS ECOSYSTEM)
- การจัดการต้นน้ำ (WATER SHEDS MANAGEMENT) รูปแบบโครงการคนอยู่ป่ายัง
  - ชุมชน (Community)
  - ต้นไม้ (FOREST : TREE) การเกษตร 4 ชั้น , ภูเขาริมฟ้า
  - ฝาย (CHECK DAM ; WATER)
  - แฝก (VITEX GRASS; CONTOUR)
- จิตและธรรมชาติ (MIND AND NATURE)
- การผลิตสื่อ (MESSAGES PRODUCT)
- กิจกรรมนันทนาการ

8.ระยะเวลา 3 วัน 2 คืน ค่าอาหาร เขาวชน ต่ำกว่า 50 คน คนละ 50 บาท / มื้อ (วันละ 50บาท / คน)

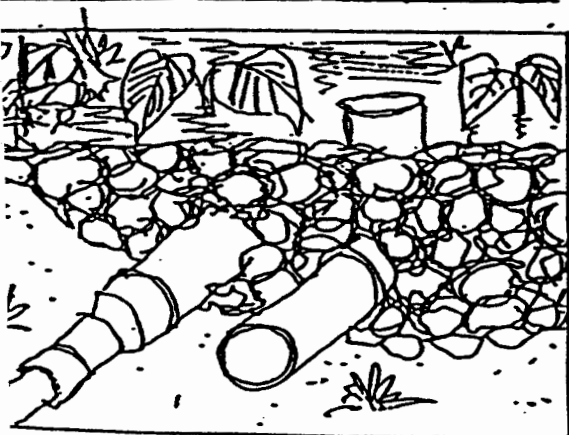
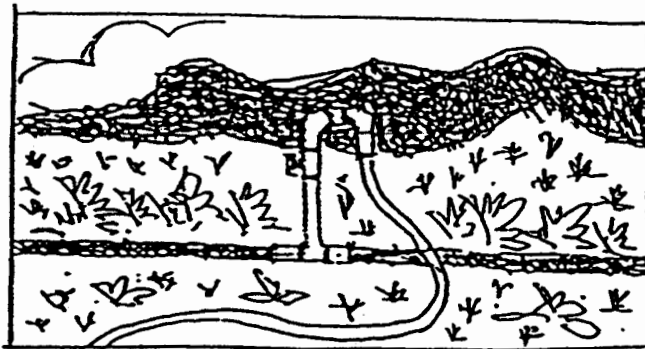
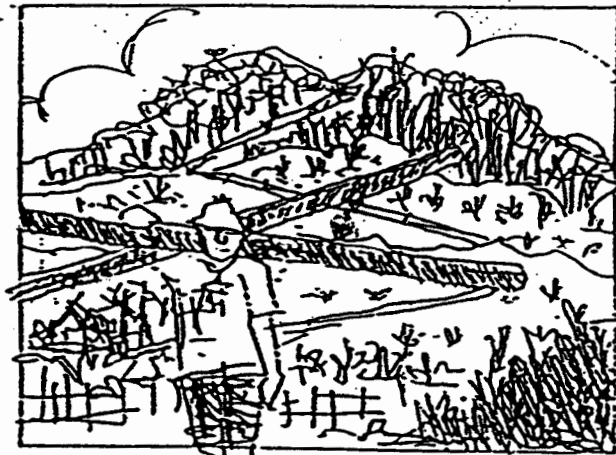
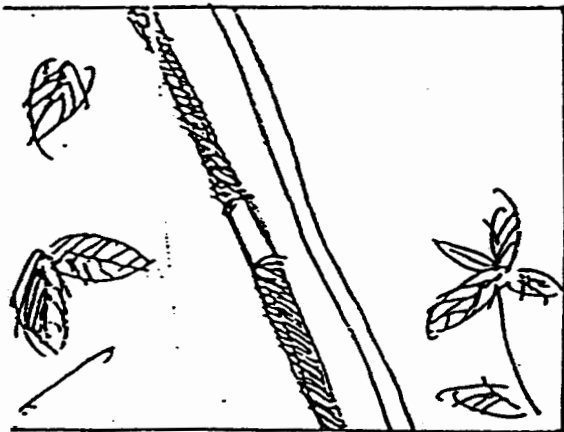
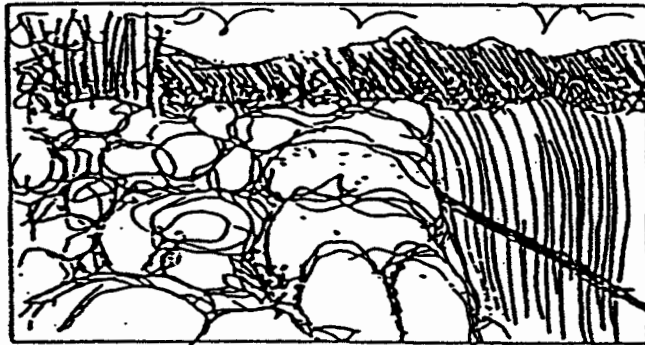
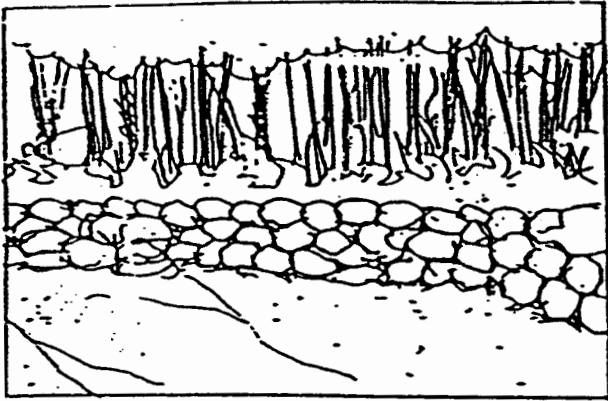
เขาวชน 50-100 คน คนละ 40 บาท / มื้อ (วันละ 120 บาท/คน)

เขาวชน 100 คนขึ้นไป คนละ 40 บาท / มื้อ (วันละ 120 บาท/คน)

9. ระยะเวลา 3 วัน 2 คืน ค่าใช้จ่าย (อาจเปลี่ยนแปลงได้ตามความจำเป็น)

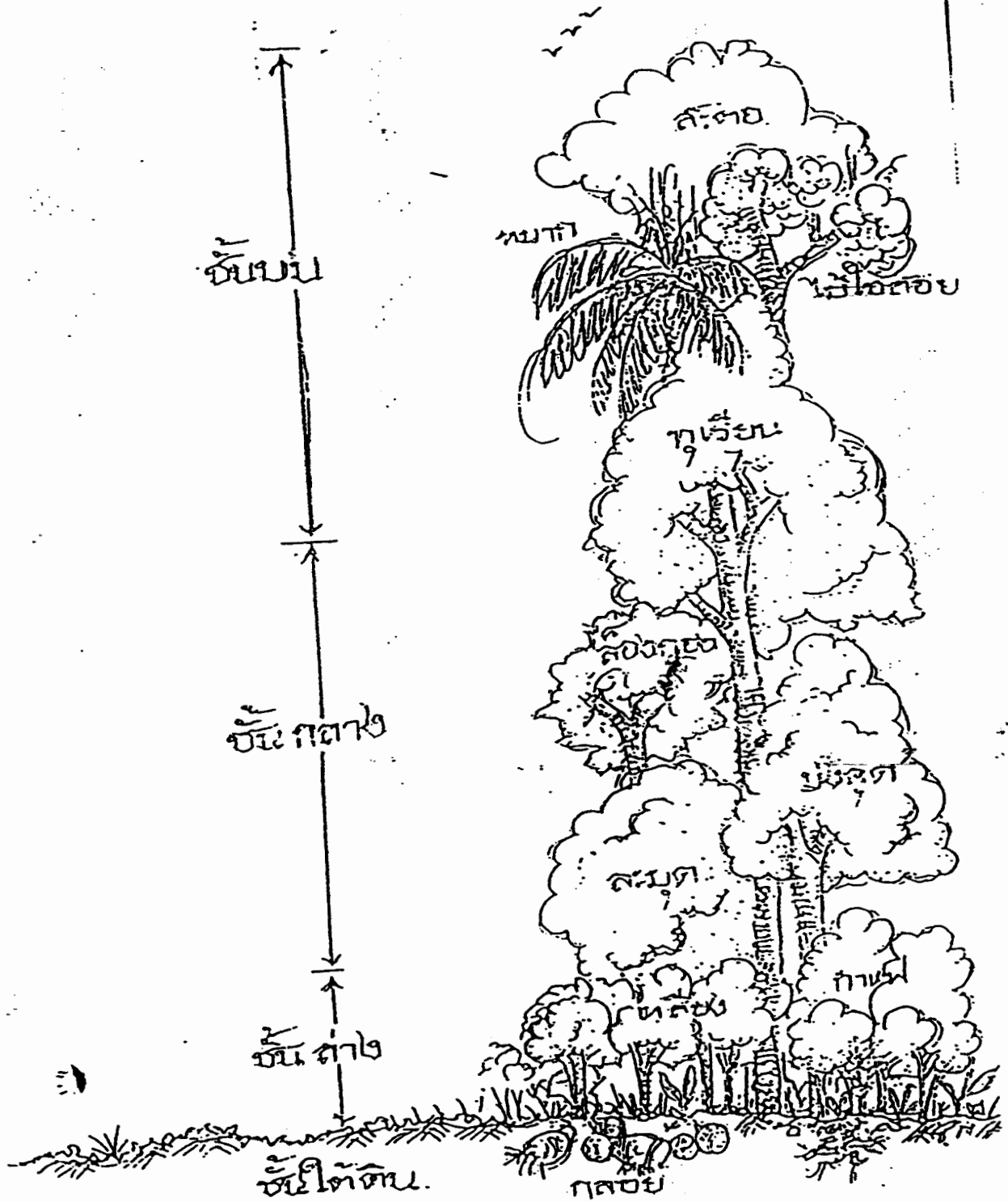
ภูมิปัญญาชาวบ้าน

ประปาภูเขาเพื่อการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ

ภาคผนวก ฉ.

รูปแบบการทำเกษตรตามทฤษฎีเกษตร 4 ชั้น

ประวัติผู้ทำวิจัย

ชื่อ – นามสกุล	นางสาวศรีสุภา รัตนะ
วัน เดือน ปีเกิด	วันที่ 17 เดือนธันวาคม พ.ศ. 2518
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	280 ตำบลหลังสวน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร 86110
ประวัติการศึกษา	จบการศึกษาระดับปริญญาตรี วิชาเอกเคมีศึกษา สถาบันราชภัฏเพชรบุรี และกำลังศึกษาระดับปริญญาโท สาขาหลักสูตรและการสอน มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี
ประสบการณ์ทำงาน	พ.ศ. 2541-2543 ครูสอนวิชาเคมี โรงเรียนท่าแพผดุงวิทย์ จังหวัดสตูล พ.ศ. 2544 – ปัจจุบัน ครูสอนวิชาเคมี โรงเรียนสวนศรีวิทยา จังหวัดชุมพร
ตำแหน่งหน้าที่	ครู กศ.1
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนสวนศรีวิทยา อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร